Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

MARK OG MONTRE

MUSEERNE I RIBE AMT 1992

MARK OG MONTRE

ÅRBOG FOR KUNST- OG KULTURHISTORIE
Udgivet af Ribe Amts Museumsråd 1992

Redaktion: William Gelius, Mette Guldberg og
Svend Aage Knudsen.

Layoutidé: Mia Okkels IDD
Produktion: Rosendahl · Esbjerg

Eftertryk: Kun med forfatterens tilladelse

28. årgang

Udgivet med tilskud fra
Kulturministeriets tidsskriftsstøtte

ISSN 0105-0826

Illustration på forsiden:
Sigvard Hansen: En fanøstue – der ventes besøg. 1916. Sign. og dat. i n. h. hj. 56,5 × 73,0 cm. Maleriet tilhører Fanø Kunstmuseum, der åbnede i 1992.
Se artiklen »Fanø Kunstmuseum i Sønderho«.

Illustration på bagsiden:
Udgravning af en stenalderboplads fra slutningen af sidste istid. I baggrunden ses Estrup Mose. Bopladsen er den hidtil ældste lokalitet fundet under motorvejsudgravningen, der omtales i artiklen »Oldtid i lange baner«. Foto: P.O. Rindel, Museet på Sønderskov. Juli 1992.

Da fiskebilerne slog godstogene af banen

Af HENRIK BREDMOSE SIMONSEN

I løbet af blot tre årtier – fra 1890-1920 – blomstrede Esbjerg op fra næsten ingenting med hensyn til fiskeri til at blive Danmarks førende fiskeriby. Blot et par enkelte tal vil kunne fortælle om en bemærkelsesværdig udvikling. I 1890 var der i byen under 100 heltidsfiskere, i 1920 var der mere end 1200. I 1890 var 18 kuttere hjemmehørende i byen, i 1920 var antallet godt 300. Allerede før 1. Verdenskrig havde Esbjerg distanceret de andre store fiskeribyer Skagen og Frederikshavn med hensyn til fiskefartøjernes antal og værdi samt værdien af landet fisk.[1]

Afgørende faktorer i denne udvikling var, som det ofte er beskrevet, de store bestande af rødspætter ved Horns Rev, introduktionen af snurrevoddet, som fra 1887 anvendtes på Horns Rev, og tilvandringen af en ung og arbejdsom befolkning, hvoraf mange kom fra Holmslands Klit og var fortrolige med fiskeri.

En enkelt faktor mere hører med i billedet, nemlig beliggenheden. Industrialiseringen i både England og Tyskland havde skabt et stort behov for fødevarer til de store byers befolkninger, og her var der nu importører, der kunne betale for både fisk og transport.

Adgangen til dette marked forudsatte gode trafikforbindelser, og de var faktisk til stede, endnu før fiskeriet fra Esbjerg rigtig kom i gang. Jernbanen Lunderskov-Esbjerg-Varde blev taget i brug i oktober 1874, og i første omgang var det det lille fiskerleje Hjerting, der nød godt af forbindelsen til fjerne aftagere.

Esbjerg Toldsteds beretning for 1875 oplyser således om forsendelser af 50 tønder østers til Hamborg og 4300 stk. tørret kuller og torsk til Berlin hidrørende fra Hjerting.[2] I årene frem til århundredskiftet blev fersk fisk, pakket og iset i riskurve, fragtet med hestevogn til stationen i Guldager og derfra sendt med jernbane til Altona, en fast del af Hjerting-købmænds handel.

Fig. 1. Nogle af de første fiskebiler, som kørte fra Esbjerg til Tyskland, fotograferet foran Esbjerg Fiskeeksportørforenings kontor på havnen i Esbjerg, 1931.

Fig. 2. Et par lastbiler fra Esbjerg på vej hjem med de tomme fiskekasser efter at have leveret ål i Holland, omkring 1930-32. Den forreste Triangel-lastbil førtes af Ejnar Jørgensen, Esbjerg. Foto: Jens Aksel Jensen, Esbjerg.

Kort efter Esbjerg dokhavns ibrugtagning i 1874 blev der etableret faste afgange til England, og fra 1875 sejlede DFDS' dampere fast på ruten. Bådene var som bekendt beregnet for danske landbrugsvarer, men da fiskeriet ved Esbjerg gradvis udvikledes, blev tanken om at sende fisk til England aktuel. Allerede inden bygningen af Esbjergs første fiskerihavn påbegyndtes i 1886, var eksporten af fisk med dampskib begyndt. Tal for 1884 fortæller om eksport pr. skib af fersk fisk fra Esbjerg på 140.000 pund. For 1885 regnede man med en eksport på 250.000 pund fisk.[3]

Også eksporten fra Esbjerg til Tyskland pr. jernbane kom i gang på dette tidspunkt. »Jyllands-Posten«s Esbjerg-korrespondent kunne den 25. november 1885 fortælle om de første forsendelser: *»For første Gang siden Fiskeriets Begyndelse blev der herfra i Søndags afsendt 2 hele Vognladninger ferske Fisk til Köln foruden 1 Vognladning med Partier til forskellige Steder i Tyskland, Holland og Frankrig. Alt fra Firmaet P. Brinch og Co. Fiskeriet er i den senere Tid gået gennemgående godt«.*[4]

Den nævnte eksport pr. skib i 1884 og forventningerne for 1885 gjorde bl.a. indtryk på de bevilgende myndigheder. Under Rigsdagsforhandlinger i 1885 hæftede man sig ved tallene og det opståede fiskeri ved Esbjerg, og man bevilgede så penge til bygningen af en egentlig fiskerihavn ved dokhavnens slusegab, som blev taget i brug i 1889.

De følgende år blev en spændende pionertid, hvor både byen og fiskeriet udvikles på alle felter. I løbet af 1890'erne overhalede snurrevodsfiskeriet helt det oprindelige bakkefiskeri efter torsk og kuller. Alle ville have dambåde og fiske efter rødspætter, og havnen over lå efterhånden i hundredvis af hyttefade til opbevaring af levende rødspætter. I samme årti begyndte motoriseringen, og efter århundredskiftet afløste de 15-20 tons store hajkuttere gradvist de ældre dambåde, der var forholdsvis langsomme og havde mindre aktionsradius. Hajkutterne kunne derimod udvide deres fiskeri til Doggerbanke og andre rige fiskefelter i Nordsøen. Igennem 1920'erne og 1930'erne blev hajkutterne stadig større (30-40 tons), og udstyret med store lastrum til nediset fisk kunne de være på havet i op til 2-3 uger. Men mange Esbjerg-kuttere byggedes stadig i 1930'erne med dam, så de også kunne tage del i Horns Rev-fiskeriet og bringe levende rødspætter i land.

Esbjergs fordele med hensyn til beliggenhed sættes i relief ved at se på andre fiskeribyers problemer med at få en ordentlig trafikforbindelse til markederne i Tyskland og England. Jernbanen Aalborg-Frederikshavn, som åbnede 1871, havde tidligt forbundet Frederikshavn, Strandby og Sæby med det store tyske marked. Ligeledes gav Thy-banens åbning i 1882 Nr. Vorupør nye afsætningsmuligheder mod syd, og det samme gjaldt Skagen, efter at banen nåede dertil i 1890. Men der var langt fra Frederikshavn til Hamborg, og skulle fisken til England, gik vejen over Esbjerg som et forsinkende og fordyrende led. Fisken nordfra måtte nemlig omlades og ises, før den blev lastet i Englands-damperne.

En kendt klagesang i de nordjyske fiskeribyer blev efterhånden Statsbanernes køreplaner. Man kunne godt få fisk med banen, men tiderne var ikke tilpasset fiskeriets eller rettere fiskeeksportørernes behov. Eksportører i Nordjylland blev faktisk så utilfredse, at de i 1920'ernes slutning rumlede med planer om transport til England via Göteborg, som jo havde en udmærket skibsforbindelse vestover![5]

Da Dansk Fiskeriforening i januar 1928 afholdt et to-dages stormøde for at diskutere fiskerierhvervets problemer, blev DSB's fragt af fisk nævnt som det første punkt i den vedtagne resolution. Der blev på

mødet krævet billigere og bedre forbindelser, herunder flere og hurtigere tog og især tidligere afgange. Forbindelserne til Esbjerg og Flensborg krævedes også forbedret. Men Statsbanerne havde tilsyneladende ikke mulighed for eller var ikke særlig opsatte på at gøre noget ved sagen.[6]

Det var med til at give lastbilerne en chance. Der havde i de foregående år været en enorm vækst i antallet af lastbiler. I 1914 var der således kun 350 vare- og lastvogne i Danmark, men i 1920 kørte der allerede 3.400 lastbiler på de danske veje, og inden 1925 var antallet tredoblet.[7]

Det var i første omgang esbjergensiske vognmænd, der så mulighederne ved at bruge lastvogne til at fragte fisk fra Danmark til Tyskland. Muligheden for at køre små læs, at undgå omladning undervejs og sidst men ikke mindst tempoet var nogle af de mest oplagte fordele ved lastbilerne i sammenligning med jernbanen.

I juni 1927 begyndte Ejnar Jørgensen fra Esbjerg som den første blandt byens vognmænd at køre til Hamborg, og allerede året efter var flere esbjergensiske vognmænd godt i gang med at gøre eksportkørselen med fisk til Tyskland til deres hovedbeskæftigelse.[8]

Bilerne man kørte med i begyndelsen var små 4-cylindrede Ford-, Chevrolet- eller Triangel-biler, som kunne medtage op til 2 tons fisk på det åbne lad.[9] Turen Esbjerg-Hamborg tog normalt en 11-12 timer, mens jernbanerne i bedste fald kunne klare den på 14-15 timer, oftest en del længere.

Inden længe var der hård konkurrence mellem vognmændene på fragten af fisk. Et tysk vognmandsfirma i Hamborg indsatte i 1928 større og hurtigere lastbiler, som kørte fra Esbjerg sent om aftenen og allerede efter 7 timer var i Hamborg. Hastigheden var 70 km/t syd for grænsen, men i Danmark var den tilladte hastighed kun 25 km/t. Det til trods var der store muligheder i lastbiltransporten af fisk på ruten Esbjerg-Hamborg, og i juli 1928 fremkom det nævnte tyske firma med planer om at indsætte »kæmpelastbiler« på 10 tons egenvægt, der kunne laste op til 20 tons. Med 4-5 biler dagligt var det planen at aftage hele Esbjergs eksport af fisk! Firmaet regnede med priser på fragten, som var 25% billigere end jernbanens.[10] Det blev dog ikke til noget med disse »kæmpelastbiler«. De danske myndigheder gav dem ikke tilladelse til at køre med den begrundelse, at de ville ødelægge vejene.

Konkurrencen fra både sønderjyske og tyske vognmænd førte i efteråret 1929 til, at der blandt Esbjergs vognmænd fremkom planer om med ét slag at sætte sig på fragten fra Esbjerg til Hamborg. På Therkildsens hotel i Esbjerg stiftedes i slutningen af november eller begyndelsen af december 1929 en sammenslutning af esbjergensiske vognmænd, hvis formål var at få kørselen med Esbjerg-fisk over på de lokale vognmænds biler. Måden skulle være at forsøge at skaffe sig dispensation fra hastighedsbe-

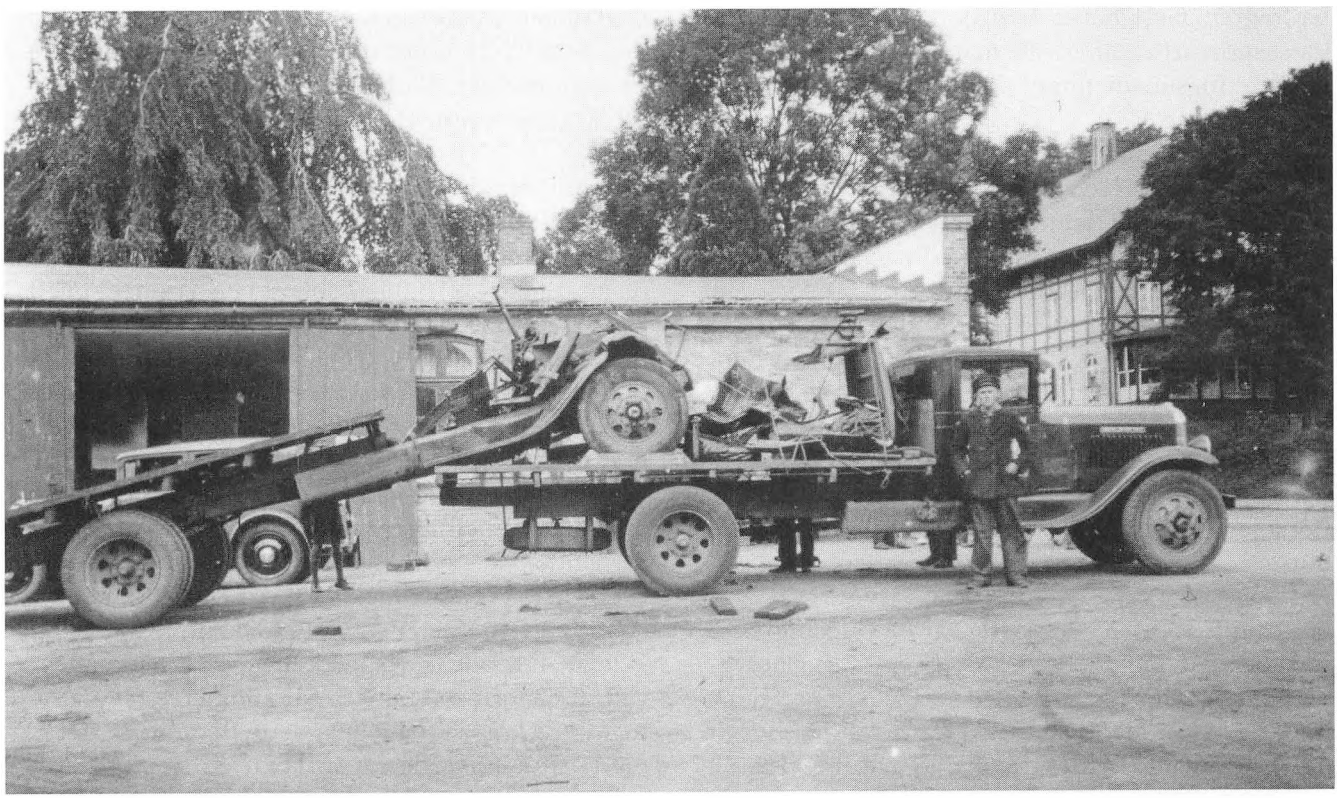

Fig. 3. Resterne af en dansk lastbil er slæbt til Kruså fra et ulykkessted i Tyskland. I de første år med lastbiltransport til Tyskland skete temmelig mange ulykker, når chaufførerne blev trætte og uopmærksomme bag rattet. Billedet er fra 1930'ernes begyndelse. Foto: Jens Aksel Jensen, Esbjerg.

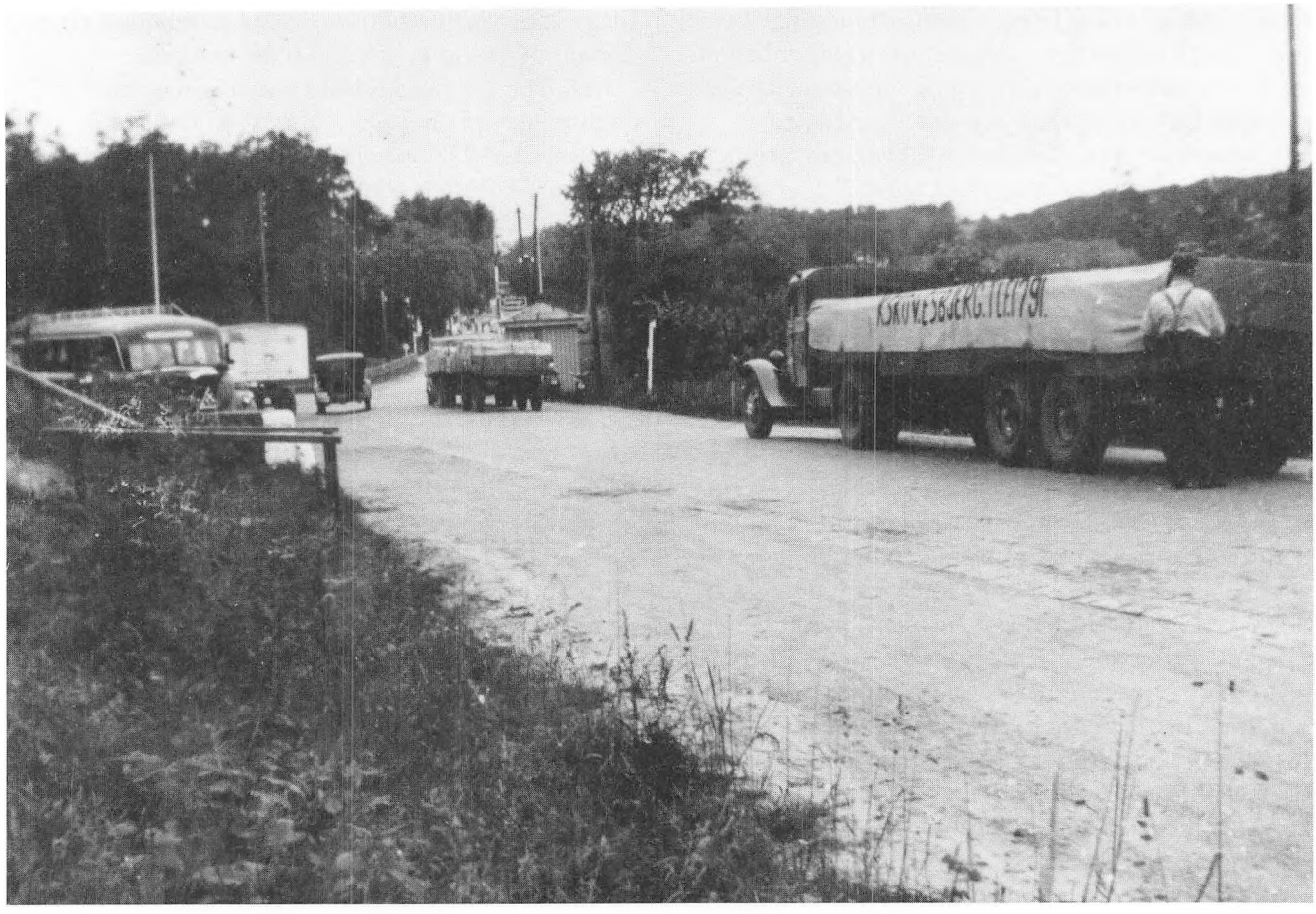

Fig. 4. Grænseovergangen ved Kruså, set fra den tyske toldstation, Kupfermühle, omkring 1933-34. En af Esbjerg-vognmanden Karl Skovs biler ses til højre på vej hjem. Foto: Jens Aksel Jensen, Esbjerg.

grænsningen på 25 km/t og at fastsætte fælles priser på fragten. Gennem en henvendele til Esbjerg Fiskeeksportørforening ville man så forsøge at få denne forenings medlemmer til at bruge de lokale vognmænds vogne.[11]

Den esbjergensiske sammenslutning fremkaldte et par måneder senere en modreaktion fra tysk side. Et tysk-dansk selskab dannedes i Hamborg med det formål at etablere en bilrute med vogne, som de danske myndigheder kunne godkende. Det var Dürkopp-biler med påhængsvogn, som hver kunne tage 8-9 tons. Priserne på fragten skulle være de samme som jernbanens, men transporttiden skulle blot være meget hurtigere. Fisken skulle indlades om eftermiddagen i Esbjerg og være i Hamborg næste morgen kl. 5.00. Desuden var det planen at tage f.eks. jernvarer, korn m.v. med retur fra Hamborg.[12]

I foråret 1930, da der rigtig var blevet kamp om kørselen, meldte nogle af erhvervets børnesygdomme sig. Der skete nu mellem Esbjerg og Hamborg en række alvorlige ulykker, hvoraf flere havde dødelig udgang, og det fremkaldte naturligvis reaktioner fra både presse og myndigheder. Problemet påtaltes bl.a. af den radikale avis »Sydvestjylland«, som så sagen fra chaufførernes synspunkt. Når det forlangtes af chaufførerne, at de skulle køre afsted om eftermiddagen og derefter sidde bag rattet de næste 22-23 timer uden tid til søvn, var ulykkerne uundgåelige. Bladet mente, at en arbejdsdag på 22-23 timer simpelthen var at stille fordringerne for højt.[13]

Dagbladet »Vestkysten« fik så den idé at sende en journalist med på en tur Esbjerg-Kiel-Hamborg for at se, hvordan forholdene faktisk var. Turen startede en fredag kl. 18.00 i Esbjerg i en Triangel-bil. 3 km syd for byen var der politikontrol, det vil sige, der lå to civilbetjente i vejgrøften. Det var dog ikke nogen overraskelse for vores chauffør og journalist, for allerede dengang havde langturschaufførerne deres signaler. En modgående lastbil havde givet 2 hurtige glimt med forlygterne og chaufføren peget med en tommelfinger mod grøften. Det var tegnet for, at der var politi forude. Så vores bil passerede forbi de to betjente med de foreskrevne 25 km/t – cirka! for den nøjagtige hastighed kunne man ikke vide, man havde ikke speedometer. Farten måltes ved, at chaufføren talte et par kilometersten og så tog tid på kørselen imellem dem! Betjentene derimod måtte nøjes med at anslå farten.

Bilen skulle nå frem til Kruså til tiden, det ville sige inden kl. 22.00, da grænsen lukkede for lastbilekspedition på det tidspunkt. Det betød, at hvert

eneste minut var kostbart. En jernbanebom, der gik ned, kunne sinke afgørende. »Vestkysten«s journalist kunne imidlertid berette om en planmæssig tur til Hamborg og hjem igen. Den varede præcis 24 timer, og chaufføren fik ikke et minuts søvn på turen. Aflæsningen og hele opholdet i Hamborg havde varet præcis 1 time og 25 minutter.[14]

Der var blandt chauffører og vognmænd naturligvis utilfredshed med den nævnte fartbegrænsning på 25 km/t, og også fiskerierhvervets blad »Dansk Fiskeritidende« gik i brechen for at fiskebilerne kunne tillades en større hastighed, når de kørte eksportkørsel. De mange ulykker var naturligvis et problem, men det måtte man nok prøve at leve med. Bladet kommenterede emnet således: *»i hvilke store Virksomheder indtræffer ikke nu og da en Ulykke i vor travle Tid«*. Selvfølgelig skulle chaufførerne have den nødvendige søvn, men måtte bilerne køre lidt hurtigere, ville dette jo komme af sig selv.[15]

Fra fiskeeksportørernes og vognmændenes side lød i sommeren 1930 en meget positiv vurdering af den nye transportforms resultater, og man mente, at lastbilerne allerede havde gjort fiskerne megen gavn. Der var blevet flere aftagere af fisk i f.eks. Kiel, Lübeck, Rostock, Berlin, og dermed var afsætningen blevet større og priserne bedre, fordi fisken var af bedre kvalitet, når den nåede frem. Fiskeeksportører og vognmænd var også af den mening, at jernbanerne havde tabt kapløbet om at fragte fisk til Tyskland![16]

Statsbanerne forsøgte i sidste sekund i sommeren 1930 at vinde noget af det tabte tilbage. DSB ville nu forsøge at oprette en speciel forbindelse med afgang fra Esbjerg kl. 18 eller 18.30 til Hamborg for fisk. Men de tyske rigsbaner var ikke særligt interesserede, da de vurderede, at der ikke ville være økonomi i en sådan forbindelse, og det kom ikke til afgørende forbedringer for jernbanefragten. Efter alt at dømme var løbet kørt for jernbanefragten af fisk til Tyskland. Det var efterhånden ikke blot Esbjergs fisk, der blev kørt med lastbil. Også fra Struer, Thyborøn og andre nordjyske byer kørtes der i 1930 til Tyskland. Selv fra Hirtshals kom nu lastbiler til Hamborg efter en tur på 14 timer. På store dage kørte op mod danske 50 lastbiler afsted til Tyskland hver med omkring 2 tons fisk på bilen.

I sommeren 1930 kom også de danske myndigheders reaktion på de mange alvorlige ulykker indenfor erhvervet. I et cirkulære fra justitsministeriet bestemtes det, at der på ture med fiskebiler længere end Hamborg skulle være to chauffører på bilerne, og at chaufførerne efter ture til Hamborg skulle have et hviledøgn. Ingen af disse påbud blev imidlertid overholdt, og i de følgende år måtte politimesteren i Esbjerg af og til rejse tiltale mod lokale vognmænd for ikke at køre efter reglerne.[17]

Ulykker og strammere regler eller ej, fiskebilerne var kommet for at blive, og »Vestkysten«s korrespondent i Hamburg kunne i maj 1931 erklære det hamborgske fiskemarked for »erobret« for dansk fisk. Deri lå, at fisk fra Danmark nu udgjorde den største mængde fra importlande, og det skyldtes ifølge korrespondenten fiskebilerne![18] Den nye transportmulighed var sandsynligvis også på den tid medvirkende til at oparbejde et par nye markeder for dansk fisk. I hvert fald voksede eksporten af fisk fra Danmark til Holland og Belgien i løbet af 1930-1932 fra næsten ingenting til 3.000 tons. Det er her nærliggende at se lastvognene som en igangsættende faktor.[19]

I løbet af 1931 kom kørselen fra Esbjerg til Tyskland på andre måder i ganske faste rammer. I Esbjerg lykkedes det en gruppe af byens eksportvognmænd efter flere forsøg at »sætte sig« på markedet. 15 af byens eksportvognmænd oprettede i marts 1931 en kørselssammenslutning – International Auto-Transport – bedre kendt som IAT. Denne sammenslutning aftalte så pris på fragten med Esbjerg Fiskeeksportørforening og garanterede til gengæld, at fisken var fremme på fiskemarkederne til tiden. Rent praktisk oprettede IAT et kørselskon-

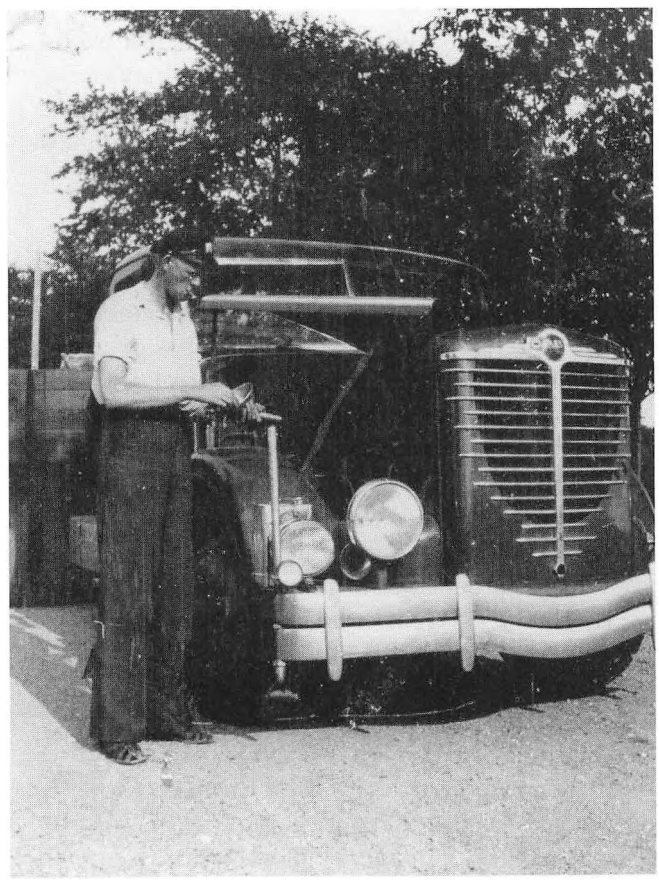

Fig. 5. En af pionererne blandt langturschaufførerne, Jens Aksel Jensen, Esbjerg, efterser olien på sin Büssing-lastvogn i Meissen, Tyskland inden hjemturen til Danmark. Billedet er taget omkring 1938. Foto: Jens Aksel Jensen, Esbjerg.

Fig. 6. I slutningen af 1930'erne fik en del lalstbiler specialbyggede kølekasser til opbevaring af fisk. Men stadig i 1940'erne kørte mange biler med fisk på de åbne lad. Billedet er fra omkring 1940.

tor på havnen i Esbjerg, som ordnede papirer og fordelte kørselen mellem vognmændene efter et turnussystem. IAT blev en meget stabil sammenslutning med reelt monopol på kørselen af fisk fra Esbjerg, og vognmændene under IAT forblev igennem 1930'erne en dominerende gruppe, som rådede over omkring 30 biler eller ca. 1/4 af alle Danmarks eksportlastbiler.[20]

Det var kørselen med fisk til Tyskland, der gav startskuddet til de to nye erhvervsgrupper i Danmark, eksportvognmændene og langturschaufførerne. Igennem 1930'erne forblev fisk grundlaget under eksportkørselen fra Jylland, men efterhånden kom der også gang i returfragten fra Tyskland. I de første år havde lastbilerne blot returneret med de tomme fiskekasser på ladet, men ved 1930'ernes midte organiseredes kørsel af korn, jernvarer osv. fra Nordtyskland til danske importører. Også her kom de esbjergensiske vognmænd under IAT til at stå stærkt, da de igennem deres sammenslutning kunne organisere disse returfragter i større målestok end deres kolleger andre steder.[21]

Det er vanskeligt at afgøre, hvilken betydning lastsbilernes overtagelse af fragten af fisk fra Esbjerg og andre jyske byer havde for fiskeeksporten og dermed for fiskeriets udvikling. I et erhverv som fiskeriet spiller så mange enkelte faktorer sammen og bratte omskiftelser er regelen. Men samtidens iagttagere var ikke i tvivl. Fiskebilerne var ifølge dem med til at give fiskeeksporten til det sydlige udland et godt skub fremad.

Henrik Bredmose Simonsen, museumsinspektør, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg.

NOTER

1. Sigurd Rambusch: Esbjerg Havn 1868-1968. Danmarks port mod vest. Esbjerg, 1968, s. 206; Fiskeri-Beretning for Aaret 1914, Kbh., 1915.
2. Tage Sørensen: Esbjerg før 1925 i malerkunst og farver – træk af Esbjergs historie. Esbjerg, 1983, s. 130.
3. Esbjerg Fiskeriforening, 8. marts 1892-1942. Et jubilæumsskrift ved Albert Nielsen. Esbjerg, uden år, s. 14.
4. Tage Sørensen, anf. værk, s. 130.
5. Dansk Fiskeritidende, 17. oktober 1928.
6. Dansk Fiskeritidende, 25. januar 1928.
7. Dansk Vognmands Erhverv. Red. Jørn Gundelach, Kbh. 1969, s. 9.
8. C. Porskrog Rasmussen: De danske eksportvognmænds historie. Tønder, 1988, s. 12. I Dansk Fiskeritidende, 27. maj 1931 omtales en Vald. Thomsen, som den første, der omkring 1927 kørte med fisk fra Esbjerg til Hamborg.
9. Henrik Bredmose Simonsen: Med fisk fra Esbjerg til Tyskland i 1930'erne og 1940'erne. i: Sjæk'len 1991, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg, s. 78.
10. Dansk Fiskeritidende, 27. juli 1928.
11. Dansk Fiskeritidende, 4. december 1929.
12. Dansk Fiskeritidende, 19. februar 1930.
13. Dansk Fiskeritidende, 28. maj 1930.
14. Dansk Fiskeritidende, 11. juni 1930 og 25. juni 1930.
15. Dansk Fiskeritidende, 18. juni 1930.
16. Dansk Fiskeritidende, 25. juni 1930.
17. Dansk Fiskeritidende, 3. september 1930 og 8. juli 1931.
18. Dansk Fiskeritidende, 27. maj 1931.
19. C. Porskrog Rasmussen, anf. værk, s. 13.
20. Hans Christensen: I Autotransportens Tjeneste. Esbjerg, 1987, s. 17.
21. Henrik Bredmose Simonsen, anf. værk, s. 80.

Kristian Zahrtmann i Ribe

Om en nyerhvervelse til Ribe Kunstmuseum

Af WILLIAM GELIUS

Da maleren Kristian Zahrtmann (1843-1917) omkring 1. juni 1875 ankom til Ribe og indlogerede sig på Greisens Hotel – det nuværende Hotel Dagmar – var det først og fremmest for at finde egnede kulisser til to historiemalerier, han havde i tankerne. Det ene var en scene fra Shakespeares »Romeo og Julie« påbegyndt i slutningen af 1874, hvormed Zahrtmann uventet sætter fokus på en af stykkets bipersoner, ammen, som netop hjemkommet efter et møde med Romeo utålmodigt udfrittes af den længselsfulde Julie. I foråret 1875 var han kørt fast med dette billede og håbede derfor i Ribe at finde et historisk interiør, som kunne virke forløsende for intentionerne med Shakespeare-motivet.[1]

Det andet historiemaleri, som Zahrtmann pønsede på, var »Chr. II ved det stockholmske Blodbad«. Scener fra Danmarkshistorien havde han på daværende tidspunkt allerede malet mange af. Den lange række af motiver fra Leonora Christines liv, der indtager så central en plads i hele Zahrtmanns værk, var påbegyndt 6-7 år tidligere, og også Chr. II havde beskæftiget Zahrtmann forud for opholdet i Ribe. I 1872 havde han således kopieret Michel Sittows fængslende portræt af kongen fra omkring 1515 på Statens Museum for Kunst. Og 1872-73 malede han flere versioner af »Sigbrit og Chr. II«.[2]

Selvom Kristian Zahrtmann havde været i Ribe

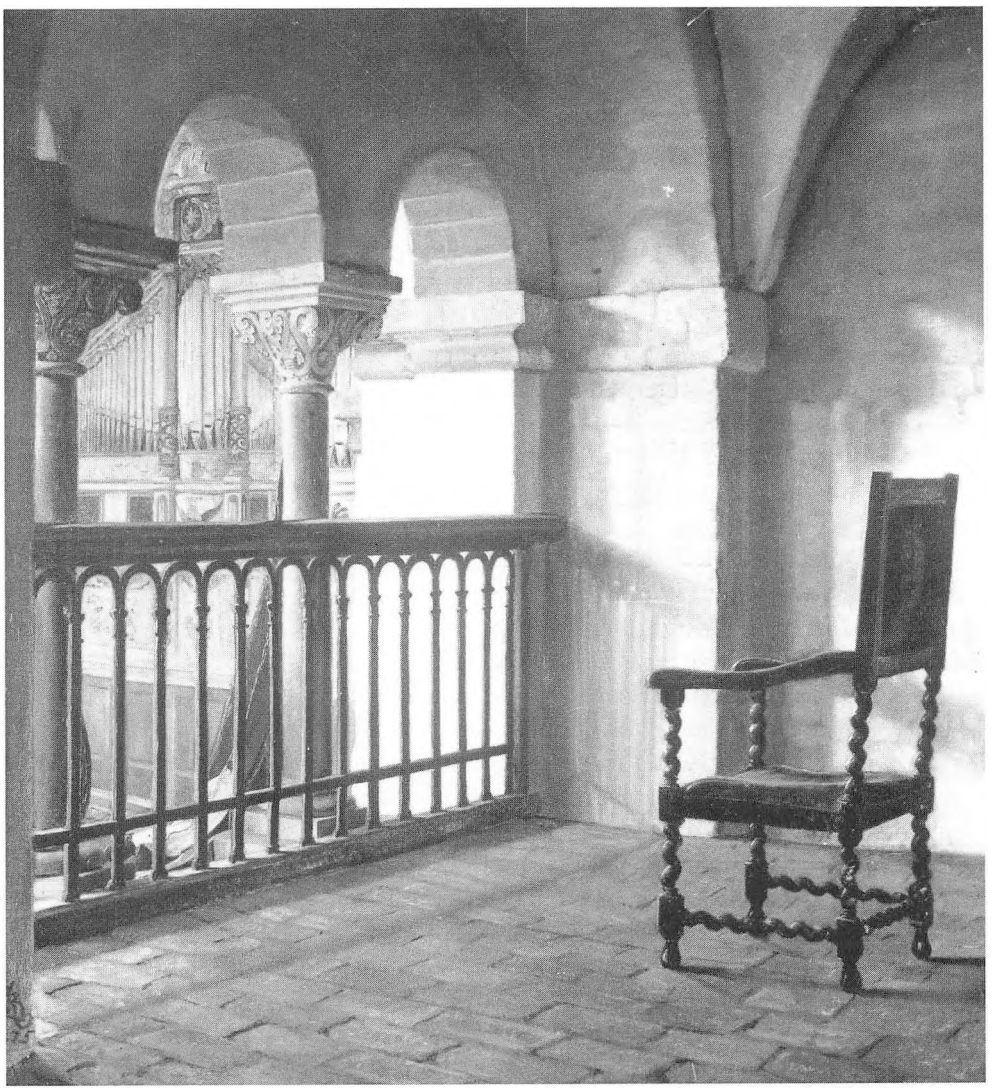

Fig. 1. K. Zahrtmann: Parti af nordre galleri i Ribe Domkirke. 1875. Sign. m. monogram og dat. i n.v.hj. 62×60 cm. Privateje. Foto fra Kunstakademiets Bibliotek, Fotografisamlingen.

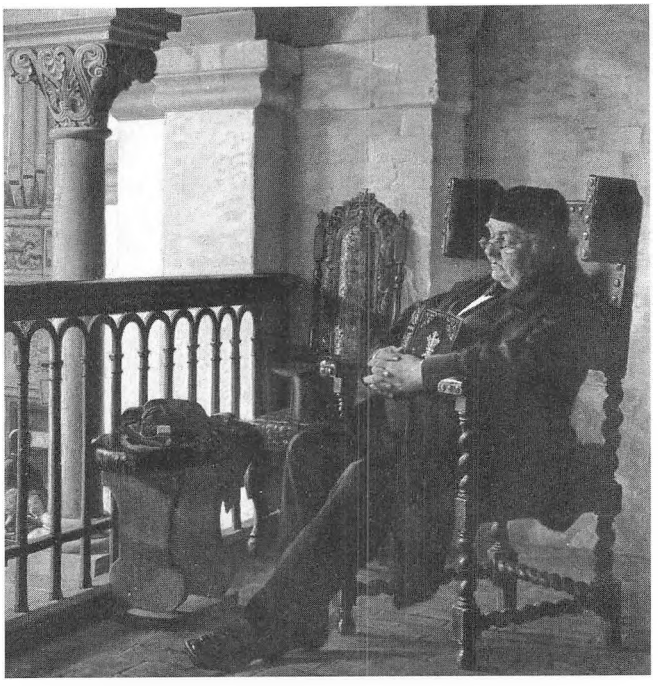

Fig. 2. K. Zahrtmann: Under Salmesangen. 1875. Sign. m. monogram og dat. i n.h.hj. 59×54 cm. Privateje. Foto fra Kunstakademiets Bibliotek, Fotografisamlingen.

før og til trods for, at han ellers mente sig i besiddelse af god forstand på arkitektur, blev Ribe Domkirke som en åbenbaring for ham. Thorvaldsens Museum i København, opført 1839-48 efter tegning af M. G. Bindesbøll, havde Zahrtmann altid beundret for sin harmoniske plan, gennemførte enkelhed, store murmasser og klare farver. Mange af disse kvaliteter genfandt han nu til sin overraskelse i Ribe Domkirke, og med et var det som om oplevelsen af kirkerummet tilføjedes en dybere dimension og antog karakter af decideret kunstnerisk oplevelse. Sådan havde arkitektur ikke virket på Zahrtmann før, og derfor er det ikke så mærkeligt, at han i brev af 6. juni 1875 til malervennen Carl Thomsen (1847-1912), som omhandler disse tidlige indtryk fra Ribe, ikke viger tilbage for at kalde domkirken for Danmarks skønneste bygning.[3]

Det ovennævnte brev til Carl Thomsen munder ud i en opfordring til at komme til Ribe. Og den 18. juni var Zahrtmann på stationen for at tage imod. Efter at Thomsen havde taget sit værelse lige ved siden af Zahrtmanns på Greisens Hotel i besiddelse, begav vennerne sig straks over i domkirken, hvortil Zahrtmann havde skaffet sig nøglen, og en grundig omvisning af den lidt yngre kollega kunne tage sin begyndelse.

Efter al sandsynlighed har det fra første færd været i domkirken, at Zahrtmann håbede at finde de miljøer til sine to historiemalerier, der i en snæver vending både ville kunne illudere Verona og Stockholm. Interiøret til »Julie og Ammen« ledte han forgæves efter, men til »Chr. II ved det stockholmske Blodbad« fandt han noget, der kunne bruges.

Når det i dag er muligt at danne sig så godt et overblik over de to kunstneres ophold i Ribe i sommeren 1875 som tilfældet er, skyldes det først og fremmest Carl Thomsens mange breve til sin forlovede Petra Diechmann – breve, der i dag er bevaret i Det kgl. Biblioteks Håndskriftafdeling.[4] I et brev til Petra dateret 24. juni forlyder det således, at Zahrtmann malede oppe i et af domkirkens gallerier. Den her afbillede arkitekturstudie (fig. 1) afslører, at det nærmere bestemt var nordre galleris vestlige ende, Zahrtmann var igang med. Billedet viser til venstre den vestligste af triforieåbningerne, hvor ud igennem orglet ses. En armstol i billedets højre forgrund – den såkaldte »Brorsons Stol«, der den dag i dag findes i kirken[5] – udgør galleriets eneste inventar. Det var her Zahrtmann forestillede sig Chr. II placeret.

I et brev til Petra af 16. juli gør Thomsen rede for Zahrtmanns intentioner med billedet: »... *i et af Domkirkens Gallerier har han fundet et godt Sted til at anbringe Chr. d. 2den, som fra et Vindue betragter det stockholmske Blodbad. Det er jo kun Studiet af Rummet, han har malt, men han har i Sinde at lade Kongen sidde ganske alene sløvt henkastet i en Stol, udenfor Vinduet vaier Dannebrog og anes mere end ses den blodige Høst nedenfor paa Torvet. Naturligvis er han nødt til at gaa meget let over hele Katastrofen, da Billedet ellers vil komme til at virke frastødende og modbydeligt. Det er*

Fig. 3. K. Zahrtmann: Portrætskitse af Carl Thomsen. (1875). Usign. og udat. 26×21 cm. Privateje. Foto fra Kunstakademiets Bibliotek, Fotografisamlingen.

Fig. 4. K. Zahrtmann: Chr. II ved det stockholmske Blodbad. Kompositionsudkast. 1875. Sign. m. monogram og dat. i ø.v.hj. 19,3×17,2 cm. Tilh. Ribe Kunstmuseum. Foto Finn Lydom. Det danske rigsvåben, der i Ribe Domkirke pryder toppen af orglets midtertårn, har Zahrtmann her overført til stolens ryglæn.

Kongens Stemning under Blodbadet, hvorpaa Vægten skal lægges, og jeg troer, at det er fuldkomment psykologisk rigtigt, at lade ham sidde sløv og sammensunken alene ved Vinduet. Imidlertid har Zahrtmann ikke kunnet dye sig for ogsaa af dette Studie af Galleriet at gjøre et lille Billede, men rigtignok af en helt anden Slags. Istedenfor Kongen ser man en gammel Mand med Kallot paa Hovedet sidde i en magelig Stol, Øinene er faldne til, og Psalmebogen ligger opslaaet paa Maven under de foldede Hænder; udenfor Galleriet seer man lidt af Orglet med Kordrengene, som synger under Gudstjenesten ...«.

Det lille billede, som Thomsen her omtaler (fig. 2), viser et mere intimt udsnit af galleriet. Desuden er der blevet møbleret med en skammel og en højrygget barokstol, der ligesom »Brorsons Stol« hører til kirkens inventar også i dag. Sidstnævnte er blevet drejet, så den ses skråt forfra og øreklapperne, som hører til stolen, er blevet sat på.

Zahrtmanns biograf S. Danneskjold-Samsøe nævner, at der kan have været vanskeligheder forbundet med at finde en egnet model til Chr. II,[6] og den mulighed foreligger, at Zahrtmanns skumle bagtanke med at lokke Thomsen til Ribe var at skaffe sig en brugbar model. Ihvertfald havde Thomsens fysiognomi flere træk tilfælles med Chr. II, således som denne fremstår i portrættet af Sittow: det mørke hår og skæg samt den krumme næse. Uanset om noget sådant har spillet ind i Zahrtmanns overvejelser eller ej, endte det ikke desto mindre med at Carl Thomsen kom til at sidde model til den »sløvt henkastede« Chr. II. En portrætstudie forestillende Thomsen (fig. 3) viser ham nemlig med hovedet støttet til en firkantet øreklap mage til den såkaldte »Brorsons Stols« – den stol, som det lige fra begyndelsen havde været Zahrtmanns mening, at kongen skulle sidde i.

Kristian Zahrtmann må imidlertid på et tidspunkt have ombestemt sig. Ribe Kunstmuseum har nemlig netop haft held til at erhverve en lille kompositionsskitse til »Chr. II ved det stockholmske Blodbad« (fig. 4),[7] hvori den sammensunkne kongeskikkelse, som Thomsen nævner i sit brev, som den gamle mand med kalotten var en prøve på og som portrætskitsen af Carl Thomsen endnu klart antyder, er blevet forladt til fordel for en anspændt skikkelse pinefuldt fastholdt midt imellem galleriets mørke og lyset udenfor; halvt siddende, halvt stående ved vi ikke, om han er ved at rejse sig fra stolen eller i færd

med at sætte sig. Han ved det ikke selv. Det er som befandt han sig på et skib i høj søgang, støttende sig med den ene hånd til rækværket med den anden til stolens armlæn.

På et skolebibliotek i Ribe havde Zahrtmann lånt C. F. Allens »De tre nordiske Rigers Historie« fra 1867,[8] og heri havde han studeret beretningen om den skæbnesvangre novemberdag i 1520, da Chr. II lod op imod hundrede – fortrinsvis adelige – svenskere likvidere foran rådhuset i Stockholm. Allen finder i kilderne ingen særlige forhold, der kan gælde som forsvar for kongens beslutning om at føre denne rædselsdåd ud i livet, intet, der kan fritage ham for ansvaret, ingen formildende omstændigheder: »... *I de ikke faa Papirer, som haves fra Kongens Haand i hans Ulykkestid, og i de endnu talrigere fra hans fortrolige Omgivelser, ..., er der ikke den fjærneste Antydning af, at Kongen angrede, hvad han havde gjort. Bestandigt og bittert klages der over den Uret, han led, men aldrig et Ord om den Uret, han havde gjort. Dette er saa meget mere paafaldende, som han til samme Tid ofte var stærkt religiøst bevæget og stundum tillige led af en forfærdelig Nedslagenhed, under hvilken man vel kunde mene, at Synerne fra Stokholm vare traadte frem for hans Sjæls Øie. Om maaske Angeren i slige Øieblikke har rørt sig i hans Hjærte, saa har den dog aldrig, saavidt vi vide, udtalt sig i Ord«*,[9] skriver Allen. Og man kan få den tanke, at Zahrtmann måske har været inspireret af passager som denne hos Allen til sin oprindelige apatiske og ufølsomme Chr. II-figur. I Kompositionsudkastet er han det imidlertid tydeligvis ikke længere. Nu tegner den anspændte kongeskikkelse et sammensat følelsesbillede. Måske har Zahrtmann ment det nødvendigt at synliggøre tvivlen i kongens sind. Herved bliver figuren nemlig mere menneskeligt troværdig. Dramaet bliver mere nærværende. Billedet får appel. Den sjælekamp, som historikeren forgæves efterlyser, tillader kunstneren Zahrtmann at tage for givet og bringer den til udtryk først og fremmest ved kongens allerede omtalte uafklarede stilling, men også ved det indholdsmæssige plot, at nok har kongen taget plads på balkonens første række midtfor for at overvære den tragedie, som han selv er iscenesætteren af, men udholde synet af den magter han ikke. Han rystes og viger tilbage, måske nærmest blind eller blændet. Skitsens grove strøg giver intet svar på det.

Og det blev ved skitsen. Kompositionsudkastet, der i sit anslag når shakespearske højder, førte ikke frem til noget færdigt kunstværk. Af en eller anden grund, som vi kun kan gisne om, indstilledes arbejdet. Mon ikke emnet til trods for den historiske distance har været for kontroversielt? Carl Bloch kunne i 1871 male sit berømte »Chr. II på Sønderborg Slot« uden at støde an. Det var til dette billede Ploug bl.a. digtede:

»...
og Folkedommen døbte ham: – »Tyrannen«.
Det var han ikke. – I hans Bryst der slog
et Hjerte, altfor let optændt til Vrede
og grumt, naar Sindets Furier ham jog,
men og til god og gavnlig Idræt rede;
...«[10]

Enøjet at fokusere på skændseldåden, således som Zahrtmann gør det i sit udkast, var imidlertid for stærkt i en tid præget af nationalisme og skandinavisme.

Udover studierne fra domkirkens galleri til Chr. II-billedet udførte Zahrtmann et maleri med motiv fra et af kapellerne i domkirken – et billede, som har tilhørt Ribe Kunstmuseum siden 1911. Et besøg i klostret, hvor han og Thomsen tegnede og malede flere af de gamle damer, der havde fribolig dér, førte til flere folkelivsbilleder. Ihvertfald tre af de malerier Zahrtmann havde med på Charlottenborg-udstillingen i 1876 var folkelivsbilleder med motiv fra Ribe. Mest markant er »Bedstemoder med sit barnebarn«, der erhvervedes af Statens Museum for Kunst i 1907.

Også Thomsen havde stort udbytte af opholdet i Ribe. Fremhæves skal »To Romanlæsere«, forestillende to 13/14-års piger helt omsluttede af løv og helt opslugte af en roman, som de holder imellem sig. Og til historiemaleriet »Evalds første Møde med Arendse« var interiøret hentet i Ribe. Disse to billeder var Thomsens eneste på Charlottenborg i 1876.

Den store dramatiske komposition blev det imidlertid ikke til i Ribe. Thomsen havde nok ikke rigtigt evnerne dertil; for Zahrtmann lykkedes det bare ikke. Onsdag den 15. september forlod de to kunstnere byen: Zahrtmann for at tage til Viborg, hvor han ønskede at studere domkirken, Thomsen for at tage hjem.

William Gelius, museumsinspektør, Ribe Kunstmuseum

NOTER

1. S. Danneskjold-Samsøe: Kristian Zahrtmann, København 1942, s. 95.
2. Samme, s. 80.
3. Det kgl. Bibliotek, Håndskriftafdelingen, Troensegaard I.2.d.
4. Samme, Håndskriftafdelingen, NKS 4702, 4.
5. Danmarks Kirker, Ribe Amt, Hefte 6, s. 456-57. Stolen afb. fig. 307.
6. S. Danneskjold-Samsøe: Kristian Zahrtmann, København 1942, s. 96.
7. Kunsthistorikeren, mag.art. Erik Brodersen takkes mange gange for henvisningen til billedets daværende ejer, hvorved erhvervelsen muliggjordes, samt for gode råd og vejledning. Et blyantsudkast til kompositionsskitsen er afbildet i »Kristian Zahrtmann: 1843 31. marts – 22. juni 1917. En Mindebog«. Udg. v. F. Hendriksen, Kbh. 1919, s. 184.
8. Carl Thomsen i brev til Petra Diechmann af 13/8 (se note 4).
9. C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie, Kjøbenhavn 1867, 3. bind, 4. bog, s. 340.
10. Fra Christiern den Anden i Fængslet. Digtet fulgte med en gengivelse af maleriet i »Nær og Fjern« for 1. december 1872.

En høj i Vorbasse og lidt om høje i almindelighed

Af Palle Siemen

Det er altid med en vis spænding, at man begynder en udgravning og ér objektet en høj i Vorbasse, bliver spændingen ikke mindre. Omkring århundredskiftet var Vorbasse centrum for højudgravninger med økonomiske bagtanker. En række unge mænd fra egnen var i begyndelsen af 1890'erne begyndt på udgravning af høje i jagten på oldsager til et efterhånden stort marked af samlere og i en periode også museer. En af hovedmændene i denne »entreprenørvirksomhed« var Niels Knudsen fra Gildbjerg ved Hejnsvig; han flyttede senere til Vorbasse.[1]

I begyndelsen foretog *»Vorbassedrengene«* højgravningerne i og omkring Vorbasse, men senere blev denne virksomhed udstrakt til en stor del af det centrale Jylland. Nationalmuseet iværksatte en storstilet kampagne mod disse »bondegravere«, hvilket førte til registrering og udgravning eller fredning af et stort antal høje.[2] Effekten af kampagnen med henblik på en standsning af »Vorbassedrengenes« højudgravninger kan diskuteres. I 1903 må Georg Sarauw fra Nationalmuseet konstatere, i forbindelse med registrering af fortidsminder i Give og Givskud sogne, at en stor mængde høje er udgravet af »vorbassere«. »To vorbassere« – Mikkel og Peter – udgravede således i foråret 1900 en høj og oplyste da ejeren af denne, at ophavsmanden til plyndringerne – Niels Knudsen – cyklede rundt som opkøber eller mellemmand. Oldsagerne blev solgt i Århus (Fig. 1).

Nationalmuseets »Vorbassekampagne« begyndte i 1896, da Niels Knudsen i januar 1896 tilbød det nyoprettede museum i Kolding oldsagerne fra 16 høje. Museet på Koldinghus købte i denne periode en stor mængde oldsager, og i 91 tilfælde af 178 protokolnumre er Niels Knudsen anført som sælger. Bestyrelsen for Museet på Koldinghus gjorde Nationalmuseet bekendt med disse højgravninger, men havde ikke selv mulighed for at gøre noget ved problemet.[3]

Registrering af fortidsminder og udgravninger foregik i Vorbasse på samme tid, men kun et beskedent antal høje, 24 af 264, var egnet til udgravning og kun få høje blev fredet. De fleste af udgravningerne i Vorbasse blev foretaget på Slauggårds hedearealer, inden disse blev tilplantet som områdets tredje »Grosserplantage«. I resten af sognet måtte Nationalmuseets udsendte medarbejdere desværre konstatere, at praktisk taget alle høje var blevet udgravet den foregående vinter.[4]

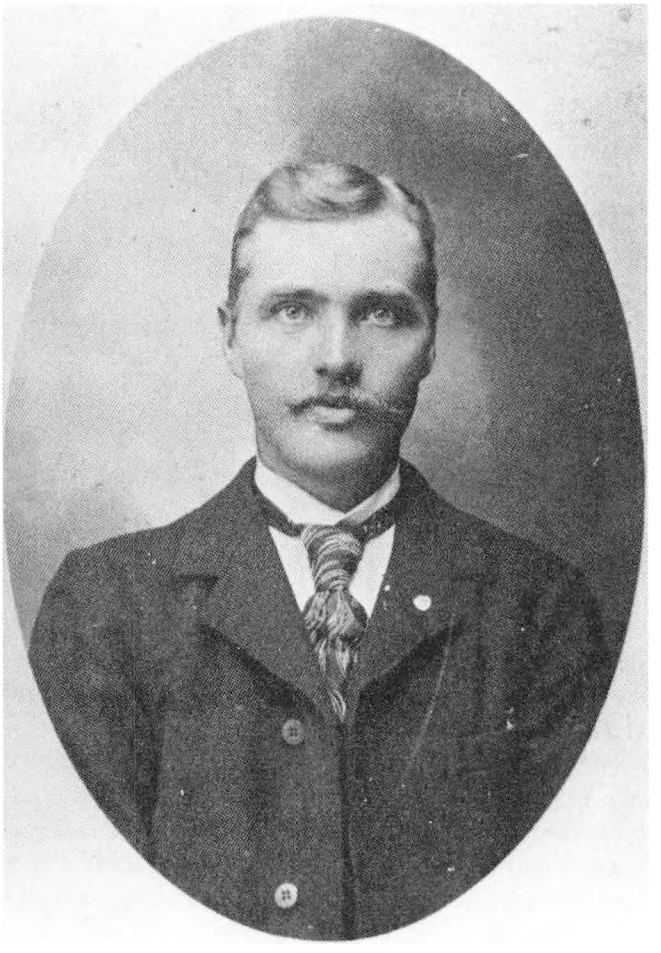

Fig. 1. Niels Knudsen omkring 1900 (efter Thorsen 1979).

I forbindelse med registreringen af en høj på matrikel 6e i Vorbasse by måtte C. V. Blom fra Nationalmuseet konstatere: *»Fra Øst en Indgravning forbi Høiens Midte, formentlig naaende Bunden, nu er den fuld af indkastede Haandsten«.* Højen var i 1896 15 m i tværmål og 1,25 m høj. Netop denne høj eller rettere resterne af denne blev undersøgt i forbindelse med en lokalplan for området Dalagergårdsvej i november 1986[5] (Fig. 2).

Højen viste sig i terrænet kun som en lav lysfarvet forhøjning i pløjejorden. Det blev hurtigt konstateret, at der ikke var bevaret rester af højfyld, hvorefter hele højområdet kunne renskrabes ved hjælp af en gravemaskine. Indenfor højområdet, det vil sige en lys plet uomdannet undergrund i den mørke albund, var det muligt at udskille 3 fyldskifter, og

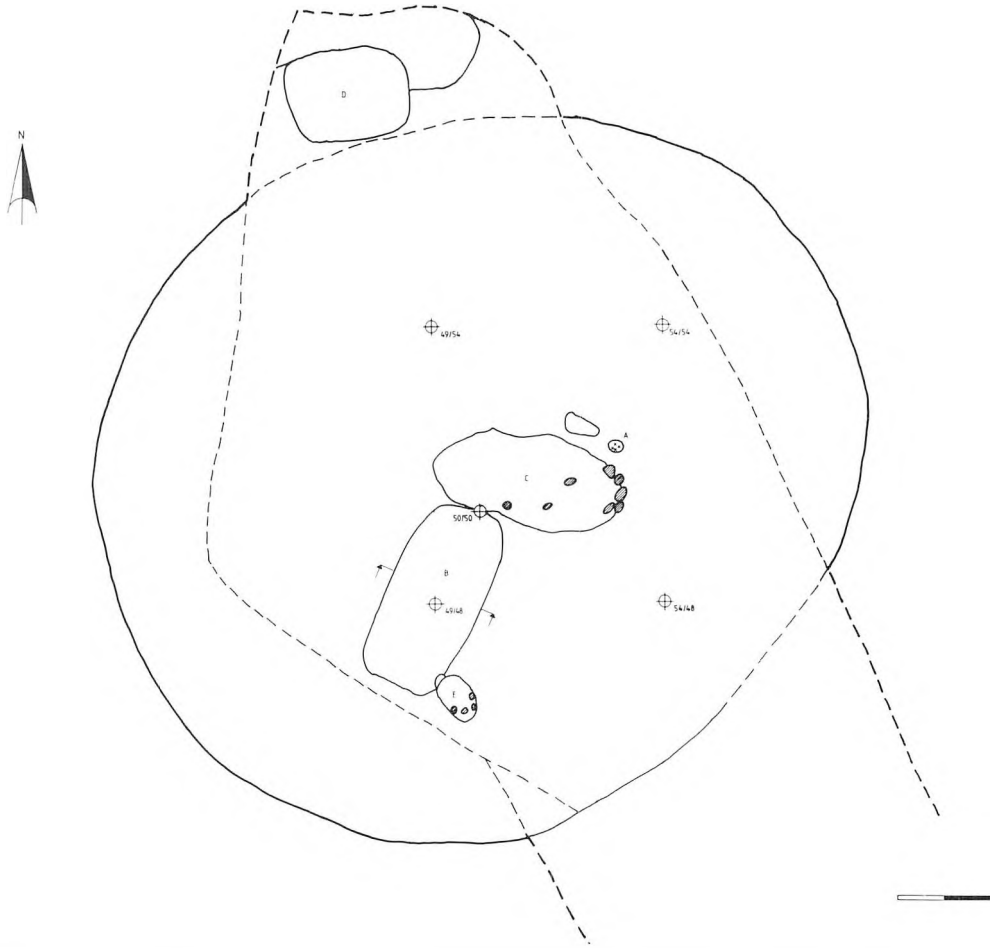

Fig. 2. Højen sb. 39 i Vorbasse. Tegning: Helle Drewsen og Palle Siemen 1992.

det kunne konstateres, at højen havde været noget større end oplysningerne i sognebeskrivelsesteksten (15 m), nærmere ca. 30 m i tværmål.

Næsten centralt i højen fandtes en 4,25×2,0 m stor rektangulær og næsten 0,8 m dyb grube B med en løs sortbrun muldfyld, der sammen med materiale fra fylden viste, at gruben var af nyere dato. I et område uden for denne forstyrrelse fandtes resterne af en grube med lys fast fyld; denne grube kan tolkes som resterne af en plyndret grav. Det er nærliggende at opfatte det moderne fyldskifte som spor efter den plyndring, der omtales i sognebeskrivelsesteksten.

Centralt i højen blev der fundet et langovalt fyldskifte C, som var ca. 4,25×2,0 m stort; længderetningen var vestnordvest til østsydøst. Denne nedgravning var meget blandet i fylden og bestod øverst af løst, mørkt gråsort hedesand. I dette lag lå en del håndstore sten; stenene repræsenterer formentlig de nævnte indkastede sten. De øverste sten lå alle i det løse, gråsorte hedesand, men lidt dybere fandtes en fastere fyld af mørk og gulbrunt sand med en del sten; dette må tolkes som urørt gravfyld i en grav (Fig. 3).

Grav C1 tegnede sig i niveau med den uforstyrrede gravfyld som en 4,25×2,0 m stor langoval østvest orienteret grube med svagt skrånende sider og en flad bund. I graven fandtes, som nævnt, en øvre forstyrret del af en stenlægning, hvorimod den nedre del af denne stenlægning var uforstyrret. Langs kanten af gruben var stenene en smule større end nævnte håndstørrelse og i sydsiden var stenene endda op til hovedstore og nærmest kantstillede (Fig. 4a).

På gravbunden fandtes 2 steder en brolægning af småsten. I gravens østlige del var brolægningen østvestligt orienteret og uregelmæssig trapezformet 1,4×0,65-0,85 m stor. I vestenden af graven fandtes et rundovalt område på 45-60 cm i tværmål med brolægning i dennes sydlige del.

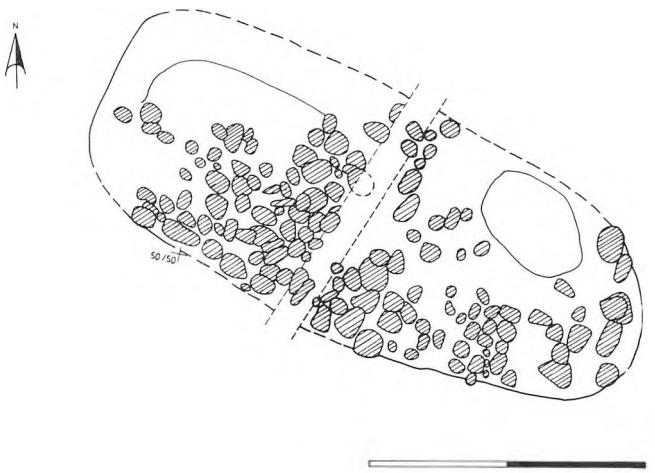

Fig. 3. Grav C i det øvre niveau. Tegning : H. Drewsen og P. Siemen 1992.

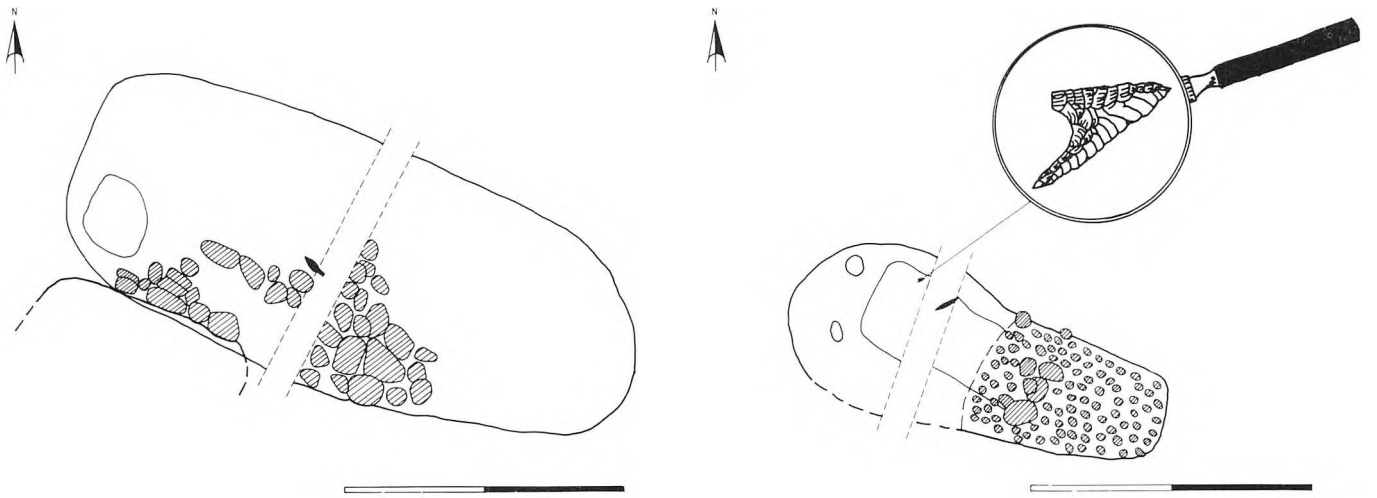

Fig. 4a og b. Grav C1 og C2 med markering af gravgaverne. Tegning: H. Drewsen, J. Madsen og P. Siemen.

Centralt i graven, og således ikke i forbindelse med de to brolægninger men i samme niveau, fandtes en flintdolk i uforstyrret leje. Dolken var østnordøst-vestsydvest orienteret med skaftdelen i østnordøst (Fig. 5a).

Grav C2 tegnede sig under bunden af grav C1, men kunne kun med vanskelighed udskilles i øst, hvorimod den øvrige del var tydelig. Denne grav var 1,2 m bred og mindst 1,8 m lang. Inden for det ydre omrids var det muligt at udskille et 1,25× 0,5×0,6 m stort rektangulært mørkt fyldskifte, som må anses for at repræsentere en kiste. Længderetningen var vestnordvest-østsydøstlig (Fig. 4b).

Ved bunden af den mørke fyld, der markerer kisten, fandtes tæt op til nordsiden af denne en lille fladehugget pilespids, og ca. 25 cm østligt for pilespidsen lå en flintdolk med odden mod sydvest (Fig. 5b).

I øst antyder 2 gange 3 sten i et buet forløb afslutningen af kisten. Under kistebunden, som lå umiddelbart under såvel pilespids som dolk, tegnede der sig 2 stolpehuller i vestenden af graven; de var ca. 20 cm dybe.

Højområdet indeholdt også en enkelt grube A, der var ca. 30 cm i tværmål og tilnærmelsesvis rund. Gruben var 20 cm dyb. I gruben fandtes enkelte skår og enkelte stykker flintaffald. Inden for højområdet fandtes små »lommer« med fyld, der må anses for at være rester af den tidligere overflade. I denne fyld samt i højkanten fandtes lidt flintafslag. Disse spredte fund er sandsynligvis resterne af en boplads.

Skulle man omvendt placere de enkelte anlæg i den rækkefølge, hvori de efter al sandsynlighed er anbragt i højen, må grube A og de øvrige bopladsspor anses for ældre end højen. Ud fra keramikken kan disse, om end noget usikkert, dateres til slutningen af stenalderen. Den ældste daterede begravelse i højen er grav C2. Ud fra flintdolken kan graven dateres til begyndelsen af stenalderens slutperiode – dolktiden.[6] Grav C1 anses for at være den næste begravelse i højen; denne grav er anlagt i begyndelsen af bronzealderen.[7] I årstal vil de to grave være anlagt i tidsrummet 2400-2200 f.Kr. for grav C1's vedkom-

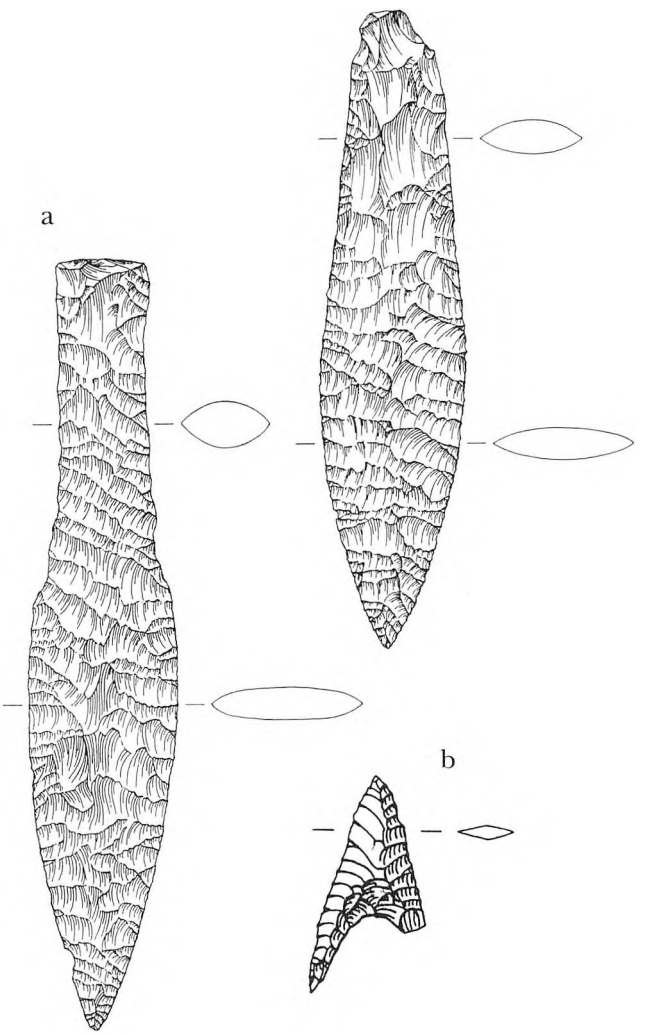

Fig. 5a og b. Gravgaverne fra grav C1 (a) og C2 (b). Pilespids 1:1, dolke 1:2. Tegning: Jette Madsen 1987.

mende, mens grav C2 er anlagt i tiden 1800-1600 f.Kr.

Den plyndrede grav B kan af gode grunde ikke dateres nærmere, ligesom det ikke med sikkerhed kan afgøres hvilken af gravene B og C2, som er højens ældste grav.

Den almindelige gravform i den sene del af stenalderen og i ældre bronzealder er højgrave; gravene kan enten være anlagt samtidigt med højen eller sekundært placeret i en ældre høj. Indtil videre kendes der kun ganske få grave under flad mark fra stenalderen i Sydvestjylland. Antallet i enkeltgravstid, dolktid og ældre bronzealder er henholdsvis 3, 1 og 6 med sikkerhed konstaterede fladmarksgrave; dertil kan føjes flere usikre grave.[8]

Højgravene dominerer således i både enkeltgravstid, dolktid og ældre bronzealder; højgrave kendes også i den ældre del af bondestenalderen og i de senere perioder af oldtiden, men kun i et lille antal. Størstedelen af de ca. 6600 gravhøje, som kendes i Ribe amt, stammer fra denne 1800-årige periode fra begyndelsen af enkeltgravstiden omkring 2800 f.Kr. til slutningen af ældre bronzealder omkring 1000 f.Kr. Antallet af undersøgte høje med begravelser fra dette tidsrum er ca. 14% af det samlede antal – omkring 900.

Der kendes lidt under 600 høje med sikre begravelser fra enkeltgravstid, omkring 15 høje med grave fra dolktid og 280 med bronzealdergrave. Forskellen mellem de ca. 900 undersøgte høje og det samlede antal højgrave på ca. 1400 grave skyldes de mange sekundære begravelser fra såvel enkeltgravstid, dolktid og ældre bronzealder i enkeltgravskulturens høje.

Det er gravene fra dolktiden og bronzealderens begyndelse, som i denne forbindelse er af interesse, men hvor gravene fra dolktiden udskilles entydigt, er det en smule vanskeligere at udskille gravene fra bronzealderens første periode. Få grave kan med sikkerhed placeres i denne periode, da flintdolkene også forekommer i den ældste bronzealder. Det ser imidlertid ud til, at størstedelen af de danske flintdolke fra bronzealderen hører til dennes ældste fase, hvorimod dolkene på den sydligste del af den jyske halvø almindeligst findes i grave med metalgenstande fra den næste periode af bronzealderen.[9] Grave med de seneste flintdolke kan således med stor sandsynlighed dateres til den første periode af bronzealderen, hvilket i kalenderår i det store hele dækker tiden 1800-1500 f.Kr.

Denne generelle tidsbestemmelse af grave med de seneste flintdolkformer muliggør en sammenligning af antallet af grave i de enkelte faser af dolktiden samt bronzealderfasen. Og med værdierne 10, 4, 15 og 33 er antallet af både sikre og usikre gravfund opgjort for de fire faser, der er tale om, – en 900 årig periode med kun 62 grave. Til sammenligning kan man anføre et antal på omkring 1000 grave fra enkeltgravstid og rundt regnet 350 grave fra den øvrige del af ældre bronzealder.

Grunden til disse markante forskelle i antallet af grave kan selvfølgelig skyldes både gravskik og store svingninger i befolkningsstørrelse i oldtiden, men i første omgang er det mere nærliggende at eftersøge årsagerne i de seneste ca. 100 år af højenes historie.

Højene i Sydvestjylland kan med en vis usikkerhed tidsbestemmes efter deres størrelse og placering i landskabet. Generelt kan høje på over 2 m betragtes som bronzealderhøje og disse er i områder med en vis terrænforskel normalt placeret på de mere markante punkter i landskabet. Undtagelser fra denne

Fig. 6. Eksempel på nedpløjet enkeltgravshøj fra Hejnsvig. Foto: P.S. 1987.

generalisering findes naturligvis i form af storstensgrave og få, men markante høje fra eksempelvis vikingetiden. De mindre høje, som kun sjældent er højere end 1-1,5 m, kan i langt de fleste tilfælde dateres til enkeltgravstid, men enkelte af højene kan også være anlagt i dolktid eller den tidligste bronzealder. Dertil kan føjes nogle få høje fra den ældste del af yngre stenalder og fra jernalderen.

Mange høje rummer flere begravelser fra forskellige perioder og i mange tilfælde er højen ved en sådan senere begravelse i stenalder og ældre bronzealder gjort større. I bronzealderen kunne forøgelsen være så markant, at bronzealderhøjen fuldstændig omsluttede den tidligere høj,[10] hvorimod forøgelsen i stenalderen var mere begrænset. Jernalderens genanvendelse af ældre høje har tilsyneladende ikke betydet forøgelse af højene.[11]

Da den store genopdyrkning af Vestjylland begyndte efter nederlaget i 1864, var det i første omgang de små høje, som blev berørt af pløjning, hvorved de øverste grave hurtigt blev forstyrret; disse grave har netop indeholdt dolktidens og formentlig også den tidligste bronzealders begravelser. I sin fremlæggelse af materialet fra »Oldtidsgravningerne«, som blandt andet Vorbassekampagnen var en del af, betegner Nationalmuseets direktør Sophus Müller gravene med flintdolke som »øverste grave«,[12] men allerede på dette tidspunkt var antallet af grave fra dolktid meget mindre end antallet af grave fra enkeltgravstid. Det er meget nærliggende at antage, at en stor del af datidens højgrave allerede på et meget tidligt tidspunkt er blevet forstyrret i forbindelse med dyrkning af jorden. Og dette er sket på et tidspunkt før oprettelsen af de første lokalmuseer og etableringen af de store privatsamlinger af oldsager (Fig. 6).

Bronzealderhøje var ikke på samme måde som de små stenalderhøje udsat for dyrkning på grund af deres uhåndterlige størrelse, men andre farer truede disse. Den store jordmængde gjorde højene egnede som fyld i mindre vandhuller og lavninger. Fyldtagningen foregik fra højenes sider, og ved denne fremgangsmåde skånedes i de fleste tilfælde de centrale dele af højene, hvor hovedmængden af begravelserne er placeret. Dukkede der en grav frem, var bestemmelserne omkring Danefæ medvirkende til indsendelse af oldsager af både bronze og guld til »Oldnordisk Museum«, der i 1892 blev omorganiseret til Nationalmuseet, hvorimod genstande af sten og flint ikke tiltrak sig den samme opmærksomhed (Fig. 7).

Da jagten på oldsager i 1890'erne for alvor begyndte, var det atter de små stenalderhøje, som var mest truet, selv om også bronzealderhøje blev endevendt af »Vorbassedrengene« eller lokale højgravere. De frivillige fredninger og Nationalmuseets udgravninger af høje har også betydning for kildematerialets sammensætning. En stor mængde af de små stenalderhøje blev undersøgt, mens fredningerne i større grad var almindelig ved de større høje og højgrupper.

Der kan næppe være tvivl om, at antallet af grave fra dolktid og den tidligste bronzealder er alt for lille i forhold til tilsvarende i både enkeltgravstid og resten af ældre bronzealder. Hvor stort antallet af grave fra flintdolkenes tid har været kan vi kun gætte os til, men en sammenligning af »antallet« af løsfundne flintdolke og stridsøkser kan give en antydning.

Det er ikke muligt at angive denne værdi med eksakte tal, men det er en klar fornemmelse, at antallet af løsfundne stridsøkser og flintdolke i det store

Fig. 7. Ødelagt bronzealderhøj fra Midtjylland (se note 15).

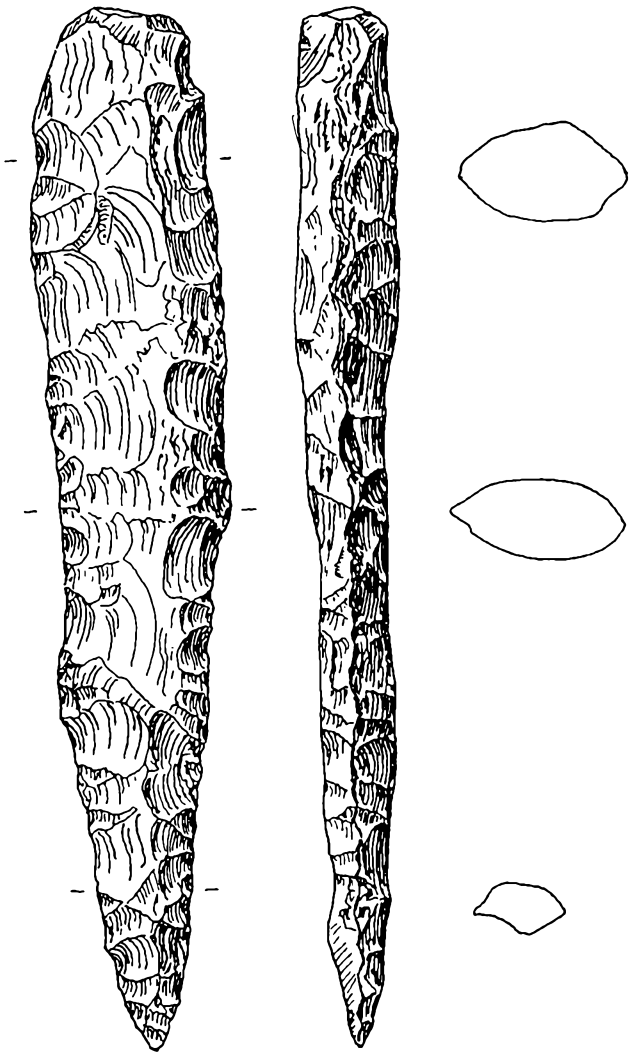

Fig. 8. Flintdolk opsamlet på overfladen af en høj ved Solbjerg, Skads sogn i 1990. Tegning: A. Thuesen 1992.

hele svarer til hinanden, endog med en lille overvægt i antallet af flintdolke (Fig. 8).

Det var således en stor overraskelse, at højen i Vorbasse rummede to grave med flintdolke, og denne bliver ikke mindre, når man får den sidste historie om matrikel 6e med. Samtidig med, at vi pakkede udstyr sammen, dukkede en ældre mand fra Vorbasse op, og han kunne berette, at en tidligere ejer af gården havde udgravet så mange høje, at oldsagerne fyldte et helt vognlæs. Og han kunne på en forespørgsel oplyse, at denne mand var Niels Knudsen.

Niels Knudsen blev gift i 1907 og overtog da fødegården i Gildbjerg i Hejnsvig sogn. I 1919 købte Niels Knudsen en mindre ejendom i Vorbasse. Denne lå tæt på markedspladsen. Den nyoprettede jernbaneforbindelse til Kolding og beliggenheden tæt ved markedspladsen i Vorbasse har sikkert været vigtige grunde til købet af gården. I denne periode samlede Niels Knudsen hver uge en vognladning kreaturer, som blev sendt til Kolding og solgt på eksportmarkedet.[13] Skønt Niels Knudsen, som på et tidspunkt tog navnet Arentoft, blev kreaturhandler i større stil, opgav han ikke helt handlen med oldsager, når denne var mulig. I 1932 indsendte N. K. Arentoft en flintdolk fra Hejnsvig til Nationalmuseet med ønske om en dusør på 100 kr., men fik dog kun det halve.[14]

Der kan næppe være tvivl om, at havde Niels Knudsen vidst, at højen på hans mark rummede to grave, var denne blevet udgravet, men for en gangs skyld var det ikke »Vorbassedrengene«, der løb med hele højens indhold.

Palle Siemen, museumsinspektør, Esbjerg Museum.

NOTER

1. K. Ebbesen – Fortidsminderegistreringen i Danmark. København 1985.
   J. Kvist – Vorbassedrengene. *Fra Ribe Amt XIX,* 1975.
   S. Thorsen – »Opofrende venner og farlige fjender«. – *Fortid og Nutid XXVIII, 1979.*
2. Müller, S – Udsigt over Oldtidsudgravningerne, foretagne for Nationalmuseet i Årene 1893-96. *Aarb. Nord. Oldk. Hist. 1897.*
3. Thorsen 1979: 217 f.
4. Thorsen 1979: 212 f.
   Selmer, J. – Københavnerplantagerne ved Vorbasse. *Mark og Montre 1988.*
   Slanggårdhøjene er publiceret i Müller, S. – De Jyske Enkeltgrave fra Stenalderen. *Aarb. Nord. Oldk. Hist. 1898.*
5. sb. 39 Vorbasse sogn.
   ESM 1563 Vorbasse.
6. Dolken er type IC efter Lomborg, E. – Die Flintdolche Dänemarks. *Nordiske Fortidsminder. Serie B, Bind 1, 1973.*
7. Dolken er type VI efter Lomborg 1973.
8. Gennemgangen af højmaterialet er baseret på: Aner, E. & K. Kersten – Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachen. B. VIII 1986, Lomborg, E. – Den tidlige bronzealders kronologi. *Aarb. Nord. Oldk. Hist. 1968 (1969):* 132 f og et ikke publiceret katalog over grave fra enkeltgravstid og dolktid i Ribe amt ved forfatteren.
9. Lomborg, E. – Fladehuggede flintredskaber fra ældre bronzealder. *Aarb. Nord. Oldk. Hist. 1959 (1960):* 171 f Liste 1.
10. Siemen, P. – To højgravere fra Sydvestjylland. *Mark og Montre 1991:* 89.
11. Jernaldergrave anlagt sekundært i enkeltgravshøje kendes eksempelvis fra Brøndum (H. C. Broholm – Kulturforbindelser i ældre jernalder, København 1960: 281 f med afbildning af ansigtsperle) og Skads (A. P. Madsen 1891 – Undersøgelser i Ribe amt med særlig Hensyn til Stenalderen. *Aarb. Nord. Oldk. Hist. 1891;* Siemen 1991:88).
12. Müller 1898: 259 ff.
13. Thorsen 1979: 221, 233.
14. NM Topografisk arkiv jour.nr. 634/32 (Hejnsvig sogn).
15. J. Brøndsted – Rast undervejs. Essays og Rids, København 1942: ved s. 97.

Skrædder i Årre

Af Mariann Ploug

Fig. 1. Skræddermester Jens Laurids Olesen og hustru, Else Olesen, født Frandsen. 1892.

Betydningsfulde mennesker bliver ofte husket og hædret i 100-året for deres mærkedage. Det kan være fødsels- eller dødsdagen, men også andre vigtige datoer, som f.eks. deres firmas grundlæggelse.

Netop i år er det 100 år siden, at skrædder Jens Laurids Olesen etablerede sig som skrædder i Årre.[1] Han var kommet til byen i 1890 og havde lejet sig ind på et værelse hos Morten Vejsig, som boede på gården, der stadig ligger Lindegade 12. Herfra gik Laurids Skrædder, som han blev kaldt, ud og syede for folk.

Som regel boede og spiste skrædderen hos kunderne, så længe der var arbejde. Et sted i huset blev værkstedet indrettet med rigelig bordplads, så han kunne skære stofferne ud til herreklædninger, kvindekjoler eller børnetøj. Oftest var der tale om uldstoffer i forskellige kvaliteter. Mange havde selv får, og de sendte ulden til det nærmeste dampvæveri, der vævede lige så billigt og mere jævnt end den lokale landsbyvæver.

Det var anstrengende at være omvandrende skrædder, for han bragte både symaskine og flere pressejern med ud til kunderne. Måske er det derfor, Laurids Skrædder så hurtigt blev etableret. I sommeren 1892 lånte han 2.000 kr. og havde så penge nok til at bygge et hus, med plads til både familien og et værksted. Samme år til november var huset færdigt og skræddervirksomheden etableret. Huset, der senere er ombygget flere gange, ligger Skolegade 16.

En lang årrække var der en lærling og et par svende på værkstedet. De boede sædvanligvis på loftet. Var en svend gift, lejede han sig ind med familien et andet sted i byen. Skrædderne syede på bestilling, men solgte efterhånden også færdigvarer ved siden af det gængse tilbehør som skjortebryster, løse flipper og slips. Skrædderens kone syede stribede skjorter til forhandling. Det var de såkaldte murerskjorter, der blev brugt af alle til arbejdsbrug.

I 1905 blev huset udvidet og den første, lille butik indrettet ved siden af værkstedet. Derefter ændrede mønsteret sig hurtigt. Fra 1920 var skrædderen alene på værkstedet. Han havde kun hjælp af en hjemmesyerske, som syede benklæder, og fra døtrene, der f.eks. kunne blive sat til at kaste over sømme. Handelen i butikken var blevet det væsentlige. Den var også udvidet betydeligt på værkstedets bekostning. Hovedvægten lå på manufakturvarer og andet til den daglige beklædning for hele familien. Slidstærke kvalitetsprodukter, der kunne holde til at blive brugt.

Kjoler til pænt brug, hentede man i Varde eller Esbjerg, og mange mænd købte deres stadstøj i konfektionsforretninger, men tilretningen blev stadig overladt til den lokale skrædder. Det færdige stangtøj har sin del af skylden for tilbagegangen indenfor skrædderfaget, og indførelsen af målekonfektionen, der bevarede den personlige tilpasning, samtidig med at den enkelte skrædders arbejde blev væsentlig reduceret, er også en betydelig årsag til, at skrædderi i dag er en sjældenhed.

Egentlig er der ikke noget ved Laurids Olesens historie, der adskiller sig særligt fra så mange andres. Det usædvanlige er, at de fleste af hans

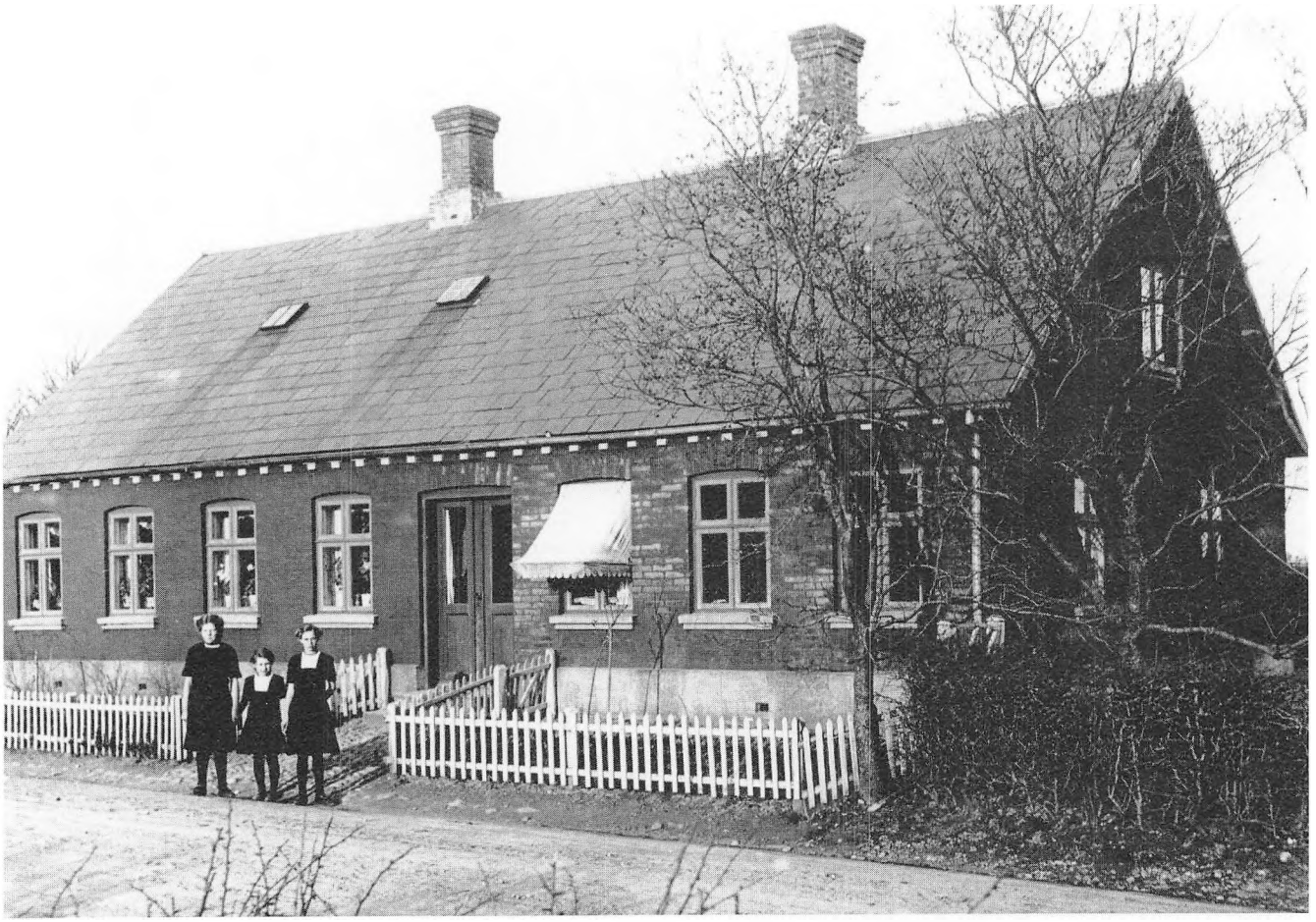

Fig. 2. Bag pigerne ses skrædderens hus med butikken, der blev indrettet ved udvidelsen i 1905. Omkr. 1912.

regnskabsbøger er bevaret sammen med en målebog og andre papirer.[2] Disse giver os mulighed for at se, hvor hans kunder boede, hvem de var, hvad de købte af varer på kredit, og hvor meget de enkelte ting har kostet i en periode fra 1893 til 1947. Ja, rækken af regnskabsbøger fortsætter helt til 1971. En af skræddermesterens døtre, Sørine Henriksen videreførte manufakturhandelen som tricotageforretning med tidssvarende varer af god kvalitet.

Der er ikke bevaret nogen regnskabsbog fra tiden, hvor Jens Laurids Olesen var omvandrende skrædder. Det havde ellers været spændende at se, hvor langt han kom omkring. Han har dog formentlig haft hovedparten af sine kunder i den sydlige del af det område, Helle Kommune udgør i dag. Man må regne med, at kunderne, der er noteret i den første regnskabsbog, som dækker tidsrummet 1893-1901, har svaret nogenlunde til den kundekreds, han havde, mens han var omvandrende skrædder. Knap 95% af disse kunder kan stedfæstes mindre end 10 km fra Årre, og 59% boede i Årre sogn. Regnskabsbogen, 1902-1923 viser et næsten tilsvarende billede med godt 95% af kunderne fra det lokale område, men nu med hele 77% bosiddende i selve sognet. Denne fordeling går igen i den sidste af Laurids Olesens regnskabsbøger, 1924-1947. Fra den første til de to følgende regnskabsbøger er sket en forrykning i kundekredsen. Til at begynde med boede godt halvdelen af kunderne indenfor sognegrænsen, men efterhånden blev over 3/4 af dem helt lokale. En årsag til denne forandring kan være, at skrædderen, der den første årrække drev et værksted med flere svende, var nødt til at søge sin faste kundekreds i et større område. Efterhånden som færdigvarerne vandt indpas, og manufakturhandelen tog til, fik skrædderen også noget at tilbyde kvindelige kunder, og dette alene åbnede mulighed for en fordobling af kundernes antal. Selv om mange stadig noteredes under deres mands navn, kom der stadig flere kvinder i regnskabsbøgerne, som årene gik.

Tjenestefolkenes antal gik klart den modsatte vej. Fra 1893-1901 var godt 1/5 af kunderne ansat som tjenestekarle. Da skrædderen havde værksted og hovedsagelig syede tøj til mænd, var der ifølge sagens natur ingen tjenestepiger blandt kunderne.

Der kom flere piger med i den næste regnskabsbog, 1902-1923, samtidig med at tjenestefolkenes samlede andel faldt til knap 1/10. I den sidste periode, 1924-47 udgjorde tjenestefolkene mindre end 1/20, og blandt dem var pigerne kommet rigtig godt med.

Fig. 3. Familien er samlet ved skrædderparrets guldbryllup. Bag forsamlingen ses huset efter ombygningen med manufakturforretning i det meste af husets højre halvdel. 9. nov. 1942.

Langt den største del af kunderne var beskæftiget ved landbruget, men også håndværkere som smed, skomager, maler og murer med tilknytning til lokalområdet figurerer i regnskabsbøgerne. Det var ikke usædvanligt at 2 håndværkere med hvert sit håndværk byttede ydelser. F.eks. har maler L. Th. Lauridsen sat tapet med tilhørende borter op hos Laurids Olesen i 1919 og malet hans hus udvendigt i 1921. Samtidig har skræddermesteren syet tøj og leveret varer til maleren. I skrædderens hovedbog er udgifterne blevet modregnet, og malerregningen ligger stadig i bogen som dokumentation for beløbet.

Skolelærere, brugsuddelere og mejerister findes også blandt kunderne, men hverken de eller håndværkerne skiller sig ud fra de øvrige med hensyn til varekøb hos skrædderen. Som eksempler er derfor valgt 3 familier, der i generationer har boet på samme gård i henholdsvis Gunderup, Jyllerup og Årre. Ved at følge dem kan man se, hvordan gode kundeforhold kan udvikle sig forskelligt, og få et indblik i, hvilke varer der var de væsentlige i det lange tidsrum, hvor Laurids Olesen virkede som skrædder i Årre.

Peder Jensen og hans familie boede i Gunderup på matr.nr. 4a fra 1883 til 1927. Derefter blev gården overtaget af sønnen, Anders P. Jensen, der havde den indtil 1955. Det er gårdejernes navne, der findes i regnskabsbøgerne. Peder Jensen var en

Fig. 4. Forretningen, der de senere år blev kaldt Sørine efter indehaveren, nedlægges i 1971.

rigtig god kunde. Fra 1896 til 1909 fik han syet 15 sæt tøj, 5 par bukser med trøje, 5 par bukser med vest, 26 par bukser, 3 jakker, 3 overfrakker og 1 røgterfrakke. Hertil kommer tilbehør som skjorter, flipper og slips samt sorte kraver og kravetøj. Priserne varierer en del. De 3 første sæt tøj, der blev syet i 1896/97 kostede henholdsvis 5,15 kr., 3,75 kr. og 4,00 kr. De sidste 2 sæt kostede 8,91 kr. og 15,38 kr. På samme måde kostede de første par bukser 0,60 kr. og de sidste 2 par henholdsvis 1,25 kr. og 2,50 kr. Prisforskellene må skyldes varierende kvalitet.

Ved sammenligning med andre varegrupper kan det fastslås, at der har været en klar prisstigning i de forløbne år. Derfor må man søge en forklaring på, at 2 sæt tøj i 1907 tilsammen koster 8,00 kr. og 1 sæt 3,00 kr. Det mest nærliggende er, at her er tale om børnetøj, men Peder Jensen kunne også selv have leveret stoffet, som tøjet blev syet af, så han kun skulle betale for sylønnen.

Det er straks vanskeligere for ikke at sige umuligt at finde ud af, hvorfor et sæt tøj i 1905 kostede 37,95 kr., ca. 5 gange den almindelige pris. Beløbet indgår i regnskabet på sædvanlig vis, og det virker ikke som en skrive- eller regnefejl. Samme fænomen ses også i 1896, hvor Karl Bertelsen fra Jyllerup fik en overfrakke til 40,00 kr. mod en normalpris på ca. 4,00 kr. Måske kan der findes flere eksempler, men årsagen til disse overpriser bliver ved med at være ukendt.

Efter 1904 kom der også andre ting på regningerne. Maskinnåle (der må være en symaskine på gården), hægter og metervarer til at begynde med, og senere ting som dameundertøj, garn og strikkepinde. Samtidig bliver bogføringen mindre gennemskuelig. Efter 1909/10 er det kun det økonomiske mellemværende, der fremgår af regnskabsbogen. Vil man vide, hvad beløbene dækker, skal man tilbage i kladdebøgerne, der blev ført særskilt i butikken og på værkstedet. Desværre mangler de fleste kladdebøger fra værkstedet, hvorimod butikskladdebøgerne stadig findes.

Man kan nok gå ud fra, at regnskabsbogens beløb, som ikke kan findes i butiks-kladdebøgerne, er betaling for varer fra værkstedet, men hvad der er leveret og til hvilke priser, lader sig ikke opklare. På den anden side må man regne med, at de jakker, bukser og trøjer, der de følgende år nævnes mellem forklæder, telegrammer, hæklenåle og -garn, er færdigvarer, som kunderne har kunnet købe i butikken.

Efter Peder Jensens død stod hans enke i nogle år som kunde, indtil skrædderens tilgodehavende overførtes til Anders P. Jensens regning i 1930. Enken begyndte at levere uld hos skrædderen, en trafik der fortsatte under sønnen, som efterhånden betalte de fleste af sine indkøb med uldleverancer flere gange om året. Til tider havde han ligefrem penge til gode ved skrædderen. Ulden blev betalt med 3 kr./kg, og i 1930 var leverancen over 20 kg.

Anders P. Jensen var en god kunde i manufakturforretningen. Tilsyneladende fik han ikke syet sit tøj ved skrædderen bortset fra en enkelt gang under 2. verdenskrig, hvor der blev købt vadmel for 25,12 kr. og betalt syløn og foer med 7,00 kr. Krigen nedsatte handelen væsentligt. Årene 1944, 1945 og 1946 kan rummes i én butiks-kladdebog mod sædvanligt 1 kladdebog om året.

En betydelig post på regnskabet var rensning af tøj. Tøjet blev indsamlet i butikken og sendt samlet til et renseri. I 1944 kostede rensning af 1 habit 9,50 kr. + 0,35 kr. i porto. 1 kjole kostede 7,00 kr. og 1 habit 10,00 kr. + porto i 1946. Samme år betalte man 2,20 kr. for at få opmasket strømper, men der står ikke hvor mange masker, det drejede sig om. 1 par nye strømper kostede 4,70 kr. Familien havde gennem årene ca. 1 indkøb pr.måned af de nødvendige varer, som butikken handlede med.

Karl Bertelsen overtog gården, Jyllerup by matr.nr. 4a i 1885, og efter ham var hans søn, Peder Bertelsen gårdens ejer fra 1933 til 1962. I perioden, 1893-1905 var Karl Bertelsen en stabil kunde, der tilsyneladende fik alt sit tøj syet hos skrædderen. 9 sæt tøj, 5 par bukser med trøje, 1 par bukser med vest, 1 par bukser med jakke, 6 par bukser, 2 overfrakker (den ene føromtalte til 40,00 kr.) og en kappe (formodentlig en stor kørekappe, da den koster 6,00 kr. på en tid, hvor en overfrakke almindeligvis kunne fås for 4,00 kr.).

Efter en afregning i 1905 findes Karl Bertelsens navn ikke i regnskabsbøgerne før 1918, hvor han købte et par bukser (7,00 kr.). Da bukserne er nævnt i butiks-kladden, må de regnes for færdigvarer. Fra de følgende par år er noteret nogle indkøb af småting som tråd og bånd.

Det er muligt, at Karl Bertelsen havde valgt at betale kontant, hver gang han købte varer eller fik syet et sæt tøj. Han kan også have fået sig en anden skrædder, f.eks. Hans Sørensen, der drev værksted i Hjortkjær. En gennemgang af Laurids Olesens efterladte målebog, der dog er uden årstal, peger i denne retning, da Karl Bertelsens mål ikke er optegnede heri, hvorimod ovennævnte Peder Jensen, som var hans jævnaldrende, kan findes i bogen.

Sønnen, Peder Bertelsen har heller ikke været skrædderkunde, men i 1925-26, da han havde tilknytning til Årre Brugsforening, købte han manufakturvarer som flipper, humbug (et slips, der var færdigbundet), sokker og andre småting samt 1 manchetskjorte (9,00 kr.) og 1 overalls (14,25 kr.).

Fig. 5. Familien Hansen foran gården, Tranbjergvej 2, Årre. Ca. 1910.

Først under 2. verdenskrig står hans navn igen blandt kundernes. Måske var vareknapheden årsagen. Enhver måtte udnytte de muligheder, der var, når der skulle skaffes garn eller metervarer. Strømper og en hofteholder kunne også fås; endog en drengehabit i 1945 til 62,00 kr.

Handelen fortsætter efter krigen med fornødenheder samt dame og børnetøj. I 1947 trappes handelen med børnetøj op: trøjer, undertrøjer, benklæder og strømper. Kulminationen er en dåbskjole til 8,00 kr. En kjole til en voksen kvinde kunne samme år fås for 25,00 kr.

Den sidste familie boede i Årre by, matr.nr. 2a. Peder Hansen sad på gården fra 1888 til 1912, hvorefter sønnen Herman Hansen havde den frem til 1949. Deres kundeforhold har fællestræk med begge de to foregående familiers.

Mellem 1898 og 1910 får Peder Hansen syet 3 sæt tøj og 2 sæt repareret (2,50 kr.), 1 par bukser med vest, 1 par bukser med jakke og 7 par bukser. Det er ikke noget voldsomt antal, men svarer sikkert til det behov, han har haft.

Herman Hansen, der overtog gården i 1912, kom først i regnskabsbogen fra 1915. Hans første indkøb var sygevat (0,22 kr.) og derefter kom en årrække med manufakturvarer og småting. I 1917 bl.a. hårnåle (0,03 kr.) og 1 trikko (5,10 kr.), som var en varm trøje, for eksempel en sømandssweater, eller en herreundertrøje med lange ærmer.

Omkring 1925 fremkommer lidt større beløb på 20-50 kr., der ikke kan findes i butiks-kladdebogen. Det kan kun betyde, at Herman Hansen fra da af fik sit tøj syet hos Laurids Olesen. Hans mål er også optegnet flere steder i den bevarede målebog. Selvfølgelig kan Herman Hansen tidligere have fået sit tøj syet af Årre-skrædderen, men i så fald må han have betalt kontant. De tilgodehavender, som må stamme fra værkstedsarbejder er oftest dateret på en søndag, hvilket må være den dag, skrædderen havde valgt at bruge, når der skulle føres regnskab.

Blandt meget andet, som svarer til indkøbene fra de andre familier, står der i 1926: 4 par strømper forfoddet – 5,25 kr., formentlig udført af en kone, som et arbejde hun kunne klare, samtidig med at hun passede hjemmet. Året efter kan der læses: Tøj fra Grindsted (24,50). Hermed menes, at skrædderen sendte Herman Hansens uld til Andels=Klædefabrikken i Grindsted, hvor det blev spundet til garn og i dette tilfælde også vævet til stof.

Familien Hansens mange indkøb er fordelt jævnt ud over årene med en afregning halvårligt eller kvartårligt, alt efter beløbenes størrelse.

Af regnskabsmaterialet kan man også se, hvor skrædderen fik sine varer fra. Leverandørernes navne findes med opgørelser over de til enhver tid skyldige beløb, men hvilke varer der blev købt de forskellige steder, vides ikke. Der eksisterer hverken regninger eller en leverandør-kladdebog med optegnelser over indkøbte varer.

Mariann Ploug, museumsinspektør, Varde Museum.

NOTER

1. Jens Lauridsen Olesen står der på dåbsattesten. Han var født i Holsted, den 25. okt. 1866 og døde i Årre, den 6. dec. 1947. Skrædderen var en af initiativtagerne til dannelsen af Årre Sygekasse, og derefter var han kassens formand gennem 35 år. For dette arbejde blev Laurids Olesen, som han selv kaldte sig, hædret med fortjenstmedalien i sølv.
2. Regnskabsbøgerne er gennemgået i samarbejde med Sørine Henriksen, Jørgen Olesen og Karl Bertelsen. Regnskabsbøgerne tilhører Sørine Henriksen.

En ny runeindskrift fra dansk middelalder

Af INGRID STOUMANN

En tur på stranden langs Vesterhavet kan være givtig på mange måder. Ikke alene får man motion og frisk luft i lungerne, men man får undertiden også en ravklump eller andre spændende ting med hjem. I hvert fald gjorde Kirsten Larsen et bemærkelsesværdigt fund, da hun i april 1989 gik tur på Hvidbjerg strand lidt syd for Blåvand. Hun fandt da en fint ornamenteret genstand af hjortetak, der oven i købet var forsynet med en runeskrift. Normalt er det Varde Museum, der tager sig af fund fra Blåvandsområdet, men da Kirsten Larsen boede i Esbjerg, indleverede hun den til Esbjerg Museum. Her var vi ikke i tvivl om genstandens ælde og runeskriftens ægthed, så den blev straks videresendt til Nationalmuseet som danefæ. Nu er alle genstande med runeindskrifter danefæ, men ifølge runolog Maria Stoklund har specielt denne leveret ny viden om runeindskrifter fra dansk middelalder.

Genstanden ligner nærmest et lille hammerhoved, som er 13 cm langt, 1,5-2,5 cm bredt, bredest på midten, og 1,0-1,7 cm tykt. Den har flad underside, hvælvet overside, og er lige afskåret i den ene ende, mens den spidser let til mod den anden ende, der er afrundet og mest slidt. Midt på stykket er et meget lille skafthul, 5-7 mm i diameter, dobbeltkonisk udboret fra begge sider. På oversiden ses en mørkfarvning omkring hullet.

Men det, der især springer i øjnene, er den meget fine ornamentik og runeindskriften. Hjortetakken er udsmykket med fem rækker tætstillede og præcist udskårne koncentriske cirkler, – en ornamentik, som også er kendt fra andre middelalderlige takgenstande. Disse cirkelrækker, der er så præcise, at de næsten må være udført med et stempel, findes på de to sideflader og oversiden, mens undersiden er glat.

I den tilspidsede ende for enden af en af cirkelrækkerne ses runeindskriften: Først et lille begyndelseskryds, dernæst 5 klart indridsede runetegn, et topunkts skilletegn, og til sidst 2 næsten bortslidte runer, samt muligvis et lille afsluttende punkt, der i så fald viser, at indskriften er fuldstændig:

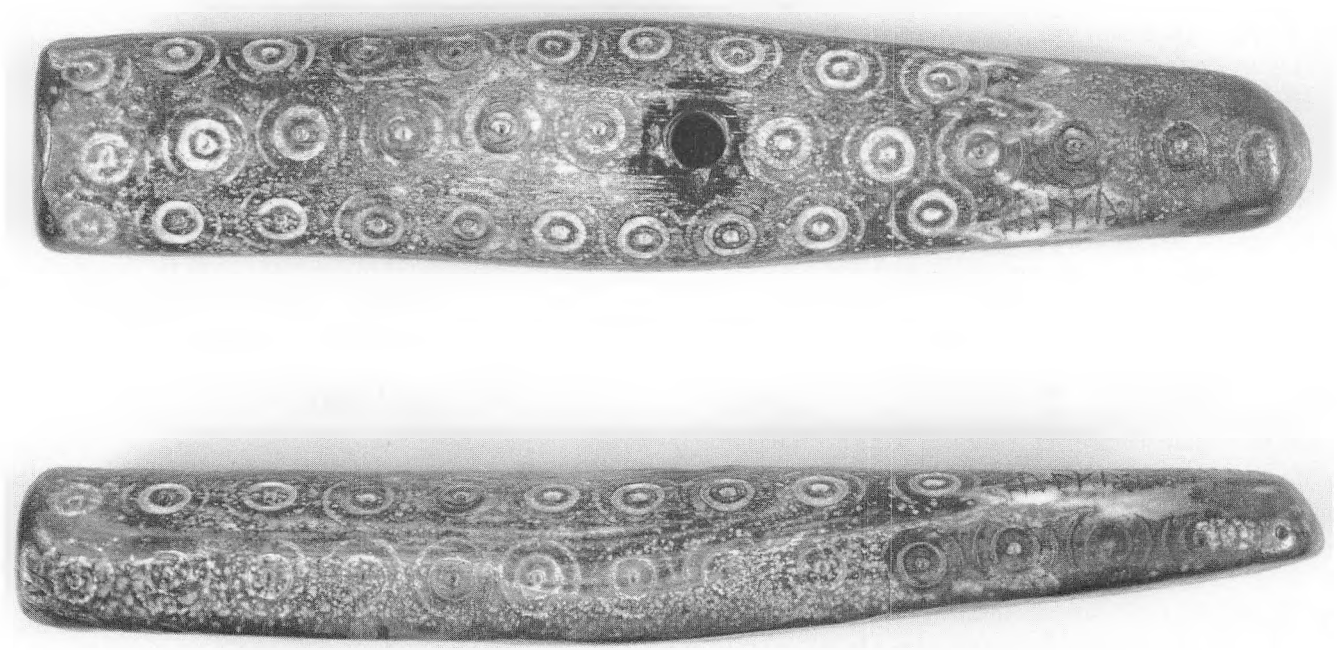

Fig. 1. Det fint ornamenterede takredskab set ovenfra og fra siden. T.h. nær den tilspidsede ende ses runeindskriften. Foto: Brian Kristensen.

t u l k r : r i

Nationalmuseets runolog Marie Stoklund har tydet de to sidste runer som r i og tolker indskriften som Tulkr (et mandsnavn) ri (ristede, dvs. skar disse runer).[1] Ud fra udformningen af indskriften og visse af runerne mener hun, at den sandsynligvis er middelalderlig, selv om Tulkr ikke hidtil har været kendt som et personnavn. Navnet, siger hun kan imidlertid tænkes at være afledt af navnet på et lille måleredskab, en tolk. Men dette ord må så være ældre i dansk end tidligere antaget. Tolk kan blot betyde kæp eller pind til at måle med. Men denne betydning kan dog næppe passe på vores takredskab. Når der står ri(stede) efter Tulkr:, er der ifølge Marie Stoklund sandsynligvis tale om et mandsnavn i lighed med andre lignende indskrifter med kendte personnavne. Altså navnet på den, som ristede runerne, skar ornamentikken og måske også navnet på ejeren af redskabet.

Hvad hjortetakken så har været anvendt til, er derimod ikke ganske klart. Den har som nævnt iøjnefaldende lighed med et hammerhoved. Men hvad kan man have hamret med så tyndt et skaft, uden at det knækkede – et blødt metal som tin eller bly? Måske er det mere sandsynligt, at takken har været anvendt som håndtag til et eller andet redskab. Den er som sagt meget slidt på oversiden, især i den tilspidsede ende. Men også her begrænses mulighederne af det meget lille skafthul. Der er fundet andre lignende hjortetakker med mønstre og runeinskrifter, men ingen af dem svarer helt til vores.[2] Nogle er helt uden skafthul, andre har så stort et skafthul, at de er tolket som stokkehåndtag, men som sådan kan takken fra Hvidbjerg strand i hvert fald ikke have været brugt. Så indtil videre må vi give op og lade os nøje med betegnelsen håndtag af en eller anden art.

Men selv om vi endnu ikke kender til stykkets præcise anvendelse, betød Kirsten Larsens årvågenhed på strandturen, at vi nu har fået ny viden om runeindskrifter fra dansk middelalder. Hvordan takhåndtaget så havnede på Hvidbjerg strand, er en helt anden historie, som vi ganske givet aldrig får opklaret.

Ingrid Stoumann, museumsinspektør, Esbjerg Museum.

NOTER

1. Marie Stoklund har udførligt redegjort for indskriftens tolkning og betydning i: Oksby-hjortetak. En ny runeindskrift og et hidtil ukendt mandsnavn. Danske Studier 1990, s. 150-155.
2. Niels-Knud Liebgott: Ornamentalt tilbageblik, Skalk 1978, 5, s. 10-15.
   Lars Holleufer og Marie Stoklund: Runegåde, Skalk 1985, 3, s. 4-7.

Fra husflid til industri?

Vestjyske bønders bierhverv[1]

Af METTE GULDBERG

I 1735 blev det sagt om industriens tilstand i Ribe: *»Formuende Kjøbmænd og Kræmmere vare her tilforn, men nu, da Negotien* [handelen] *er næsten underlagt, handles istedenfor Fløil og Silke med Vadmel og hjemmegjort Lærred, istedenfor Porcellain med sorte Jydepotter.«*[2]

Vi møder her to af Vestjyllands mere betydningsfulde husflidsprodukter i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet: sorte potter og hørlærred. Man kan også læse ud af citatet, at det ikke var de mest estimerede varer i en købstad med 1.350 voksne indbyggere med ambitioner. Der var endda – og er stadig – en gade i byen ved navn Grydergade, fordi de sorte potter blev forhandlet her, når der var marked. Gaden hed tidligere Sct. Clemensgade, fordi den førte hen til Sct. Clemens kirke, men det var nok i silkens og fløjlens tider.

Selv om varerne ikke var særlig højt værdsat, var deres betydning stor. Produkter som sorte potter, lærred, strikvarer og kniplinger, der blev fremstillet som husflid rundt omkring i Vestjylland, blev solgt over hele Danmark, og i nogen udstrækning også i udlandet. Økonomisk og eksportmæssigt var de måske ikke de mest tungtvejende erhverv, men for de mennesker, der drev dem, havde de stor betydning.

Den begrænsede økonomiske betydning har sikkert medvirket til, at der ikke er skrevet så meget samlet om disse hjemmeindustrier, men i 1970'erne og 1980'erne foregik der blandt historikere en diskussion om husflidsproduktion med udgangspunkt i den amerikanske historiker Franklin F. Mendels' teori om »protoindustrialisering«.

Meget kort fortalt handler teorien om, at en omfattende husflidsproduktion i et område – den såkaldte protoindustrialiseringsfase – kan lette overgangen til industri, blandt andet fordi befolkningssammensætningen ændres, fordi der opsamles kapital i området til investeringer, og fordi der opsamles erfaringer vedrørende produktion og afsætning.

Vi skal i det følgende se nærmere på fire vestjyske husflidsproduktioner – hosebinding, knipling, lærredsvævning og pottemageri – og deres betydning for en eventuel senere industrialisering.

Det mest slående eksempel på et tilsyneladende succesfuldt forløb fra husflid til industri er hosebindingen i og omkring Hammerum Herred.

Fig. 1. Strikning og lærredsvævning i kongeriget Danmark i første halvdel af 1800-tallet. Illustration fra Hornby & Oxenbøll 1982.

Strikning blev en vigtig indtjeningskilde for bondebefolkningen i dette område i løbet af 1600-tallet. Her midt på den jyske hede var der ikke mulighed for at drive et givtigt agerbrug, og transportforholdene var temmelig ringe. På den anden side var området velegnet til fårehold, og hosebindingen kan ses som en tilpasning til disse betingelser.

»Alle« i området strikkede: kvinder, mænd og børn fra 5-6 års alderen, husmænd og bønder, gamle og unge. Størstedelen af dem havde hosebindingen som en sidebeskæftigelse til landbruget. Kun få havde strikning som hovederhverv, og det var fortrinsvis dårligt stillede husmænd, gamle mennesker og enlige kvinder.

Strikkerne var principielt frie producenter, som selv ejede de meget simple redskaber (strikkepinde)

og råmaterialer (uld), og som solgte deres varer direkte til forhandlerne. I de områder, hvor den mest intensive produktion fandt sted, var der relativt få får, fordi kræfterne blev koncentreret om strikningen, og man i stedet købte ulden. I sådanne tilfælde kunne strikkerne komme ind i et afhængighedsforhold til opkøberne, men grundlæggende var de uafhængige. Varerne, fortrinsvis strømper, men også undertøj, vanter, sjaler m.m., blev solgt i Danmark og tillige eksporteret til Norge, Sverige, Holland, Tyskland og andre lande. Salget blev ofte foreståt af lokale mænd, som vandrede eller rejste omkring og solgte direkte til forbrugerne eller til købmænd i for eksempel København, ofte købmænd, der selv kom fra bindeegnen.

I dag er der i det tidligere hosebinderområde – egnen omkring Herning – en meget stor koncentration af trikotagevirksomheder og andre tekstilfabrikker, så tilsyneladende har man her en direkte forbindelse mellem husflidsproduktion og moderne industri.

Men hosebindingen lettede ikke industrialiseringen i den forstand, at produktionen blev industrialiseret her før andre steder. Tværtimod synes områdets industrialisering ikke at have interesseret hosekræmmerne i København, selv om de oprindelig kom fra dette område. De investerede ikke den kapital, de samlede sammen på strømpehandel, i ny teknik som strikkemaskiner på bindeegnen. Derimod investerede de i fabrikker andre steder, også bomuldsfabrikker, og i den forstand medvirkede de til at undergrave den industri, der havde været deres udgangspunkt.

Fig. 2. Pottekone i arbejde. Foto: Axel Steensberg 1938.

Det var altså ikke købmændenes erfaringer vedrørende produktion og afsætning, som lettede industrialiseringen af området. Ej heller var det pengene fra strømpehandelen, der blev investeret i området, for de store penge gik til København. Det var snarere den lokale befolknings tradition for at arbejde med tekstiler som uafhængige producenter, som forårsagede en noget forsinket, men altså livskraftig industrialisering.

Skønt strikkemaskiner var kendt i Danmark fra omkring 1700, kom den første strikkemaskine ikke til hosebinderområdet før omkring 1840. Maskinerne bredte sig i området i sidste halvdel af 1800-tallet, snarere i små hjemmeindustrier end i fabrikker. Hjemmeindustrien fortsatte ved hjælp af maskiner, idet man stadig udnyttede sine færdigheder og afsætningskanaler. Først når produktionen blev større, blev der ansat egentlige industriarbejdere. Endnu i dag er der en stærk tradition i området for at starte en produktion i det små med få investeringer og brugte maskiner.

Kniplingsindustrien på Tønderegnen var i mange henseender hosebindingens modsætning. Den krævede særlige færdigheder og mere kapital, fordi man brugte kostbar, importeret tråd.

Kniplerne var alle kvinder, ofte fra husmandsfamilier, som havde lært knipling fra 6-års alderen. De arbejdede for købmænd i Tønder, som hver havde mellem 50 og 1500 piger beskæftiget. Nogle piger var ugifte, andre var gifte kvinder, som havde kniplingen som en bibeskæftigelse i vintertiden.

Købmændene leverede tråd og mønstre til pigerne, som blev betalt for deres arbejde, når den færdige knipling blev afleveret. Pigerne lavede ofte det samme mønster livet igennem for at kunne arbejde så hurtigt som muligt og dermed tjene mere. Kniplingsfabrikationen foregik i et udpræget forlagssystem, hvor fabrikanten havde fuld kontrol over de kniplere, han beskæftigede. Her var der bestemt ikke tale om uafhængige producenter, og da pigernes løn ikke var særlig stor, kom de ofte i gæld til købmanden, som de derved blev bundet yderligere til. Købmanden havde praktisk taget 100 procent kontrol over råvarerne, afsætningen og til dels teknikken, da det var ham, der havde prikkebrevene og dermed mønstrene. På den måde blev fortjenesten koncentreret på meget få hænder, hvilket skulle kunne give basis for tilvejebringelsen af en lokal kapital, som jo skulle være en af de faktorer, som skulle lette overgangen til industri. Da købmændene selv boede i området – modsat mange af de store hosekræmmere, som boede i København – synes det

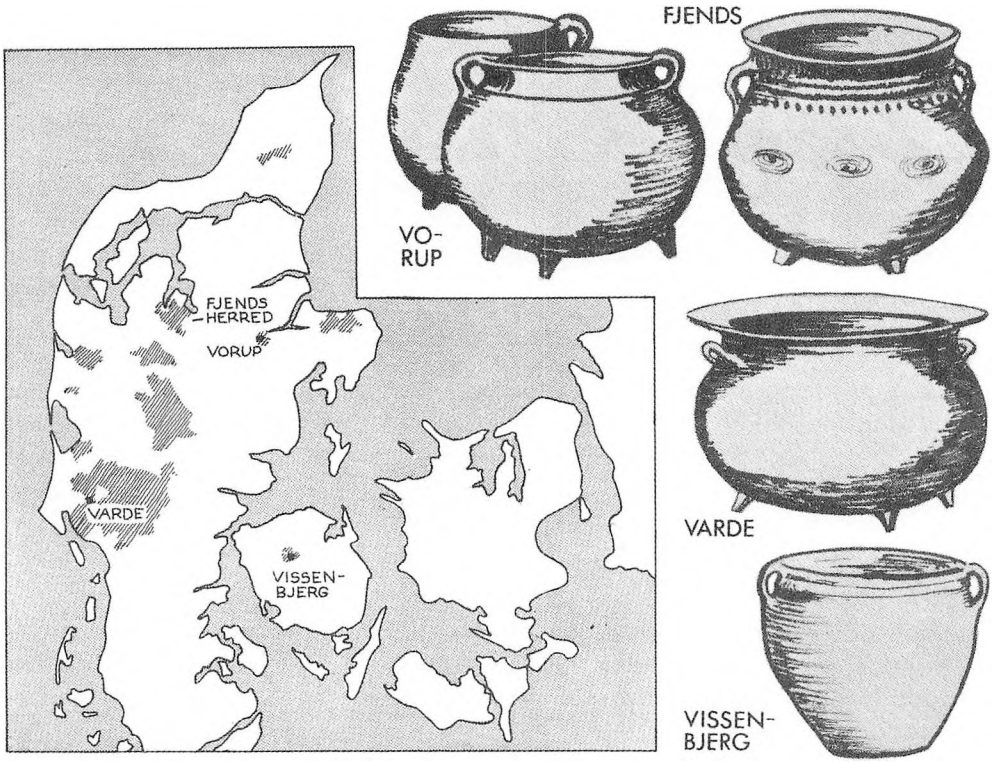

Fig. 3. Jydepotteproduktionen i Danmark og potternes form. Tegning Lise Barfod. Illustration fra Skalk nr. 4, 1966.

endnu mere nærliggende, at de ville investere deres kapital i lokal produktion.

Men trods de lokale købmænds kapital er Tønderdistriktet i dag ikke noget blomstrende industrielt område. Maskinfremstillede kniplinger og ændringer i moden forårsagede, at kniplingen på Tønderegnen gik voldsomt tilbage i løbet af 1800-tallet, og i dag er det mest tydelige minde om kniplingens storhedstid de gamle rige købmandsgårde i Tønder. Øjensynligt investerede kniplingsfabrikanterne ikke i fabrikker og lignende, men brugte deres overskud på forbrug. Så i dette tilfælde ledte husflid ikke til industri.

Spinding og vævning var i det meste af landet en del af husholdets daglige arbejde, men i nogle egne af landet blev det udført i større omfang med salg for øje.

Lærredsvævning var ikke særlig udbredt i Vestjylland, men der var dog en lille produktion omkring Ribe, som også omfattede Fanø, Manø og de nærliggende områder af Slesvig. Produkterne blev solgt fortrinsvis i Danmark, Norge og Sverige.

Da jorden på Ribeegnen ikke egnede sig særlig godt til høravl, blev råmaterialerne importeret fra Østersøområdet. Det betød, at købmænd i denne del af landet havde en større indflydelse på produktionen end der, hvor man selv dyrkede sin hør, og lærredsproduktionen i Ribe blev udført som forlagsproduktion, kontrolleret af købmænd. Da produktionen tog af i begyndelsen af 1800-tallet, fandt væverne andet at lave, og lærredsvævningen efterlod ikke nævneværdige spor.

I andre dele af landet, i Østjylland og på Sletten på Nordfyn, dyrkede bønderne selv den hør, de skulle bruge, og i disse områder havde producenterne selv den økonomiske kontrol og fik det økonomiske overskud. I disse områder med bedre landbrugsjord blev overskuddet sat i forbedring af landbrugsdriften, og da hjemmevævningen tog af, gik befolkningen over til at være landmænd på fuld tid.

Det sidste eksempel på en vestjysk husflidsproduktion er fremstillingen af sorte potter. I slutningen af 1760'erne fortælles der om disse potter, at de *»udføres ei alene i stor Qvantitet til Kiøbenhavn og Provincerne, men endnu en større Mængde til Tydskland, Holland, og Østersøen, da Jydepotter overalt, endog i Lifland* [det nordlige Estland og sydlige Letland] *holdes for det bedste Slags Kar til at kaage mad udi.«*[3]

Fremstillingen af sorte potter var et arbejde for voksne kvinder i bondehushold, hvad enten det var gifte husmødre eller piger, der arbejdede »på halvt« hos en gårdmand, hvilket vil sige, at pigerne fik materialer til pottefremstillingen, kost og logi og dertil halvdelen af indtjeningen fra salget.

Arbejdet blev udført i sommertiden, og indtægten fra pottemageriet var ikke stor nok til at være den eneste indkomstkilde for husholdet, så det var praktisk talt altid kombineret med landbrug.

Kunsten at lave sorte potter var koncentreret i de særlige pottemageregne, hvoraf Vardeegnen var en af de mest betydningsfulde. Potterne blev lavet uden drejeskive, og de blev brændt under en iltfattig forbrænding, hvilket frembragte den karakteristiske sorte farve. Det krævede en vis færdighed at lave disse potter, og den pige, der havde lært det, var en eftertragtelsesværdig ægteskabspartner, da hun på denne måde kunne bidrage til husholdets

Fig. 4. Pottemænd med varerne læsset på hestevogn. Blyantstegning af Leisner, dateret Rødding d. 13. juli 1863.

økonomi. Deraf denne lille regel: *»Når en pige skal giftes spørger sjællænderen: »Er hun ung?«. Fynboen: »er hun køn?«. Jyden: »Hår hun now'e?«. Men fra Vardeegnen: »Duer hun now'e i æ lier?««.*[4]

Potterne var billige daglige brugsgenstande, som blev anvendt overalt i husholdningerne til at lave mad i på det åbne ildsted og til at opbevare fødevarer i. Der var direkte kontakt mellem det hushold, der fremstillede potterne, og opkøberne, af hvilke nogle kørte rundt med deres hest og vogn i Jylland, på Fyn og i Tyskland og solgte potterne direkte til forbrugerne. Andre udskibede dem fra bl.a. Hjerting (vestpå) og Kolding (østpå), og potterne blev tit brugt til at fylde en last helt op med. Nogle gange var det mændene fra de producerende hushold selv, som solgte potterne direkte til forbrugerne. Fortjenesten blev således ikke samlet hos nogle få købmænd, men spredt ud på de enkelte hushold.

I sidste halvdel af 1800-tallet aftog produktionen, og omkring år 1900 var den næsten forsvundet. Overgangen fra åbent ildsted til komfur betød, at potterne ikke længere var velegnede til madlavning, da de ikke kunne tåle den direkte varme fra komfuret. På samme tid var landbruget blevet mere profitabelt, delvis fordi det var blevet forbedret ved hjælp af penge tjent ved pottemageriet. I dag er området fortrinsvis et landbrugsområde, og de eksisterende industrier er af nyere dato.

Som de fire eksempler viser, var Vestjyllands husflidsproduktioner ikke særlig kapitalkrævende, og i almindelighed banede de ikke vejen for industrialisering.

Bortset fra kniplerskerne, havde producenterne en temmelig høj grad af kontrol over færdigheder, råmaterialer og afsætning. Produktionen fandt ofte sted i bondehushold, og produkterne var ikke mærkelige, fremmede ting, som var blevet sat i produktion af en eller anden smart forretningsmand; det var dagligdags fornødenheder, som man allerede var fortrolig med: strømper, lærred og gryder.

Det eneste område, hvor man finder en produktion fortsat i en industri, er på bindeegnen, men husflidsproduktionen betød ikke, at industrialiseringen forløb hurtigere her. Tværtimod blev den kapital, der kom ud af hjemmeproduktionen, sat i industrier andre steder. Noget forsinket blev området industrialiseret, takket være producenternes færdigheder, ikke takket være den kapital, strømpehandelen havde indbragt.

I de andre områder døde produktionen temmelig ubemærket bort, og indtjeningen blev brugt til at forbedre landbrugsproduktionen snarere end til industrialisering.

Medlemmerne af de hushold, der drev husflid, vedblev at opfatte sig selv som bønder og ikke som industriarbejdere og når det kom dertil, at de skulle vælge mellem husflid og landbrug, opgav de husfliden til fordel for landbruget.

Denne tendens blev støttet politisk: hvor man i 1700-tallet havde sat sin lid til manufakturerne som fremtiden for dansk erhvervsliv, rettede man under landbrugskrisen omkring 1818-28 interessen mod landbruget.

Det blev understreget, at Danmark var et landbrugsland og at arbejdet med landbruget skulle være hovedbeskæftigelse og sættes over alle andre former for beskæftigelse. Husflid kunne man lave i den tid, der blev tilovers fra landbruget, men det måtte ikke gå ud over landbruget.

Fig. 5. Markedsdag i Fredericia. I baggrunden til venstre ses pottehandlerne med fyldte vogne og varerne sat frem på gaden. En af kræmmerne løfter en gryde i vejret foran en kone med en lille pige. H. J. Hammer: Marked på Korsgaden, 1871.

Disse fire gennemgåede eksempler viser, at husflidsproduktionen i Vestjylland ikke generelt førte til industrialisering. Som en del af bondeøkonomien hjalp husfliden tværtimod i visse tilfælde landbefolkningen til at forblive bønder. På den måde kan man sige, at husflidsproduktionen, i stedet for at lette overgangen til et industrisamfund, forsinkede industrialiseringen.

Mette Guldberg, museumsinspektør, Ølgod Museum.

NOTER

1. Artiklen er en bearbejdet udgave af et indlæg holdt på seminaret »West Jutland and the World«, arrangeret af Ribe Amtsmuseumsråd i Ribe, april 1992. Indlægget publiceres i rapporten af samme navn, og heri findes udførlige noter og litteraturhenvisninger. I nærværende artikel er jydepotteproduktionen brugt på illustrationssiden som eksempel, da denne husflidsgren var fremherskende i Ølgod Museums virkeområde.
2. Geh. Ark. Stifts-Relationerne her citeret efter Nyrop, C: Dansk Pottemageri. København 1882, s. 9f.
3. Pontoppidan, Erich: Den danske Atlas eller Kongeriget Dannemark IV. Kbh. 1768. s. 42.
4. Madsen, M. R.: »Jydepottekonen i Lindknud«, i: Mark og Montre 1968, s. 41.

LITTERATUR:

Blicher, St. St.: Viborg Amt. København 1839.
Dalgas, C.: Ribe Amt. København 1830.
Hansen, H. P.: Spind og Bind. Bindehosens – Bindestuens og Hosekræmmerens Saga. København 1947.
Hansen, Viggo: »Jysk trikotage. Fra Æ Bindstouw til storindustri«. Bol og by 1987, 1: 102-128.
Hornby, Ove & Erik Oxenbøll: »Proto-Industrialisation before Industrialisation. The Danish Case«. The Scandinavian Economic History Review 1. 1982: vol. XXX.
Jensen, Andreas G.: Jydepotten, vort Lands ældste Haandværk. København 1924.
Mendels, Franklin F.: »Proto-industrialization: The First Phase of the Industrialization Process«. The Journal of Economic History vol. XXXII 1972: 241-261.
Mendels, Franklin F.: »Proto-industrialization: Theory and Reality. General Report«. Eighth International Economic History Congress, Budapest 1982. »A« Themes. Budapest 1982: 69-105.
Nielsen, Axel (udg.): Industriens historie i Danmark I-II. København 1943.
Pontoppidan, Erich: Den danske Atlas eller Kongeriget Dannemark, IV-V. Kbh. 1768-69.
Rawert, O. J.: Beretning om Linnedvæveriets, fornemmeligen Linnedhuusflidens nuværende Tilstand i de danske Provindser. København 1844.
Schoubye, S.: Kniplingsindustrien på Tønderegnen. Tønder 1968.
Thyrring, Ulla 1984: »Tekstilindustrien på Herning-egnen indtil 1930'erne«. Flemming Just (ed.): Vestjyllands udviklingshistorie ca. 1750-1914. Esbjerg 1984: 98-122.
Aaberg Madsen, Lars: En analyse af den hjemmeindustrielle produktion af jydepotter i Øster Horne Herred i perioden 1750-1850. Speciale, Historisk Institut, Århus Universitet marts 1983. Upubliceret.

Under hul nr. 13

– fundet af en boplads fra ældre germansk jernalder

Af Lene B. Frandsen

I juli måned 1991 modtog Varde museum et lokalplanforslag til anlæggelse af en golfbane i et område mellem Gellerupvej, Varde å og Østre Omfartsvej (fig. 1).

I første omgang forestiller man sig vel ikke, at anlæggelsen af en stor græsplæne og 18 små huller kunne gøre større skade på eventuelle fortidsminder i området. Men i virkeligheden er anlæggelse af golfbaner et kæmpemæssigt entreprenørarbejde, hvor der til tider bliver »møbleret« helt om på et landskab. Ifølge museets arkiver var der ingen kendte fortidsminder i området, og en rekognoscering forud for anlægsarbejdet gav heller ikke noget resultat.

Midt i november måned påbegyndte Superfos herefter det egentlige anlægsarbejde, og den 22. november var muldlaget fjernet fra alle greens og tee-steder[1]. Hermed var der god lejlighed til endnu en gang at foretage en arkæologisk besigtigelse af området, og denne gang var der bid. På golfbanens nordligste del ned mod Varde å, lige der hvor hul nr. 13 var planlagt, sås flere steder aftegninger af stolpehuller og store øst-vest orienterede gruber, der markerede sig sorte i den lyse undergrund. Rundt omkring på overfladen fandtes yderligere enkelte skår af jernalder-karakter.

Anlægsarbejdet i det pågældende område blev straks stoppet, og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat bevilgede penge til en udgravning af det berørte område[2]. Det var med i anlægsplanerne, at når greens og tee-steder var anlagt skulle fairwayen[1] grubes, og en sådan dybdepløjning ville uden tvivl ødelægge bopladssporene. Heldigvis blev der til alles tilfredshed indgået en aftale med arkitekt og

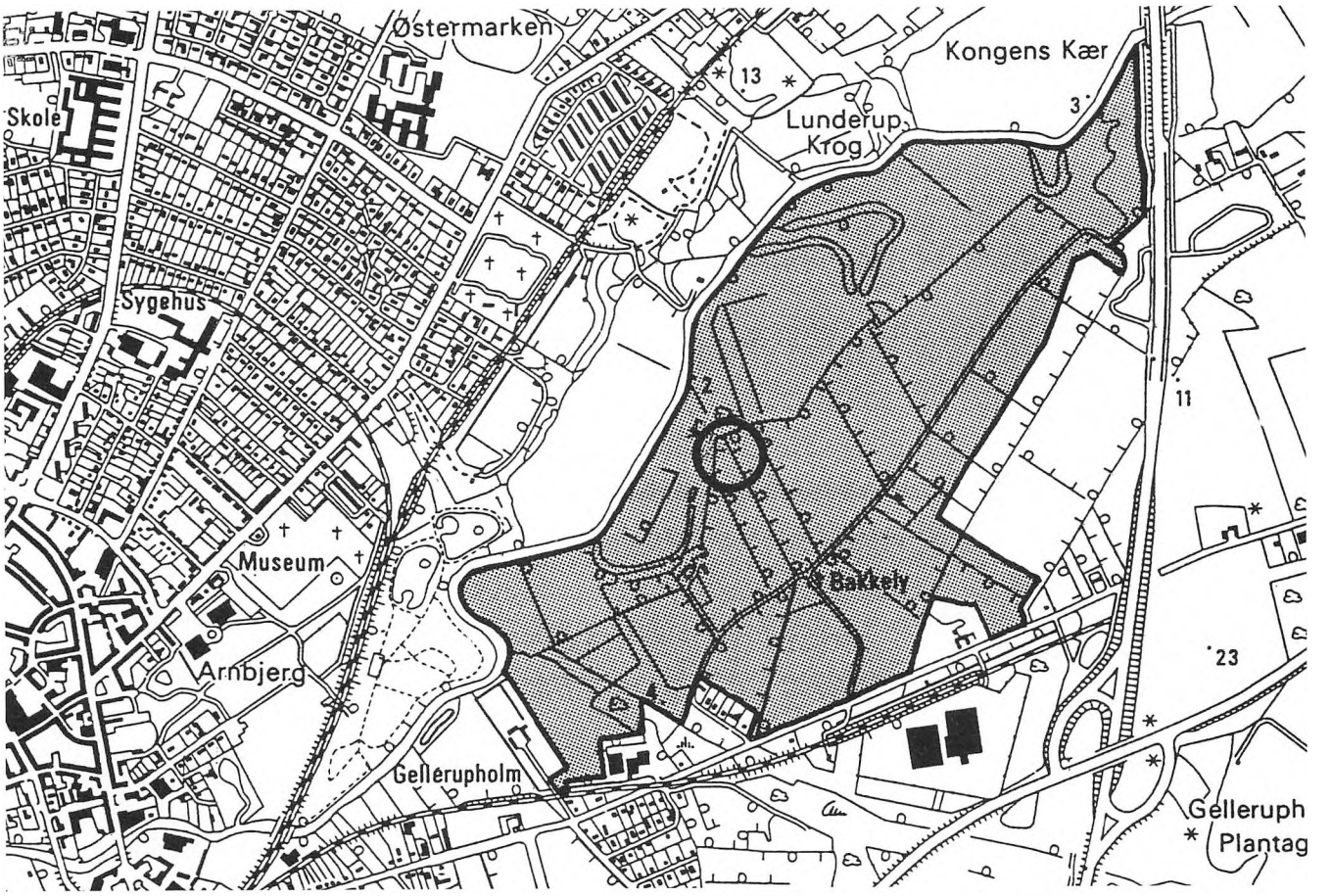

Fig. 1. På kortet ses placeringen og udstrækningen af Vardes nye golfbane. Udgravningsfelterne lå inden for cirklen.

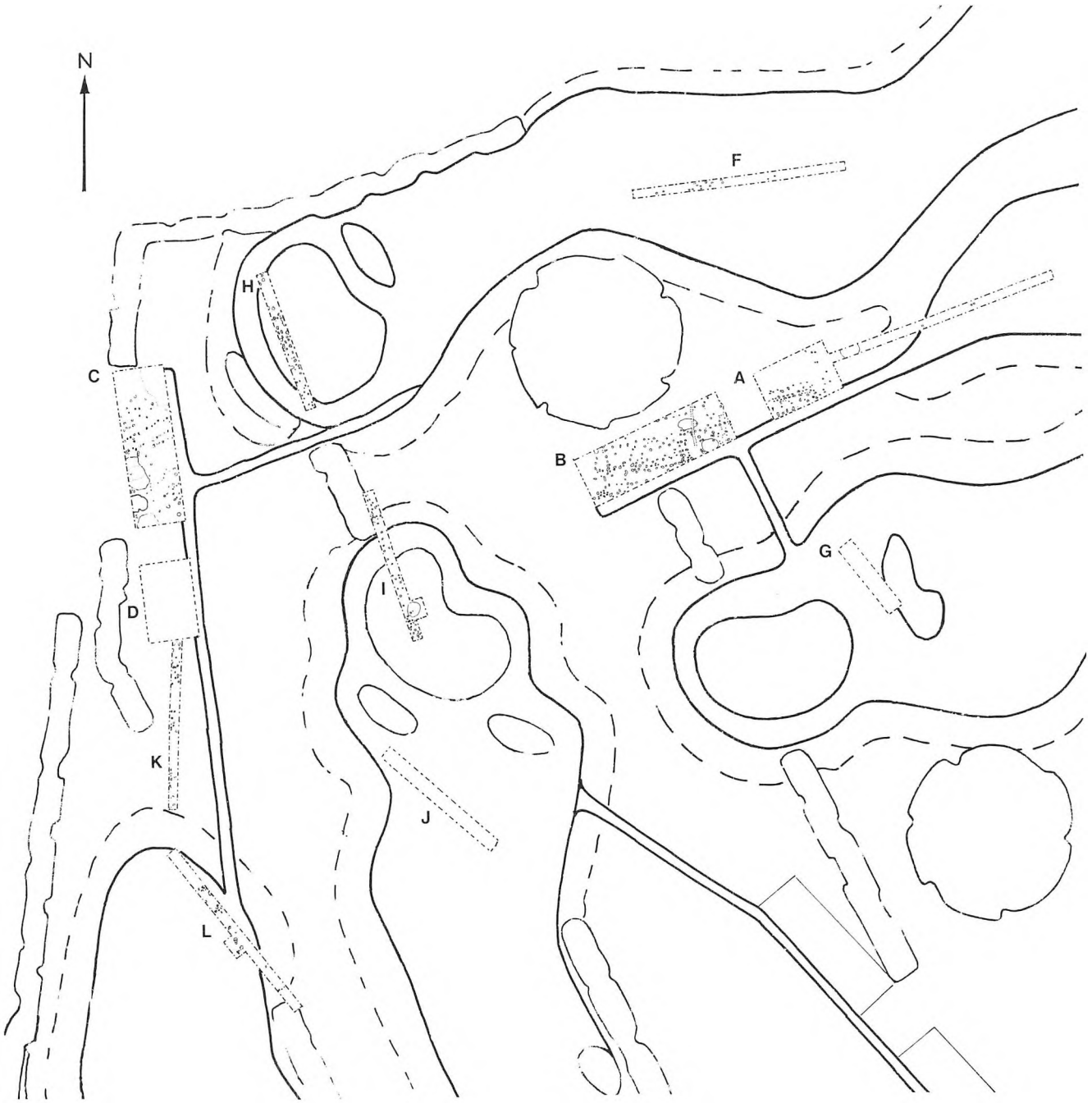

Fig. 2. Felter og søgegrøfters placering, her indtegnet på planen over golfbanen.

entreprenør om, at man undlod at grube i bopladsområdet, således at hovedparten af dette, den dag idag, ligger godt beskyttet under golfbanen.

Dermed blev omfanget af udgravningen begrænset til de områder, hvor muldlaget allerede var fjernet. Endvidere skulle det forsøges at finde afgrænsningen på bopladsområdet.

Udgravningsfelternes størrelse og placering var jo givet på forhånd (fig. 2), så det er kun et fragmentarisk billede vi har af bopladsen, og der var desværre ingen huse, som lå så velplaceret inden for tee-stederne, at det lykkedes at udgrave et komplet anlæg. Der blev fundet stolpespor i alle felter på nær G og I, jævnfør fig 2; men her er vi sandsynligvis også uden for bopladsområdet. På trods af de mange stolpehuller kan der med sikkerhed kun udskilles to huse, henholdsvis i felt A og C jævnfør fig. 3.

Huset i felt A er øst-vest orienteret, kun 5 tagbærende stolper på linje og lidt af det nordlige vægforløb ligger inden for udgravningsfeltet.

Huset i felt C er ligeledes øst-vest orienteret og består af fire par tagbærende stolper. Stolpesættene er sat i moduler på fire, et træk som synes at dukke op i det 4. årh. og som forsvinder engang i det 7. årh. (P. Siemen, 1990). Vægstolperne er lidt usikre, men muligvis har nogle af stolperne umiddelbart nord herfor indgået i et vægforløb.

Gruber og såkaldte grubehuse er en anden vigtig

Fig. 3.
Plantegning over felt A og C.

anlægstype på bopladsen. I alt blev der afdækket 7 ovale fyldskifter, der kan tolkes som affaldsgruber eller grubehuse. Af tidsmæssige årsager blev kun de fem, undersøgt nærmere. Heraf synes et anlæg med sikkerhed, at kunne udskilles som en almindelig affaldsgrube, med ret ensartet fyld, hvilket tyder på en hurtig opfyldning.

De øvrige gruber havde tydelige lagdelinger i fylden og indtil flere stolpehuller i kanten. Der er dog ingen eksempler på den klassiske grubehustype med en kraftig tagbærende stolpe i hver ende. Midt i to af grubehusene fandt vi ovale ildpåvirkede lerpletter, på et underlag af nævestore sten jævnfør fig. 4. Der er formodentlig tale om en form for værkstedshytter, hvilket yderligere understøttes af, at der i den ene fandtes en smedjeslagge.

Der blev også registreret enkelte kogestensgruber. De lå nordligst i felt H, altså i pladsens periferi, hvor denne naturligt afgrænses af skrænter ned til åen.

Jernudvindingsanlæg er en vigtig kilde til beskrivelse af bopladsens aktivitet. Der fremkom og udgravedes 4 jernudvindingsgruber, en i henholdsvis felt C og H og to hinanden nærliggende i felt L (fig. 2). I slaggegruberne, der alle var temmelig medtaget af pløjning, fandtes udover rester af løbeslagge, lidt forkullet halm, trækul samt enkelte rester af lerovnen.

Det er vanskeligt at dokumentere, at jernudvindingsovnene er samtidige med bopladsen. Smedjeslaggen i grubehuset peger ganske vist i den retning, men på den anden side er slaggegruberne i felt L, skåret af stolpehuller. Sandsynligvis har der været flere faser såvel i bebyggelsen, som i jernudvindingsaktiviteterne.

De eneste daterende fund, der blev gjort er keramikken. Den er til gengæld ret entydig og peger på ældre germansk jernalder, altså tidsrummet fra ca. 400-575 e.Kr. fødsel. På fig. 5 ses et udvalg af skårene. Karakteristisk for perioden er bl.a. de små lodretstillede ører med vandrette gennemboringer (S. Jensen, 1980 s. 25).

Hovedformålet med udgravningen var at finde bopladsområdets størrelse, således, at man kunne undgå en grubning, der ville destruere sporene for altid. Topografien afgrænser naturligvis pladsen mod nord og nordvest. Fra pladsens nordvestlige del til Varde å's nuværende løb er der ca. 120 meter, mens en afsnøret å-arm kun ligger ca. 20 meter herfra. Kanten mellem Esbjerg bakkeø, hvorpå bopladsen ligger, og flodsletten er markeret af stejle skrænter. Lokaliteten ligger således på et lille næs, der skyder sig ud i Varde å's vådområder med god udsigt over denne.

Mod syd og sydøst var det straks vanskeligere at finde udstrækningen af bopladsen. Det var oprindelig meningen at følge arbejdet med nedlæggelse af vandingsanlæg, men da dette viste sig at foregå i grøfter, som kun var en halv meter brede, blev det nødvendigt at anlægge nogle søgegrøfter. Det var vanskeligt at placere disse søgegrøfter fornuftigt, idet der mange steder lå store jordbunker fra fjernelsen af overjorden på greens og tee-stederne. Endvidere lå der fældede træer overalt efter rydning af gamle læhegn. Selv om placeringen af søgegrøfterne langtfra var optimal, så gav den dog et rimeligt billede af pladsens udstrækning jævnfør fig. 2. Tydelig var grænsen især mod syd og øst, hvor der slet ingen anlægsspor fandtes i grøfterne J og G, samt mod øst, hvor de også tynder kraftigt ud i E og F.

Resultatet af denne kolde vinterundersøgelse var kendskabet til en anseelig boplads fra ældre germansk jernalder; en landsbybebyggelse med langhu-

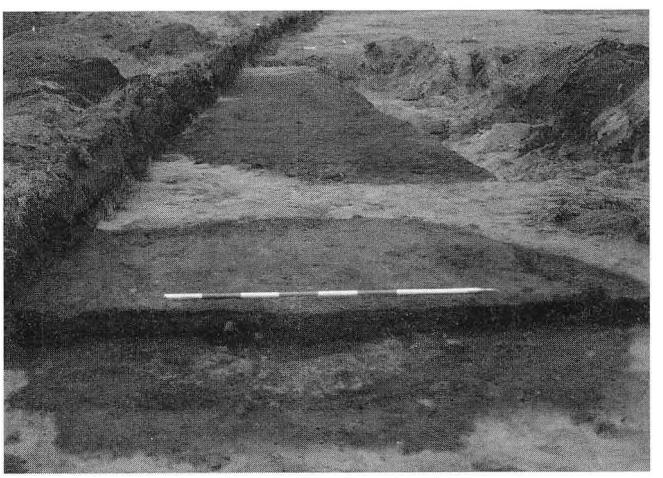

Fig. 4. To grubehuse placeret tæt ved hinanden. I det forreste ses en oval lerplet.

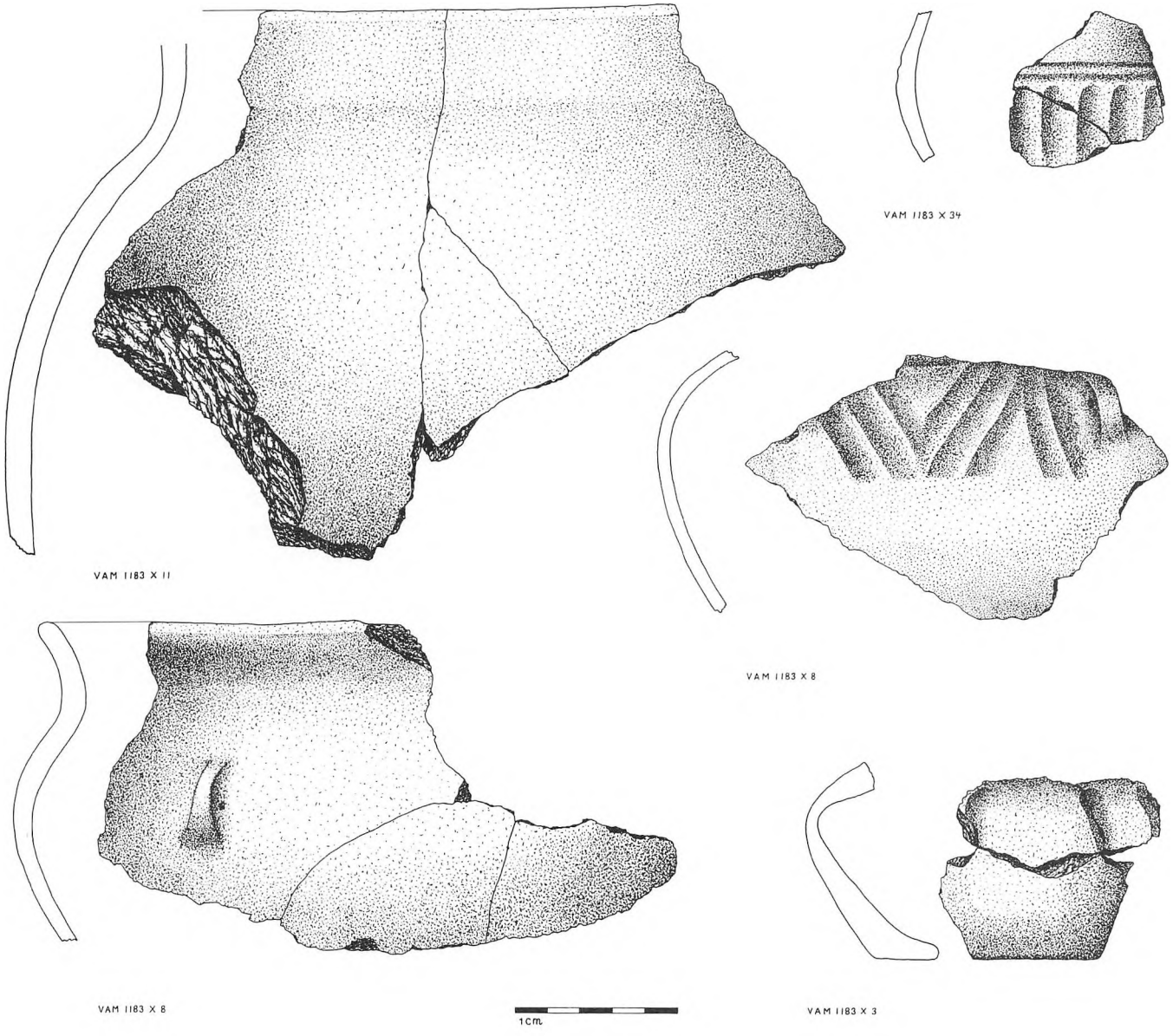

Fig. 5. Et udvalg af skårene fra bopladsen.

se og grubehuse, der har strakt sig over mindst 30.000 m^2. Spændende var ikke mindst de tydelige spor af udvinding og forarbejdning af jern. Så det var med lidt vemod, at vi slukkede kalenderlyset i skurvognen den 17. dec. og overlod jorden til entreprenørmaskinerne, så de kunne planere og gøre klar til anlæggelsen af fairwayen med hul nr. 13.

Lene B. Frandsen, museumsinspektør, Varde Museum.

NOTER

1. Ordforklaring: Green er et tætklippet tilnærmelsesvis cirkulært område – omkring hullet. Tee-sted er et firkantet tætklippet område, der hvor man begynder – udslagsstedet. Fairway, betegnelsen for den klippede græsstribe, der strækker sig fra tee-stedet op til hullet (Lademanns Sports leksikon).
2. Udgravningen har Journal nr. VAM 1183, lokaliteten benævnes: Bakkely, Sønder Varde, Varde sogn, Vester Horne Herred, Ribe Amt. Genstande m.v. opbevares på Varde museum. I udgravningen deltog foruden museumsinspektør Lene B. Frandsen, stud. mag. Peter H. Mikkelsen, stud.mag. Joan Jensen og Søren Christensen.

LITTERATUR:

Jensen, S. 1980. To sydvestjyske bopladser fra ældre germansk jernalder, Mark og Montre 1980.

Jensen, S. 1982. Stengården, an east Jutland Occupation Site from the Early Germanic iron Age. The problem of settlement continuity in Late Iron age Denmark. Journal of Danish archaeologi. Vol 1.

Lademanns sports leksikon, spillets regler, 1974.

Siemen, P. 1990. House-Type Chronology in SW Jutland. Norw. Arch. Rev., Vol. 23, Nos. 1-2, 1990, p. 161-171.

1992 var året, da tretten jyske kunstmuseer gik sammen om et udstillingsprojekt med titlen Welcome Europe. Hensigten var at hilse De Europæiske Fællesskabers Indre Marked velkommen med udstillinger af det 20. århundredes kunst fra hvert af de 12 EF-lande. I Ribe Amt var det kun Vejen Kunstmuseum, der deltog i samarbejdet. Det faldt i museets lod at repræsentere Danmark i det samlede udstillingsbillede og valget faldt naturligt på Niels Hansen Jacobsen (1861-1941), hvis særegne kunst som bekendt udgør grundstammen i samlingen i Vejen. Over for Hansen Jacobsen sattes så en anden af dansk kunsts store enere: Svend Wiig Hansen (f. 1922). Udstillingen åbnedes af rektor for Det kgl. danske Kunstakademi Else Marie Bukdahl, der i sin tale præciserede det slægtskab, der knytter disse kunstnere og deres værker sammen på tværs af tid, sted og stil.

Fig. 1. Niels Hansen Jacobsen: Militarismen. 1898-99. Bronze. Højde 380 cm. Vejen Kunstmuseum. Opstillet v. Nørregade, Vejen.

Det heroiske og det monumentale

– hovedlinier i Niels Hansen Jacobsens og Svend Wiig Hansens kunst

Af Else Marie Bukdahl

Gennem hele sit liv kæmpede den store renæssancekunstner, Leonardo da Vinci, for at forstå verden og det umådelige himmelrum, som den er en del af. Han drømte om, at det kunne lykkes ham at bevise, at verden er et ordnet, harmonisk hele. I de sidste år af hans liv brast denne drøm. De tegninger, som han skabte kort før sin død, afslører, at voldsomme kaotiske kræfter og et netværk af mangfoldigheder splintrede renæssancekunstens fint opbyggede ordener. Kun enkelte lysstriber sprederer mørket i disse sene værker. Denne oplevelse har han selv skildret således: »Og over alle disse rædsler var himlen dækket af sorte skyer, der stadig kløvedes af de takkede lyn, som flammede hid og did og lyste i det tætte mørke«.

En sådan eksistentiel oplevelse af tilværelsens uregerlige kaoskræfter er en af de væsentligste inspirationskilder i de værker, der er skabt af to af dansk kunsts egenartede og monumentale kunstnere. Det drejer sig om Niels Hansen Jacobsen og Svend Wiig Hansen.

Ingen af disse to egenartede kunstnere har fulgt hverken traditionens formskemaer eller signalerne i deres samtids forskellige nybrud. Med en stædig energi har de i deres kunst søgt at fortolke menneskelivets store drama, kampen mellem lysets og mørkets kræfter, mellem kaos og orden og mellem livsvilje og dødsdrift. Det er deres egen, personlige fortolkning af livets gåde og dødens uforklarlighed, der helt og aldeles har bestemt deres formsprog, der derfor altid er gennemglødet af en intens udtrykskraft. De er brudt op fra kendte rammer, livsopfattelser og stilmønstre. Under den ofte voldsomme kamp med stoffet har de rejst monumenter

eller skabt billeder, der afslører en ny forståelse for menneskelivets vilkår og afdækker nye spor i en kendt verden. Deres udtryksform og deres menneskeforståelse er ofte meget forskellig, men der er et slægtskab mellem dem i format og monumentalitet. Begge kunstnere har også det tilfælles, at de altid – med en aldrig svigtende konsekvens – holder fastved, hvad de ud fra kunstneriske og eksistentielle synspunkter anser for at være sandt og bæredygtigt.

Allerede i de arbejder, som Hansen Jacobsen skabte kort efter, at han havde forladt Det kgl. danske Kunstakademi, f.eks. den fire meter høje skulptur, *Thor løfter midgårdsormen* (1891), kan man spore en sjælden kraftfylde i formsproget. En sådan intensitet er der ikke noget iøjnefaldende sidestykke til i samtidens danske skulptur. Der er derimod paralleller mellem Hansen Jacobsens nybrud og den franske billedhugger, Rodins energiladede og konsekvente brud med enhver form for akademisk skulpturopfattelse. Hansen Jacobsens ophold i Paris betød ikke, at han blev stærkt inspireret af fransk kunst. Hans møde med fransk kunst resulterede først og fremmest i, at resterne af hans afhængighed af på forhånd givne forbilleder smeltede bort. Dette medførte, at hans eget selvstændige greb om formsprog blev styrket.

Døden og moderen (1892), *Natten* (1895) og *Trolden, der vejrer kristendød* er kun på overfladen inspireret af den franske symbolisme. Disse værkers intense udtrykskraft er først og fremmest båret af dybt personlige oplevelser af døden, de livsødelæggende kræfter og mytens ofte uudgrundelige betydningsmønstre. De symboliserer ikke f.eks. døden eller livets mørke sider. De fremtræder som synlige udtryk for disse aspekter af vor tilværelse. Gennem selve arbejdet med formen, der ganske er løsnet fra naturalistiske forestillinger, synliggør kunstneren de oplevelser, der netop ikke kan afbildes, men kun kan gribes og fastholdes gennem former, der ikke har noget sidestykke hverken i virkeligheden eller i kunsthistorien. Højdepunktet i Hansen Jacobsens kunstneriske løbebane er uden tvivl det store monument, som han gav titlen *Militarismen* (1899). Heller ikke dette arbejde, der er inspireret af den fransktyske krig (1870-1871), har noget sidestykke i samtiden. Alle de gængse forestillinger om krigen – for slet ikke at tale om krigsbegejstringen – er forsvundet. De er afløst af en både smertelig og rædselsvækkende billedkunstnerisk fortolkning af krigens væsen. Overalt møder øjet skarpe kanter, som man næsten kan rive sig til blods på. Der er ingen forsonende, bløde eller bølgende linier. Alt menneskeligt er forsvundet – beskueren møder en rå og brutal figur, der ufølsomt tramper på de dødningehoveder, der ligger ved hans fødder. Hele monumentet er meget stramt opbygget og udtrykker essensen af de destruktive kræfter, som menneskeheden siden tidernes morgen har kæmpet imod. I andre af Hansen Jacobsens værker er der dog blidere toner, således f.eks. i *Skyen* (ca. 1916), men disse toner kan bedst karakteriseres som lysstrejf i hans mange originale og kunstnerisk overbevisende visualiseringer af mørkets kræfter. For uden en afdækning af dem, er det for ham at se ikke muligt at gribe og fortolke det lys, der giver vort liv mening og retning.

Svend Wiig Hansen forlod Det Kgl. Danske Kunstakademi efter at han havde skabt værket *Den liggende Torso* (1951). Dette arbejde rummer hans protest mod den kunst, der sætter alt for snævre grænser for den kunstneriske udfoldelse og derfor ikke kan magte at indfange hverken ekstremerne eller de voldsomme kræfter, som mennesket og livet som sådan rummer. Det er menneskets kontrastrige drama som han ud fra utallige synsvinkler har fortolket både i sine skulpturer, sine malerier og sin grafik. Han har altid først og fremmest været optaget af det menneskelige drama, men har dog altid set det i en kosmisk sammenhæng. Denne har imidlertid aldrig haft et dogmatisk religiøst eller filosofisk tilsnit. Svend Wiig Hansen levede i en tid, hvor både cobra og den helt abstrakte kunst begyndte at tage form. Men i hans eget kunstneriske univers blev mennesket ikke fordrevet fra kunsten, dertil rummede det alt for mange uløste gåder, som han ønskede at – om ikke løse – så dog bringe frem i lyset. Han havde et sikkert greb om det store format. Netop hans monumentale værker er præget af fylde, intensitet og tæthed. Hans formsprog har ofte et helt originalt tilsnit. Det er ikke påvirket af samtidens moderetninger, men skabt i et voldsomt livtag med livet selv, ligesom det hele tiden er blevet udviklet i takt med at han indhøstede ny viden om, hvad menneskesindet rummer. Denne viden har han udtrykt gennem store registre og gennem små fintmærkende detaljer. Hans syn på mennesket er præget af flere kriges bitre erfaringer, men det rækker også langt tilbage i tiden. I *Moder Jord* (1953) har han visualiseret selve begyndelsen – skabelsen af mennesket. Derefter følger en række værker, der rummer udtryksmættede skulpturelle eller maleriske skildringer af de mørke sider i mennesket. Han mister dog ikke blikket for kontrasterne – lysets kræfter. Hans store billede fra 1959, *Menneskeridt,* kan karakteriseres som et værk, der i kunstnerisk styrke og i sin uforfærdede skildring af ondskabens væsen, er en parallel til Hansen Jacobsens monument *Militarismen.* Wiig Hansens store billede er uhyggeligt som et mareridt, men – som så mange af denne kunstners andre værker – bærer det virkelighedens stigmata. Og netop derfor opleves det som et både vedkommende, dybtfølt og eksistentielt værk. Selve spændvidden, det sikre talent og grebet om det monumentale kommer måske allermest tydeligt frem i Wiig Hansens store udsmykninger: I *Livs-*

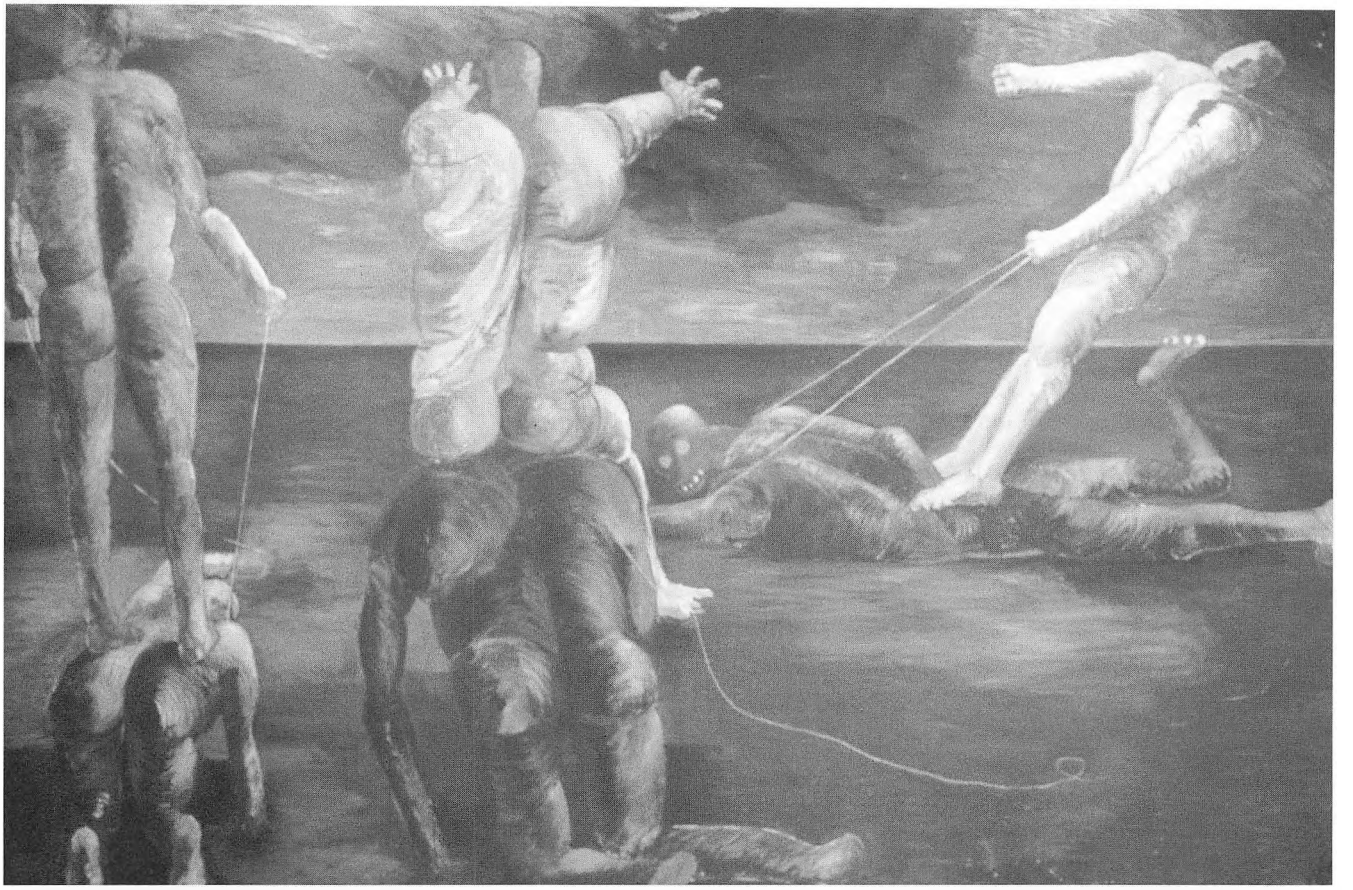

Fig. 2. Svend Wiig Hansen: Menneskeridt. 1958-59. Olie på lærred. 251×397 cm. Bet.f.n.t.h.: 58-59 SWH. Tilhører Aarhus Kunstmuseum.

bølgen (1969-1971) i Tårnby Rådhus bliver livets brogede mangfoldighed visualiseret i kraftfulde farver. Den store udsmykning i Kastrup kirke, der har fået titlen *Den sårede mand,* er præget af en dybtfølt medleven med det lidende menneske. I den store glasmosaik i Den tekniske Højskole i Lundtofte, der blev skabt i tiden fra 1979 til 1981, synes lysets livgivende kræfter at have jaget mørkets og dødens skygger bort. Men – som kunstneren selv har udtrykt det i 1989: *»Jeg går mod paradiset, men slangen er der stadigvæk«.*

Jeg vil slutte med at ønske Sv. Holm Larsen og Vejen Kunstmuseum tillykke med udstillingen. Jeg har været meget glad for at få lov til at åbne den. Først og fremmest, fordi den ikke handler om overfladiske kunsthistoriske paralleller, men afdækker noget centralt om både spændvidden i dansk kunst og om billedkunstens væsen.

Dette perspektiv vil jeg sammenfatte med et citat af min far, der var både en ven og en beundrer af Hansen Jacobsen. Det lyder således:

»Erfaringen af hvordan man i sin kunstneriske skaben overskrider fikserede meninger af politisk, religiøs og filosofisk art, gemmer en anden erfaring, nemlig denne: livet er rigere, mangfoldigere end nogen enkeltteori om det kan indfange. Der findes derfor altid en ejendommelig forbindelse mellem stor kunstnerisk formåen og stor, omkostningsrig livsviden« (Forgyldning og svinelæder, 1966, p. 8-9).

Else Marie Bukdahl, rektor for Det kgl. danske Kunstakademi, København.

Oldtid i lange baner

– arkæologiske undersøgelser på den kommende motorvejsstrækning mellem Vejen og Holsted

Af Per Ole Rindel

Fig. 1. Gårdanlæg fra tidlig middelalder ved Nørre Holsted. De tre arkæologer sidder i hver sit af gårdens huse. I midten hovedhuset med buede langvægge, til venstre en mindre bygning med buede langvægge og til højre gårdens staklade. Området af husenes stolpehuller er markeret med mel. Oktober 1992 (udgravet efter manuskriptets afslutning). Foto: P.O. Rindel, Egnsmuseet.

Vores kendskab til oldtiden i det indre af Sydjylland vokser i disse år med rivende hast. *Museet på Sønderskov* er nemlig i fuld gang med de arkæologiske undersøgelser på en 30 km lang strækning af den kommende motorvej mellem Kolding og Esbjerg, som falder inden for museets virkeområde. Det drejer sig i første omgang om den 19 km lange etape fra Vejen i øst til vestgrænsen af Holsted Kommune, men i den nærmeste fremtid indleder museet også de arkæologiske forundersøgelser på den tilstødende etape umiddelbart øst herfor.

Inden selve anlægsarbejdet går i gang, bliver hele den kommende motorvejsstrækning gået grundigt igennem, både i felten og i arkiverne. Alle steder, hvor der er velbegrundet mistanke om fortidsminder, bliver der derefter foretaget prøveundersøgelser, som følges op af egentlige udgravninger af alle væsentlige lokaliteter.

Disse undersøgelser finansieres i henhold til museumsloven af den offentlige bygherre – i dette tilfælde Motorvejskontoret under Vejdirektoratet – som derved opnår, at anlægsarbejdet til sin tid kan forventes at forløbe uden afbrydelser, forårsaget af påtrufne oldtidslevn.

Anlægsarbejdet kommer i almindelighed til at berøre et ca. 60 meter bredt bælte gennem landskabet, og inden for denne zone var der på Vejen-Holsted-etapen på forhånd kun registreret enkelte gravhøje. Men siden undersøgelserne startede i vinteren 1990/91, er der fundet en lang række bopladser og grave, som repræsenterer så at sige hele oldtiden, fra slutningen af sidste istid til sen

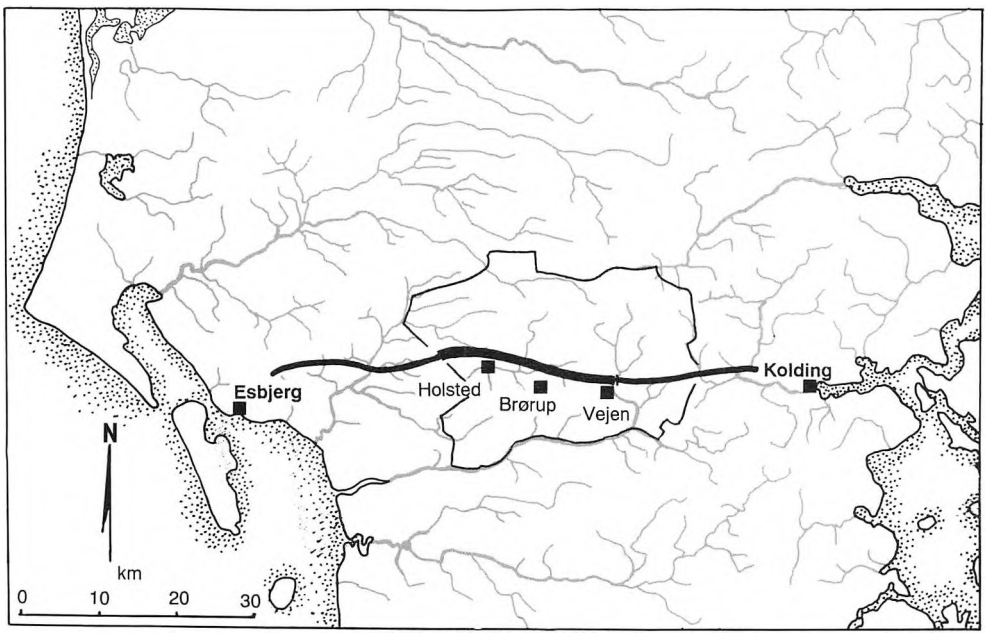

Fig. 2. Kort over Sydjylland med angivelse af forløbet af den planlagte motorvej mellem Kolding og Esbjerg. Arbejdsområdet for Museet på Sønderskov, samt den her omtalte motorvejsetape er fremhævet. Grundkort udarbejdet af Sv. Aa. Knudsen efter Peter Bredsdorff 1973.

vikingetid – et tidsrum på næsten 12.000 år. Foreløbig er der registreret over 20 nye forhistoriske lokaliteter alene på denne 19 kilometer lange strækning, og de hidtil afviklede udgravninger har ikke blot budt på oldsager i store mængder, men også spændende gravanlæg og hustomter.[1]

Ser man på placeringen af den kommende motorvej i landskabet, kan det egentlig ikke undre, at der her har været livlig aktivitet i oldtiden. På lange strækninger ligger vejforløbet nær ådale og store vådområder, som har været særdeles attraktive for oldtidens jægere og bønder.

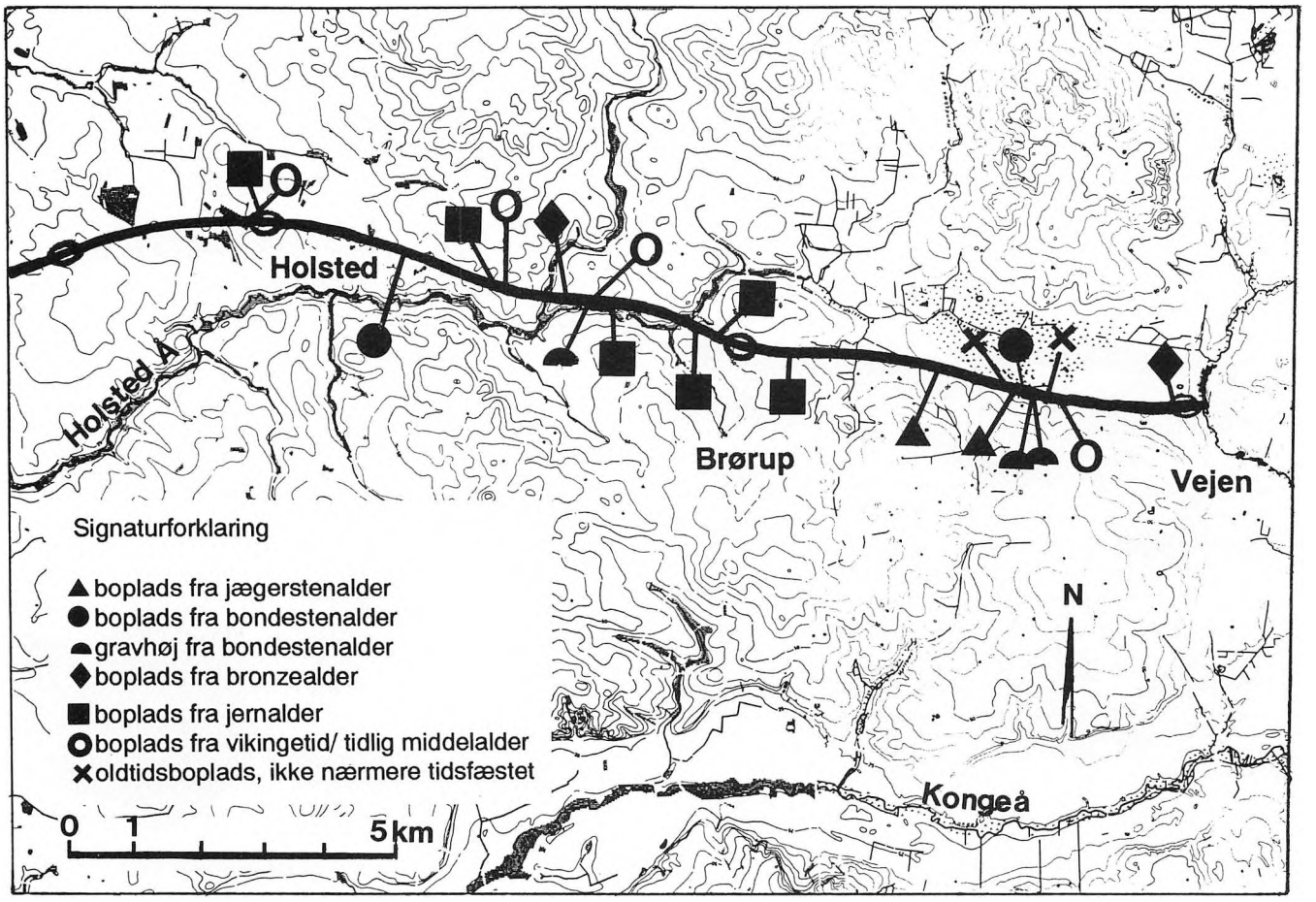

Fig. 3. Landskabskort med indtegning af den planlagte motorvejsstrækning mellem Vejen og Holsted og de arkæologiske lokaliteter, der er påvist ved Egnsmuseets undersøgelser siden efteråret 1990. Kort: P. O. Rindel.

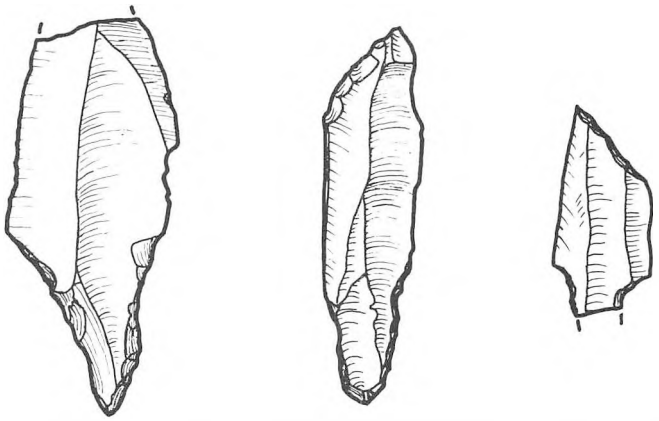

Fig. 4. Skafttungespidser af flint fra den ca. 11.000 år gamle jagtplads ved Estrup Mose. Tegning: T. Grønnegaard.

Et vigtigt led i forundersøgelserne var omhyggelige rekognosceringer på den kommende motorvejsstrækning. To arkæologistuderende og en række trofaste frivillige fra museets Arkæologigruppe opsporede en lang række hidtil ukendte forhistoriske lokaliteter ud fra terrænforholdene og spor på overfladen i form af f.eks. lerkarskår, bearbejdet flint, trækul eller ildpåvirkede sten. Observationerne i marken blev suppleret af en omhyggelig gennemgang af ældre optegnelser i bl.a. Nationalmuseets arkiv og studier af gamle kort.[2] Som led i feltundersøgelserne blev der tillige foretaget systematiske målinger af fosfatindholdet i jorden, idet et forhøjet fosfatindhold på et givent sted i mange tilfælde er forårsaget af ophobet affald i tilknytning til en forhistorisk bosættelse.[3] Resultatet af fosfatundersøgelsen har vist sig at stemme særdeles godt overens med de bebyggelsesspor, som er blotlagt ved de efterfølgende udgravninger.

Foreløbig er halvdelen af de planlagte 16 egentlige systematiske udgravninger på denne 19 km lange motorvejsstrækning gennemført, og resultaterne har mere end indfriet de store forventninger, som forundersøgelserne gav anledning til.

Den hidtil ældste af de undersøgte lokaliteter er en godt 11.000 år gammel boplads ved sydbredden af Estrup Mose, som dengang var en del af et stort søbassin, som har udfyldt Vejen Mose, Gammelby Mose og Estrup Mose. Kraftige skafttungespidser af flint vidner om, at jægere i slutningen af sidste istid (Bromme-kultur) har slået sig ned ved søbredden, måske for at fiske eller som udgangspunkt for jagt på de rensdyr og elsdyr, som var det vigtigste storvildt i tidens åbne skovfattige landskab. Andre pilespidser viser, at stedet også er blevet opsøgt af jægere i yngre perioder af jæger- og bondestenalder.[4]

Ved sydbredden af Vejen mose er der udgravet to bopladser fra tidlig jægerstenalder (ældre Maglemose-kultur), ca. 9.000 år gamle. Den ene af pladserne er særlig interessant, idet redskabernes udformning og flintaffaldets spredning tyder på, at bopladsen kun har været benyttet ganske kortvarigt, måske kun en enkelt sæson. Det har derfor været muligt at få et ganske godt indblik i indretningen og omfanget af en sådan bosættelse.[5]

Fra bondestenalderen er der undersøgt to højtomter fra enkeltgravskultur (Undergravstid), beliggende ca. 100 meter fra hinanden på et lavt bakkedrag nær Vejen Mose.[6] Begge høje var helt nedpløjede og gav sig først til kende ved blotlæggelsen af den kæde af randsten, der har omkranset hver af de to høje på henholdsvis 12 og 14 meter i diameter. Hver høj rummede en central jordfæstegrav, hvor en stenramme aftegnede omridset af en plankekiste. I den ene grav var den døde blevet udstyret med en stridsøkse af bjergart, i den anden grav med en arbejdsøkse af flint. Begge disse 4.500

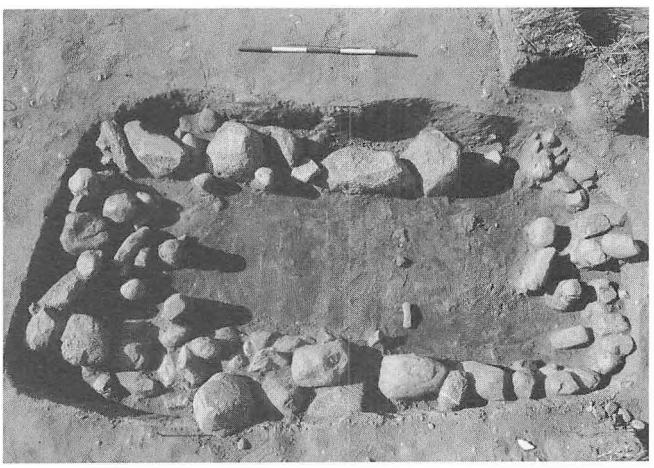

Fig. 5. Nærbillede af jordfæstegrav med stenramme fra bondestenalderen (Enkeltgravskultur), set oppefra. Omtrent midt ved den nærmeste langside ses den stridsøkse, som udgjorde udstyret i graven (jvf. fig. 6). Anlagt centralt under gravhøj ved Vejen Mose. (Hvert af felterne på målestokkene er 20 cm). Foto: P. O. Rindel, Egnsmuseet.

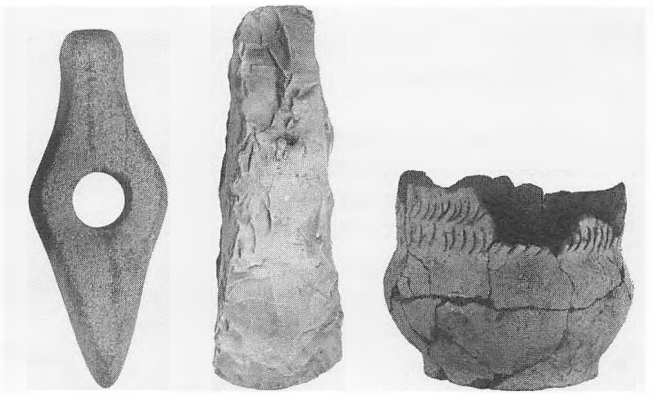

Fig. 6. Flintøkse, stridsøkse af bjergart og ornamenteret lerbæger fra 3 grave fra bondestenalderens Enkeltgravskultur. Økserne er fra 2 højtomter ved Vejen Mose, lerkarret fra en grav med ringgrøft ved Surhave. Foto: Sven Astrup, Egnsmuseet.

Fig. 7. Oversigtsbillede over bronzealderbopladsen ved Stavnsbjerg nær Vejen. I udgravningsfeltet i forgrunden er stolpehullerne i ét af de store langhuse fra ældre bronzealder markeret med hvidt. Midt i billedet ses en række søgegrøfter, og i baggrunden er gravemaskinen ved at åbne et nyt felt i et område, hvor der i søgegrøfterne er påvist flere huse. Set mod nordøst fra en 20 m høj lift. Foto: P. O. Rindel, Egnsmuseet.

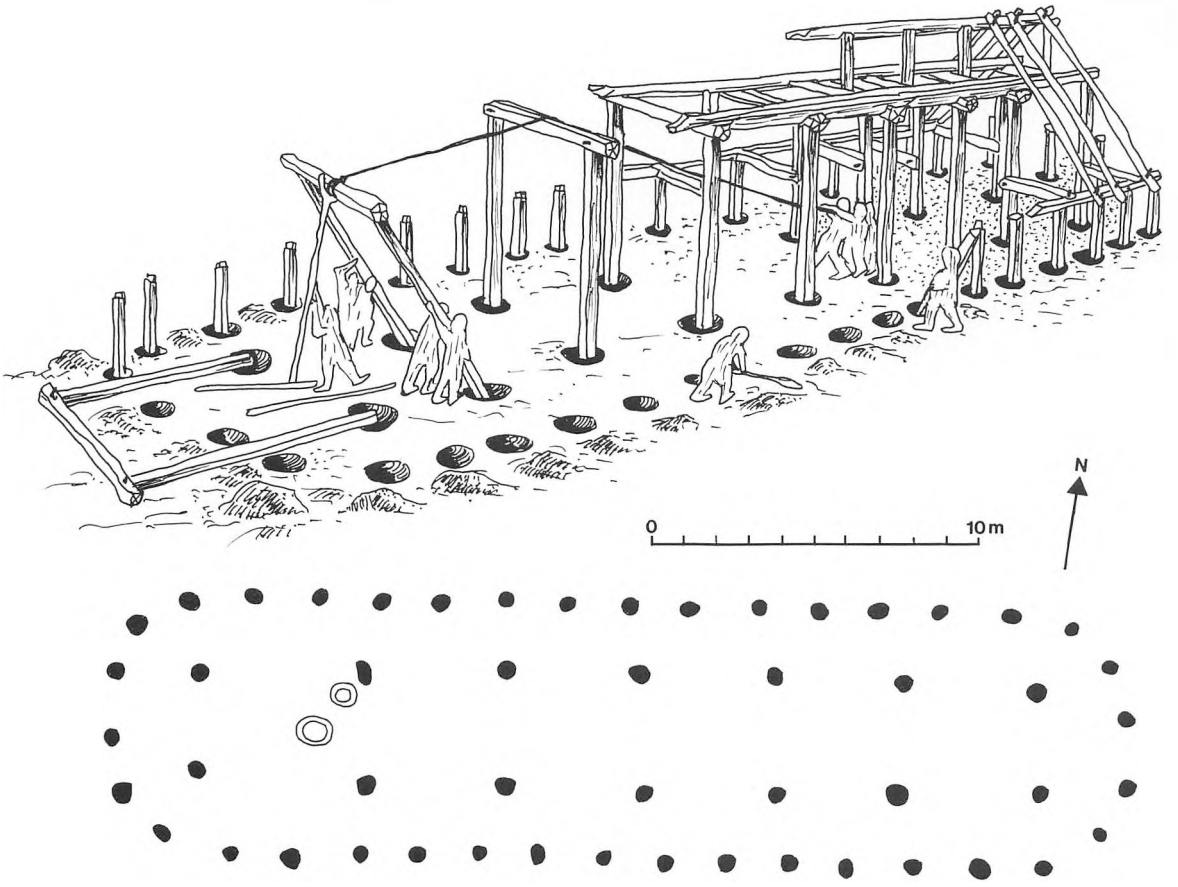

Fig. 8. Rekonstruktionstegning af et af langhusene fra ældre bronzealder ved Stavnsbjerg, under opførelse. Nedenunder ses en grundplan af samme hus. Huset har haft kraftige stolper både i væggen og på to rækker inde i huset. I vestenden har der været en arne og en mindre kogegrube. Tegning: Sv. Aa. Knudsen, Egnsmuseet.

Fig. 9. Grube med nedlagte lerkar på bronzealderbopladsen ved Stavnsbjerg. I forgrunden ses en mindre krukke, der ved mundingen er beskadiget ved pløjning, men ellers intakt. Under og bag krukken ses store brudstykker af to forrådskar, samt et par hovedstore sten. Kardelene udgør tilsammen et næsten intakt stort forrådskar og brudstykker af endnu ét. Anlægget repræsenterer muligvis et offer efter en husbrand. (Hvert af felterne på målestokkene er 20 cm). Foto: P. O. Rindel, Egnsmuseet.

år gamle grave er utvivlsomt mandsgrave, hvorimod en efterfølgende gravlæggelse med 18 ravperler, anlagt oven på den ene mandsgrav sandsynligvis repræsenterer en kvindelig slægtning.

Ved Surhave udgravedes i forbindelse med prøveundersøgelserne i 1991 lige oven for det markante terrænfald ned mod Holsted Ådal en jordfæstegrav med et fint ornamenteret lerbæger, omgivet af en ringgrøft.[7] Denne grav tilhører et lidt yngre afsnit af enkeltgravskulturen (Bundgravstid).

Bronzealderen er fornemt repræsenteret ved en omfattende udgravning af et bopladsområde på vestsiden af Vejen Ådal.[8] Ikke mindst to mægtige hustomter fra ældre bronzealder er betydningsfulde. Det største hus har været ikke mindre end 31 meter langt og 8 meter bredt – en værdig bolig for de velstående høvdinge, som på den tid blev gravlagt med pomp og pragt i mægtige gravhøje.

Endnu forestår der på denne motorvejsetape udgravningen af en hel række bopladser, der fordeler sig op gennem bronzealder, jernalder og vikingetid. Foreløbig har vi foretaget udgravninger på to jern-
alderbopladser. Ved Eskelund er der fundet et langhus og et udhus, som indgår i et større, fundrigt bopladsområde fra tiden omkring Kristi fødsel (sen førromersk/ældre romersk jernalder),[9] og nord for Præstkær er der fundet to hustomter, der ud fra bygningskonstruktionen snarest må dateres til 7.-8. århundrede – det ene et langhus på ca. 26 meter.[10]

ÅR FØR NU	PERIODE	
	tidlig middelalder	boplads
1000-	vikingetid	boplads
		boplads
	yngre	boplads
2000-	JERNALDER	2 bopladser
	ældre	boplads
	yngre	boplads
3000-	BRONZEALDER	
	ældre	boplads
4000-	dolktid	boplads
	enkeltgravskultur	grav
		2 gravhøje
5000-	BONDESTEN-ALDER	boplads
	tragtbægerkultur	
6000-		
	Ertebøllekultur	enkeltfund
7000-		
	Kongemosekultur	
8000-	JÆGERSTENALDER	
9000-	Maglemosekultur	boplads
		boplads
10000-		
	Ahrensburgkultur	enkeltfund
11000-		
	Brommekultur	boplads
12000-		
	Hamburgkultur	

Fig. 10. Tidstavle med angivelse af hidtil registrerede lokaliteter på den planlagte 19 km lange motorvejsstrækning mellem Vejen og Holsted. Så at sige hele oldtiden er repræsenteret. Lokaliteterne er alle påvist ved Egnsmuseets undersøgelser i forbindelse med motorvejsprojektet siden 1990.

Denne boplads ligger på et højdedrag, noget tilbagetrukket i forhold til Holsted Ådal, og der kan i bebyggelsen meget vel indgå flere huse uden for den zone, end der har været lejlighed til at undersøge i denne sammenhæng.

Det er tankevækkende, hvor mange hidtil ukendte oldtidsminder, der dukker op, når man først leder systematisk efter dem. Vel at mærke ikke blot fra de dele af oldtiden, som i forvejen er almindelige i fundbilledet. Samtidig må det erkendes, at mange af disse bopladser og højtomter næsten ikke giver sig til kende på overfladen, men først kan påvises, når mulden afrømmes. Fosfatanalyserne har her vist sig som et værdifuldt hjælpemiddel til at opspore forhistoriske bopladser.

Per Ole Rindel, mag.art., Museet på Sønderskov.

NOTER

1. Udgravningerne på motorvejsetapen Vejen Vest-Holsted Vest foregår under ledelse af Museet på Sønderskov og under daglig ledelse af artiklens forfatter. Jeg vil gerne rette en varm tak til det øvrige udgravningsmandskab for en engageret og veludført indsats: stud.mag. Ejvind Hertz, stud.mag. Stig Grummesgaard Nielsen, stud.mag. Tim Grønnegaard, stud.mag. Jane Ashlund, Helena Straarup Fabricius, Valdemar Feddersen, A.B. Nielsen, Bo Suskiewicz, Thomas Foged og maskinfører Jørn Mølby fra entreprenørfirmaet Frisesdahl i Askov. Også tak til yderligere en række medlemmer af museets Arkæologi-gruppe, som lejlighedsvis har deltaget i udgravningerne.
2. Museets rekognosceringer på motorvejsstrækningen er foretaget under daglig ledelse af stud.mag. Ejvind Hertz og stud.mag. Lars Nørbach. Ejvind Hertz har tillige medvirket ved de efterfølgende prøveudgravninger og egentlige udgravninger.
3. Fosfatundersøgelserne på motorvejsetapen er foretaget af Niels Hartmann.
4. Journ.nr. HBV 288: Estrup Mose I.
5. Journ.nr. HBV 289: Moselund I.
6. Journ.nr. HBV 291: Moselund III og HBV 515: Moselund VI.
7. Journ.nr. HBV 484: Bakkegård V.
8. Journ.nr. HBV 296: Stavnsbjergvej III (= Stavnsbjerg).
9. Journ.nr. HBV 286: Eskelund I.
10. Journ.nr. HBV 282: Højager.

MOTORVEJEN

ET TVÆRSNIT
GENNEM
SYDJYLLANDS OLDTID

Fig. 1. Fanø Kunstmuseum.

Fanø Kunstmuseum i Sønderho

Af JØRGEN BJØRSLEV

I sommeren 1992 åbnedes dørene for et nyt dansk kunstmuseum, og dermed også for et kapitel i dansk kunstliv, der indtil nu har ligget temmeligt upåagtet hen.

Sønderho på Fanø er vel i sig selv en rejse værd. Og mange finder da også vej dertil, om det så drejer sig om en uges sommerferie, eller en søndagsudflugt i september. Lang eller kort visit – det bemærkelsesværdige er, at man oftest vender tilbage!

Og vist er Fanø en turistø! Men Sønderho har nu sin egen tiltrækningskraft, sin egen magi. For selv om man ikke mere ser fanøkonerne gå rundt i gaderne i deres karakteristiske folkedragt, kan det nok virke, som om tiden er gået lidt i stå. Bag klitterne, ved vadehavsøens havombruste sydspids, putter byen sig for vejr og vind. Lugten og lyden af hav, lyset og luften, er evigt nærværende. De mange stråtækte, øst-vestvendte huse klynger sig tæt sammen, med bygrønninger, stier og veje ind imellem, i en natur- og menneskeskabt byplan, stort set uændret gennem 250 år. En lille by, men med stort udsyn til himmel og hav – og til den store verden; søfarende som man var!

Idyl? – javist. Men berøres den tilbagevendende moderne turist alligevel dybt inde af en særlig fornemmelse af tabt eller glemt identitet? – en længsel efter forankring i overskuelige, forståelige kulturelle og sociale sammenhænge? – mennesket i pagt med naturen, kontakten med det »oprindelige«?

Var det sådanne oplevelser, der mødte professor Julius Exner (1825-1910), da han omkring 1870 første gang kom til Sønderho? Han vendte ihvertfald tilbage dertil hver eneste sommer indtil sin død, og banede hermed vejen for de malere, der siden søgte til øen.

Malerne tog mere eller mindre fast ophold der, og som oftest gennem resten af livet. Landskabet, ski-

bene på stranden, husene, interieurerne, konerne i fanødragt og folkelivet som sådan var de foretrukne motiver. Disse kunstnere og deres emnekredse er det, vi i dag først og fremmest forstår ved *Fanømalerne.* De fremstår dermed som en pendant til andre »kolonier« af malere, der søgte ud til mere »uspolerede« miljøer rundt i Danmark. – Skagen er jo det bedst kendte eksempel.

Julius Exner var som sagt den første, der for alvor opsøgte sine motiver på den smukke vadehavsø. Den nyligt afdøde kunsthistoriker, tidligere leder af Skagens Museum, Knud Voss skriver: *»Hans malerier fra øen derude i vest ved Vesterhavet er tydeligt mærket af kulturveje langs den europæiske vestkyst, stuerne med de frisiske vægfliser, den kunstfærdige, sorte bilæggerovn, standuret i ædelt træ, småtavlede ruder, og mand og kone i lokale folkedragter, hun med det højt opsatte og smukt sammenstillede hovedklæde, en stilfuld skønhed i dagliglivet. Dygtigt har Exner mestret form og farve ... Når det gælder Fanø og almueskildringen var der kun få, der kunne gøre Exner rangen stridig i det lokale figurudtryk, om overhovedet nogen«.*

Kunstnere som Adolf Heinrich-Hansen og Sigvard Hansen fulgte – også stilistisk – i Exners fodspor. Andre kom på kort visit, som fynboen Peter Hansen og den berømte digter og marinemaler Holger Drachmann.

En af de kendteste malere på Fanø foruden Exner var Johan Rohde (1856-1935), der købte hus i Sønderho i 1907. En overordentlig fin kunstner og markant kulturpolitisk personlighed. Han var f.eks. den første til at introducere Edvard Munch og van Gogh i Danmark, og var i det hele taget mere internationalt orienteret. Han rejste meget, og fik kontakt med de europæiske hovedstrømninger op imod århundredskiftet, hvilket også afspejledes i Rohdes egen kunst. Sønnen og kunsthistorikeren H. P. Rohde skriver: *»Mens han i sine tidlige billeder fra firserne endnu hælder til realismen og folkelivsskildringen, føres han i de følgende år mere ind på det stilsøgende, det stemningsbetonede, det forenklede. Først og fremmest klares hans syn på maleriet som abstrakt fænomen, hvor farven, liniespillet, billedet som flade er det afgørende«.* – Denne holdning mærkes tydeligt i hans værker fra Sønderho; ikke mindst i yndlingsmotivet, skibene i havnen.

Talrige malere fulgte efter op gennem århundredet: N. P. Mols, prof. August Wilckens, Heinrich Dohm, Jacob Nøbbe, der kom fra Flensborg, og svenskeren C. J. Forsberg med sin egen særlige tone. Jacob Agersnap og især Reinhard Heinemann bevægede sig i retning af en mere modernistisk stil.

Alle disse er forlængst borte, men stadig kommer der mange malere til Fanø, lige som en del bor der fast. Skulle man fremhæve en enkelt, må det blive Jørgen Hahn, især berømmet for sine fine blyantstegninger.

Disse malere – og mange flere, som ikke er nævnt her – har ofte været udstillet i mere ydmyge omgivelser. De har nu fået et hjemsted i Fanø Kunstmuseum. Museet er indrettet i det så-

Fig. 2. Den restaurerede købmandsbutik – nu indgang til Fanø Kunstmuseum.

kaldte Kromanns Hus, beliggende i hjertet af Sønderho.

Den opmærksomme besøgende er nok iblandt de mange stråtækte huse stødt på en anderledes og anseligt større, gråmalet bygning med tegltag og store karakteristiske støbejernsvinduer i 1800-tals industrielt design. Et skilt på huset fortæller: *»Her fødtes den 4.4.1870 Fanøs Historiker Forfatteren, Fabrikant N. M. Kromann ...«*. Det var faderen S. M. Kromann, der i 1868 lod denne bygning opføre som »moderne« købmandsgård, med butik og pakhuse. Virksomheden omfattede senere bageri, osteri, ølbryggeri, trykkeri, farvefabrik – og endnu senere elektricitetsværk og mølleri.

Kromanns Hus – eller Kromanns fabrik, som den også kaldes – ophørte som købmandshandel i starten af 1950'erne, og fungerede siden som privatbolig indtil kunstmuseet rykkede ind. Huset, der er fredet, er således i sig selv af kulturhistorisk værdi, og det er der taget højde for i ombygningen til museum. Ikke mindst i den gamle købmandsbutik, der er restaureret, så den på mange måder fremstår som i 1868, med det meste af inventaret intakt.

Butikken bruges nu som indgang til museet, med salg af billetter, plakater, bøger m.v. Fra butikken ledes man ind i 3 lyse, rummelige stuer – den tidligere beboelse. Herudover findes på førstesalen et 180 m^2 stort rum. Her er hanebåndene blevet hævet, og flytbare vægge er ydermere med til at give en åben og luftig atmosfære.

Bag oprettelsen af Fanø Kunstmuseum står den selvejende institution Fanø Kunstsamling, oprettet i 1971 af bl.a. fhv. statsminister Viggo Kampmann og daværende borgmester i Esbjerg, senere indenrigsminister Henning Rasmussen. Men Fanø Kunstsamlings oprindelse knytter sig først og fremmest til fru Ruth Heinemann, gift med maleren Reinhard Heinemann. Det var hende, der indsamlede de godt 700 billeder, der i dag – sammen med adskillige værker doneret af Alice og Tage Sørensen, Esbjerg – udgør grundstammen i det nye museum.

Ruth Heinemann døde i 1979. En ny bestyrelse påbegyndte i midten af 1980'erne – i fællesskab med direktør Tage Sørensen – planerne om at opføre et 700 m^2 stort kunstmuseum ved Sønderho. Et skitseprojekt af arkitekten Hanne Kjærholm, der stod for bl.a. Holstebro Museum, forsøgtes realiseret via fondsmidler. Det holdt imidlertid hårdt med at skaffe de ca. 9,4 mill. kr., projektet var budgetteret til, så da muligheden for at erhverve sig det mere beskedne Kromanns Hus bød sig, slog man til. Museet har med ombygningen stået i ca. 1,8 mill. kr., hvoraf de fleste *er* indkommet fra fonde. Også resten forventes at kunne indhentes ved private fonde og virksomheder.

Museet har amtslig status som associeret museum. Det har et præsidium under formandsskab af lensgreve Hans Schack, og det har en støtteforening med godt 250 medlemmer. Som i hele opbygnings-

Fig. 3. Stueetagen på Fanø Kunstmuseum.

fig. 4. Førstesalen på Fanø Kunstmuseum.

fasen skal museet også indtil videre drives gennem frivilligt arbejde.

Der findes utrolig mange billeder af Fanømalerne i Danmark. Mange af de bedste bør finde vej til Fanø Kunstmuseum, så samlingen hele tiden kan udvikles. Museet udgør nu en forfriskende råskitse. Inden for de kommende år kan det meget vel vokse til en lille perle af et dansk kunstmuseum.

Jørgen Bjørslev, museumsleder, Fanø Kunstmuseum.

LITTERATUR

Knud Voss: »Billedkunsten og Fanø«. Fra Fanø Kunstmuseum – projekt for Fanø Kunstsamling. Fanø Kunstsamlign 1989.

H. P. Rohde: fra udstillingskatalog til Johan Rohde-udstillingen i Sønderho 1985. Fanø Kunstsamling 1985.

N. M. Kromann: Fanøs Historie bd. 2, BYGD 1982.

Vestjylland og verden

Af Poul Holm, Mette Guldberg, Per Kristian Madsen

Deltagerne i symposiet »Vestjylland og verden«. Foto: Brian Kristensen.

»Regionernes Europa« er et EF-slagord – men også en levende realitet. I de bedste forårsdage i april samledes en stor gruppe forskere i Ribe om emnet »Vestjylland og verden«. Symposiet var arrangeret af Ribe amts museumsråd og tiltrak også nabofolk fra Ringkøbing, Viborg og Sønderjyllands amter, fra universiteterne i Århus og København og fra Nordtyskland og Holland. Statens Museumsnævn gav støtte til arrangementet.

Konferencens ambitiøse titel dækkede over, at museumsrådet ville fastslå, at Vestjyllands historie kun kan forstås på baggrund af hele den nordvesteuropæiske region – i en slags »Nordsøsammenhæng«.

Det var sikkert første gang, at Vestjyllands historie var emnet for en konference, hvor arbejdssproget udelukkende var engelsk. Til tider kunne det føles kunstigt, at danskere sad og talte engelsk med hinanden – men det var helt nødvendigt for at få de udenlandske synspunkter på vores historie.

Bidragene spændte i tid fra vikingerne til vore dage og viste, at Vestjyllands kontakter har gået i alle kompassets retninger. Nord-syd var der kontakt ad søfartens, studehandelens, pottehandelens og arbejdsvandringernes veje. Øst-vest var der betydende kontakter både til England og Østersø-området med København. Især grænsedragningen 1864 lagde et stort lod i vægtskålen til fordel for »på tværs«-forbindelserne frem for »på langs«-forbindelserne. I dag synes Nordsø-kontakterne igen at få øget betydning.

Historikeren Piet Boon fra arkivet i Hoorn betragtede Vestjylland med hollandske søfartsøjne. Hans studiefelt var de mange vestjyder, som blev tiltrukket af arbejdsmulighederne på skibene i storhedstiden for hollandsk søfart. Mellem 1650 og 1725 var der årligt omkring fem tusinde søfolk fra Vestjylland og Sydvestnorge beskæftiget på hvalfangere og ostindiefarere. Den hollandske søfart blev en skole for dansk søfart, som siden drog nytte af de udlærte matroser i den »florissante« handelsperiode i slutningen af 1700-tallet.

En anden hollænder Wilma Gijsbers fra universitetet i Amsterdam så i stedet på kødforsyningen til de voksende byer i Holland i samme periode. Studene fra Vestjylland endte nemlig på spisebordene i de hollandske byer.

Studedriften havde et enormt omfang. Til tider var handelen i hænderne på hollandske købmænd, til andre tider havde købmænd i Ribe, Ringkøbing og mange andre steder fingrene med. De danske godsejere havde store fortjenester, mens de vestjyske bønder kun fik lov til at fodre på studene.

Klaus-J. Lorenzen-Schmidt fra Hamburgs stadsarkiv studerer de vestjyske kontakter med den gamle hansestad. Hamburg havde en helt dominerende rolle for Vestjylland i første halvdel af 1800-tallet. Selv om der var et veludviklet dansk pengevæsen, foregik alle handler og aflønninger i Vestjylland i tysk mønt. Nu var det de selvejende vestjyske bønder, som handlede direkte med det store udland. Hovedvaren var flotte sorte heste, som høstede berømmelse helt nede i Paris. Men profitten strøg nok især de hamburgske hestehandlere.

Mange andre varer gik også ned til Hamburg fra Vestjylland. Emnet har aldrig været studeret, så Lorenzen-Schmidt blev flittigt udspurgt af danske forskere, som ville have tips om spændende kildegrupper.

Blandt de danske forskere var der ivrig debat om Vestjyllands eventuelle særpræg. Nogle mente, at Vestjylland aldrig havde været rigtig »dansk« – forstået på den måde, at Københavns kontrol over borgerne kun sjældent og langsomt satte sig igennem for alvor. Vestjyderne har ud fra denne opfattelse først og fremmest haft en »Nordsø-økonomi«, præget af den tætte kontakt til det sydlige udland. Storgodserne var få, og selvejet var tidligt udbredt. Det er den historiske baggrund for den vestjyske »entreprenør« – manden der arbejder sig op fra intet og skaber storindustri.

Andre deltagere slog koldt vand i blodet og fremhævede, at regionale forskelle ikke skal overdrives. Mange af de træk, som udskilles som særligt »vestjyske« er i virkeligheden almindelige danske udviklingstræk. Disse forskere betonede nationalstatens betydning for at udviske regionale særtræk.

Men alle deltagere kunne enes om, at den regionale tilgang var ny og frugtbar. Først og fremmest ved, at den bragte forskere sammen på tværs af de amts- og landegrænser, som til daglig adskiller – og derfor ofte gør historikere mere lokalbundne end godt er. Derfor skal der afholdes endnu en konference om »West Jutland and the World« om to år. Og snart vil resultaterne af den første konference foreligge i bogform – på engelsk.

Lokalhistorien er i fuld gang med at blive international. Forhåbentlig til bedste ikke kun for forskerne, men også for det lokale museumspublikum. Alle vil få mere og bedre at opleve, når museumsfolkene får ny inspiration.

Poul Holm, museumsinspektør, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg.

Mette Guldberg, museumsinspektør, Ølgod Museum.

Per Kristian Madsen, museumsinspektør, Den antikvariske Samling, Ribe.

Museerne i Ribe amt

Den antikvariske Samling i Ribe
Overdammen 12
6760 Ribe
Tlf. 75 42 00 55.

Hans Tavsens Hus
Torvet
6760 Ribe
Åbningstider:
1/6-31/8: 10-17.
1/9-31/10 og 1/3-31/5: ti-sø 11-15.
1/11-28/2: ti-sø 11-13.

Quedens Gaard
Overdammen 10
6760 Ribe
Åbningstider:
1/6-31/8: 10-17
1/9-31/10 og 1/3-31/5: ti-sø 11-15
1/11-28/2: ti-sø 11-13.

Det gamle Rådhus
von Støckens Plads
6760 Ribe
Åbningstider:
1/5-30/9: ma-fr 13-15.

Esbjerg Kunstforenings Samling
Kunstpavillonen
Havnegade 20
6700 Esbjerg
Tlf. 75 13 02 11.
Åbningstider:
Ti-sø 11-17.

Esbjerg Museum
Nørregade 25
6700 Esbjerg
Tlf. 75 12 78 11.
Åbningstider:
Ti-sø 10-16.

Bogtrykmuseet
Borgergade 6
6700 Esbjerg
Tlf. 75 13 53 63.
Åbningstider:
Ti-sø 10-16.

Fiskeri- og Søfartsmuseet
Tarphagevej
6710 Esbjerg V
Tlf. 75 15 06 66.
Åbningstider:
1/6-31/8: 10-18
1/9-31/5: 10-16.

Grindsted-Vorbasse Museum
Borgergade 25-27
7200 Grindsted
Tlf. 75 32 24 34.

Grindsted Museum
Borgergade 25-27
7200 Grindsted
Tlf. 75 32 24 34
Åbningstider:
15/6-15/8: 10-12 og 14-17.
16/8-14/6: ma-fr 11-15, lø-sø 14-17.

Museumsgården »Karensminde«
Morsbølvej 102
7200 Grindsted
Åbningstider:
Kontakt Grindsted Museum.

Besættelsessamlingen 1940-45
Vestre Skole
Fælledvej 1-3
7200 Grindsted
Tlf. 75 32 14 33.
Åbningstider:
On. 19-20.

Vorbasse Museum
Kirkegade 3
6623 Vorbasse
Tlf. 75 33 37 17.
Åbningstider:
1/5-30/9: ti, to, fr, lø, sø: 14-17.
1/10-30/4: lø 14-16, sø 14-17.

Museet på Sønderskov
Sønderskovgårdsvej 2
6650 Brørup
Tlf. 75 38 38 66.
Åbningstider:
Ti-fr 10-16. Lø-sø 14-17.

Ribe Kunstmuseum
Sct. Nicolajgade 10
6760 Ribe
Tlf. 75 42 03 62.
Åbningstider:
15/6-14/9: 11-16.
15/9-14/6: ti-sø 13-16.

Varde Museum
Lundvej 4
6800 Varde
Tlf. 75 22 08 77
Åbningstider:
1/5-31/8: 13-17.
1/9-30/4: 14-17.

Varde Artillerimuseum
Vestervold 11
6800 Varde
Tlf. 75 22 08 77
Åbningstider:
1/5-31/8: 13-17.
1/9-30/4: 14-17.

Blåbjerg Egnsmuseum
Sdr. Allé
6830 Nr. Nebel
Tlf. 75 28 71 18.
Åbningstider:
15/6-15/9 + efterårsferie: 14-17.
16/9-14/6: sø 14-17.

Nymindegab Redningsbådsmuseum
Redningsvejen, Nymindegab
6830 Nr. Nebel
Åbningstider:
1/6-30/6: lø-sø 15-17.
1/7-31/8 + efterårsferie 15-17.

Blåvandshuk Egnsmuseum
Kirkegade 1
6840 Oksbøl
Tlf. 75 27 21 59.
Åbningstider:
15/6-15/9 + efterårsferie: 14-17.
16/9-14/6: sø 14-17.

Blåvand Museum
Blåvandvej
6857 Blåvand
Åbningstider:
1/6-14/6: lø-sø 14-17.
15/6-15/9 + efterårsferie: 14-17.

Blåvandshuk Redningsbådsmuseum
Fyrvej 25
6857 Blåvand
Åbningstider:
1/6-30/6: lø-sø 15-17.
1/7-31/8 + efterårsferie 15-17.

Tirpitz-stillingen
Tane Hedevej
6857 Blåvand
Tlf. 75 27 84 27
Åbningstider:
1/5-31/10: 14-17.

Vejen Kunstmuseum
Østergade 4
6600 Vejen
Tlf. 75 36 04 82.
Åbningstider:
1/10-31/3: ti-lø 14-17,
sø 10-12 og 14-17.
1/4-30/9: ti-sø 10-12 og 14-17.

Ølgod Museum
Kulturhuset
Vestergade 5-7
6870 Ølgod
Tlf. 75 24 50 11.
Åbningstider:
ti-sø 14-17.

Hjedding Mejerimuseum
Hjeddingvej 2
6870 Ølgod
Åbningstider:
1/6-15/9: sø 14-17.
1/7-31/7: lø-sø 14-17.

Hodde Skolemuseum
Letbækvej
Hodde
6862 Tistrup
Åbningstider:
1/6-15/9: sø 14-17.
1/7-31/7: lø-sø 14-17.

Museer associeret Ribe Amtsmuseumsråd:

Fanø Museum
Skolevej
Nordby
6720 Fanø
Åbningstider:
1/6-30/6: Ma-lø 10-13.
1/7-16/8: Ma-fr 10-12 og 14-17,
lø 10-13.
18/8-14/9: Ma-lø 10-13.
Efterårsferie 14-17

Hannes Hus
Sønderho
6720 Fanø
Åbningstider:
20/6-31/8: 15-17

Fanø Skibsfarts- og Dragtsamling
Hovedgaden 28
Nordby
6720 Fanø
Åbningstider:
1/5-30/9: ma-lø 10-12 og 14-17.
Sø 14-17.
1/10-30/4: ma-lø 10-12.
Juli: 10-17

Fanø Kunstmuseum
Nordland 5, Sønderho
6720 Fanø
Åbningstider:
15/7-31/8: 13-17.
Påskeferie, efterårsferie, helligdage og 26/12-30/12 14-17.
4/4-14/6, 1/9-31/10: lø-sø 14-17.

Mandøhuset
Mandø Byvej 5
Mandø
6760 Ribe
Åbningstider:
45 min. før Mandø-bussens afgang og efter aftale.

Danmarks Flyvemuseum
Center Mobilium
Ellehammers Allé
7190 Billund
Tlf. 75 35 32 22.
Åbningstider:
1/6-31/8: 10-19.
1/9-31/5: ti-sø 10-17.

Tistrup Samlingen
Kunstbygningen
Lærkevej 21
6862 Tistrup
Åbningstider:
Åben i forbindelse med Vestjysk Kunstforenings skiftende udstillinger.

Konserveringscentret for museerne i Ribe, Ringkøbing og Sønderjyllands amter
Vestergade 5-7
6870 Ølgod
Tlf. 75 24 56 44.

Indhold

Henrik Bredmose Simonsen
Da fiskebilerne slog godstogene af banen 3

William Gelius
Kristian Zahrtmann i Ribe 9

Palle Siemen
En høj i Vorbasse og lidt om høje i almindelighed 13

Mariann Ploug
Skrædder i Årre 19

Ingrid Stoumann
En ny runeindskrift fra dansk middelalder 24

Mette Guldberg
Fra husflid til industri? 26

Lene B. Frandsen
Under hul nr. 13 31

Else Marie Bukdahl
Det heroiske og det monumentale 35

Per Ole Rindel
Oldtid i lange baner 38

Jørgen Bjørslev
Fanø Kunstmuseum i Sønderho 44

Poul Holm, Mette Guldberg og Per Kristan Madsen
Vestjylland og verden 48

Museerne i Ribe Amt 50

